Venkatadhvarin

Shrīlakshmīsahsram

UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 00091108 1

BL
1225
L3V4
1904
v.7

THE

HOWKHAMBÂ SANSKṚIT SERIES;

A

LLECTION OF RARE & EXTRAORDINARY SANSKRIT WORKS.

NO. 100.

श्रीलक्ष्मीसहस्रम्

श्रीमद्वेङ्कटाध्वरिविरचितम् ।

ीमद्रावजीमहाराजाऽपरनाम्ना श्रीनिवासपण्डितेन विरचितया

बालबोधिन्याख्यया व्याख्यया समलङ्कृतम् ।

काशीस्थराजकीय संस्कृतप्रधानपाठशालायां

साहित्यशास्त्राऽध्यापकेन मानवल्ल्युपाख्यतैलङ्गरामशास्त्रिणा स्वकृतया अवतरणनिः–

श्रेणिकया संभूष्य संशोधितम् ।

LAKSHMISAHASRA

BY

VENKATÂDHVARI

WITH THE

COMMENTARY CALLED BÂLABODHINI, BY

Srinivâsa Pandit or Ravji Mahâràja.

EDITED WITH AVATARANIKAS BY

Râma Sâstri Tailanga,

PROFESSOR, GOVT. SANSKRIT COLLEGE, BENARES.

FASCICULUS VII.

BLISHED AND SOLD BY THE SECRETARY

CHOWKHAMBÂ SANSKṚIT BOOK-DEPÔT:

BENARES.

AGENTS:—OTTO HARRASSOWITZ LEIPZIG:

PANDIT JYESHTHÂRÂMA MUKUNDJÎ, BOMBAY.

Printed by Hari Dâs Gupta, Proprietor,

AT THE VIDYÂ-VILÂSA PRESS,

BENARES.

Price Rupee One.

Registered According to Act XXV. of 1867.

LIBRARY
JUL 26 1971
UNIVERSITY OF TORONTO

BL
1225
L3V4
1904
V. 7

॥ श्रीः ॥

-*-

आनन्दवनविद्योतिसुमनोभिः सुसंस्कृता ।
सुवर्णाऽङ्कितभव्याभशतपत्त्रपरिष्कृता ॥ १ ॥
चौखम्बा-संस्कृतग्रन्थमाला मञ्जुलदर्शना ।
रसिकालिकुलं कुर्यादमन्दामोदमोहितम् ॥ २ ॥

स्तबकः—१००

अथाऽभीतिस्तबकः ॥ १९ ॥

भयाऽऽर्तसर्वभूतेभ्यो ऽभीतिं दत्वा हुताशनात् ।
आविर्भूतां प्राप सीतां स रामः श्रेयसे ऽस्तु नः ॥१९॥

अथाऽस्मिन्नेकोनविंशतिस्तबके श्रीमहालक्ष्म्या अभयप्रदानस्वभावं वर्णयितुं प्रथमपद्ये अभयमिति तल्लिङ्गं निर्दिशन्मङ्गलमाचरति—

अभयं भयमित्येतदुभयं सर्वदेहिनाम् ।
यत्सेवातदभावाभ्यां तामहं श्रियमाश्रये ॥ १ ॥

अभयमिति । सेवा शुश्रूषा च तस्या अभावश्च सेवातदभावौ यस्या लक्ष्म्याः सेवातदभावाभ्याम् अभयं भयं चेत्येतदुभयं सर्वदेहिनां भवति इति यथा सङ्ख्यमलङ्कारः । तां श्रियमहमाश्रये भजामीति । युग्मविपुलावृत्तम् ॥ १ ॥

भजामि तां त्वां भवरोगभीतिं
पयोधिकन्ये परिहर्तुकामः ।
वह्नेर्भयं वायुभुवो ययैव
न्यवारि तस्माच्च निशाचरीणाम् ॥ २ ॥

भजामीति । हे पयोधिकन्ये ! यया वायुभुवः मारुतेर्वह्नेः

---

१ अथोनविंशेनाऽभीतिस्तबकेन भगवत्या अभयदानशीलतां वर्णयितुमिच्छुरादौ यस्याः सेवातदभावाभ्यां निखिलप्राणिनाम् अभयभये भवतस्तां श्रियमाश्रये इति मङ्गलमाचरति ।

२ हे पयोधिकन्ये ! संसाररोगभयं त्यक्तुकामो ऽहं त्वां भजामि, यया मारुतेरग्निभयं न्यवार्यत, निशाचरीणां मारुतेर्भयं च न्यवार्यतेति भयनाशनशीलां त्वां भवभीतिनाशायाऽऽश्रये इत्याह ।

सकाशाद्भयं तस्मान्मारुतेः सकाशान्निशाचरीणां राक्षसीनां च भयं न्यवारि तां त्वां भवरोगभीतिं परिहर्तुकामः अहं भजामि । तुल्ययोगितालङ्कारः । उपजातिवृत्तम् ॥ २ ॥

प्रह्लादस्य भयं विनेतुमचिरादेकस्य शोकस्पृशो
लोकस्यैव भयङ्करं तव पतिर्जग्राह सैंहं वपुः ।
त्रैलोक्याऽम्ब तदीयकोपदहनज्वालास्तु वेलाऽतिगा-
श्चाटूक्तैरमृतैर्निवार्य भवती चक्रे जगन्निर्भयम् ॥ ३ ॥

प्रह्लादेति । हे त्रैलोक्याऽम्ब ! शोकस्पृशः खेदकारिण एकस्य प्रह्लादस्य भयम अचिराच्छीघ्रं विनेतुं तव पतिर्हरिः लोकस्य भयङ्करं सैंहं सिंहसम्बन्ध्येव वपुर्जग्राह स्वीचकार, भवती तु वेलाऽतिगा अमर्यादास्तदीयकोप एव दहनज्वालाश्चाटूक्तैः प्रियवाग्रूपैरमृतैः पीयूषस्तोयैश्च निवार्य जगत् निर्भयं चक्रे ऽकरोत् । विषादनरूपकश्लेषाऽलङ्काराः । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ॥ ३ ॥

अशरणजनक्लेशाऽऽलोकक्षणोपनतोद्धतेः
स तव हृदयग्लानेर्भीतो जगत्पतिरिन्दिरे ।

---

३ हे त्रिलोकीमातः ! तव पतिर्हरिः दुःखितस्य प्रह्लादस्य हिरण्यकशिपुसुतस्य भयं दूरीकर्तुं सकललोकभयङ्करीं सैंहीं तनुं धृतवान्, तदा त्वया निर्मर्यादास्तदीयक्रोधाऽनलज्वाला अमृतकल्पैश्चाटुवचनैः शमयित्वा जगद्भयहानिमकारीति एकभयहरणाय सकललोकभयङ्करनृसिंहमूर्तिधारिणस्ते पत्युरपेक्षया निजवचनैस्तत्कोपशमनपूर्वकं जगदभयदानमाचरन्त्यास्तव को ऽपि महिमा स्तुत्यतर इत्याह ।

४ हे इन्दिरे ! अनाथजनदुःखदर्शनक्षणे एवोदितायास्त्वदीयहृदयग्लानेर्भीतो जगत्पतिर्हरिस्तैराचरितमपराधशतमपि मर्षयन्

अहह विहिते क्षाम्यन्नागःसहस्रमजस्रम-
प्यभयमुभयोराराच्तेभ्यः प्रयच्छति लोकयोः ॥ ४ ॥

अशरणेति । हे इन्दिरे ! अशरणानां जनानां क्लेशानां दुःखानामवलोकेन क्षणम् उपनता यद्वा ऽऽलोकसमये एवोपनता उद्गतिरुदयो यस्यास्तस्यास्तव हृदयग्लानेर्भीतः जगत्पतिर्विष्णुः, अहहेत्यद्भुते, ऽजस्रं सततं विहितम् आगःसहस्रं, बह्वपराधानित्यर्थः । क्षाम्यन्मृष्यन्सन् तेभ्यो जनेभ्य आराच्छीघ्रम् उभयोः स्वर्गमृत्युलोकयोः अभयं प्रयच्छति ददाति । हरिणीवृत्तम् ॥ ४ ॥

मुक्तस्त्वया मुह्यति साध्वसं गतः
सर्वाम्ब युक्तं खलु साध्वसङ्गतः ।
यस्त्वामुपासीत भया ऽतिचञ्चलां
चित्रं स धन्यो न भयाऽतिचञ्चलः ॥ ५ ॥

मुक्त इति । हे सर्वाऽम्ब ! त्वया मुक्तः पुमान् साध्वसं भी-

सन् झटिति तेभ्यो ऽनाथेभ्यो ऽजस्रमिहाऽमुत्राऽभयं प्रयच्छतीति भीतो ऽभीतिं प्रच्छतीति वैचित्र्यप्रदर्शनपूर्वकं हरेर्भगवत्याश्छन्दानुवर्तनाऽतिशयं प्रतिपादयन्नाह ।

५ हे सर्वाम्ब ! साध्वसङ्गतः (साधूनाम असङ्गतः) हेतोस्त्वया परित्यक्तः पुमान् साध्वसं गतः (भीतिं प्राप्तः सन्) मुह्यतीति साध्वसङ्गतः साध्वसङ्गतश्चेदनुरूपमेवैतत्, परं तु यः भयाऽतिचञ्चला (भया कान्त्या ऽतिक्रान्तविद्युतं) त्वामुपासीत धन्यः स भयाऽतिचञ्चलः (भीत्या ऽत्यन्तचपलचित्तः) न भवतीति भयाऽतिचञ्चलायास्तवोपासको भयाऽतिचञ्चलो न भवतीति चित्रमिति वदन् विद्युत्सवर्णायास्तवोऽपासकः कदापि भयाऽऽकुलो न भवतीत्याह ।

तिं गतः सन्मुह्यति भ्राम्यतीति युक्तम् । कुतः ? स खलु साध्व-सङ्गतः साधुषु असङ्गतः स साध्वसं गत एव, ततः भया का-न्त्या ऽतिक्रान्ता चञ्चला विद्युद्यया तां यः पुमानुपासीत स धन्यः भयेन भवादिभीत्या अतिचञ्चलः न भवतीति द्वितीया-ऽर्थे नञा विरोधद्योतकं चित्रम् । समाविरोधाऽऽभासालङ्कारौ । इन्द्रवज्रावृत्तम् ॥ ५ ॥

वन्देत मन्देतरनित्यबोध-
नन्दे मुकुन्देष्टपुरन्ध्रि यस्त्वाम् ।
अत्रासमत्राऽऽसनमेति सैंहं
चित्राममुत्राऽपि स याति ऋद्धिम् ॥ ६ ॥

वन्दे इति । हे मन्देतरः अनल्पः बहुरिति यावत् । यो बोधो ज्ञानं तेन नन्दति तत्सम्बुद्धौ, हे मुकुन्दस्य भगवतः इष्ट-पुरन्ध्रि इष्टनायिके ! यो नरस्त्वां वन्देत नमस्कुर्यात् सो ऽत्र इह लोके अत्रासं निर्भयं सिंहस्येदं सैंहम् आसनं सिंहासनमि-त्यर्थः, राज्यमिति यावत् । एति प्राप्नोति, अमुत्राऽपि परलोके ऽपि चित्रां विचित्रां, वागगोचरामिति यावत् । ऋद्धिं याति प्राप्नोतीत्यर्थः । इन्द्रवज्रावृत्तम् ॥ ६ ॥

---

६ हे अमन्दाऽक्षयज्ञानाऽऽनन्दपूर्णे ! मुकुन्दप्रियपत्नि ! यस्त्वां न-मस्कुर्यात् सो ऽत्र लोके निर्भयं सिंहासनं (राजासनम्) अमुत्रापि अद्भुतां समृद्धिं प्राप्नोतीति त्वत्प्रणामशीलः पुमानिह राजा भूत्वा पर-लोके ऽपि महावैभवशाली भवतीत्याह ।

कारा॑ऽगारादपि किल भृशं तापदे पापदेहे
हन्ताऽहन्तामतिमतिविपन्मिश्रितामाश्रितानाम् ।
पारावाराऽधिपतितनये मादृशामीदृशानां
हित्वा हि त्वा त्रिजगति गतिर्नेतरा कातराणाम् ॥७॥

कारागारादिति । हे पारावाराऽधिपतितनये । कारायाः अगारादपि । कारा स्याद्बन्धनाऽऽलये इत्यमरः । हन्त खेदे । किल तापदे पापरूपे देहे अतिमतिर्बुद्ध्यधिका या विपत्तया मिश्रिताम् अहन्तामहङ्कारम् आश्रितानाम् । इयं विधा प्रकारो येषां ते ईदृशास्तेषाम् । इदं किमोरीश् की । मादृशानां मत्सदृशानाम् । आ सर्वनाम्न इत्याकारादेशः । कातराणां भीतानां, हि निश्चये, त्वा त्वां हित्वा त्रिजगति लोकत्रये इतरा गतिर्नास्ति । मन्दाक्रान्तावृत्तम् ॥ ७ ॥

भावी यस्मिन् भगवति भवद्दृष्टिलेशः कृतार्थे
त्रासो ऽन्यासोपहतविपदस्तस्य न स्यात् कुतो ऽपि ।

---

७ हे पारावाराऽधिपतितनये ! बन्धनगृहादपि समधिकक्लेशदायिनि पापिष्ठे शरीरे विपद्भिर्युक्तामहन्तामतिम् (आत्मत्वबुद्धिम्) आश्रितानाम् ईदृशां कातराणाम् (अतिभीरूणाम्) मादृशजनानां त्वा (त्वाम्) हित्वा त्रिलोके ऽपि गतिर्नास्ति हीति निश्चयेनेत्याह ।

८ हे भगवति ! यस्मिन् कृतार्थे जने भवत्या अवलोकनलेशो ऽग्रे भावी अन्यासोपहतविपदः (अन्येषां भीतिप्रदानाम् आसेन निरासेन उपहता विपदो येन तस्य) कस्माच्चिदपि भयं न स्यादित्यत्र विषये सुरसा (नागमाता हनूमद्विघ्नकारिणी) सिंहिका (छायाग्राहिणी समुद्रस्था ग्राहिणी) तदादेरभीतो लङ्कापुरे ऽप्यप्रतिहतगतिर्हनूमान् प्रमाणमिति त्वद्दर्शनात् पूर्वमेव सुरसासिंहिकादीन्निरस्य निरा-

अस्मिन्नर्थे जननि सुरसासिंहिकादेरभीतो
लङ्कायामप्यविहतगती रामदासः प्रमाणम् ॥ ८ ॥

भावीति । हे भगवति ! यस्मिन् कृतार्थे पुंसि भक्त्या दृष्टेर्लेशः भावी भाविता न्यासेन त्वत्पूजार्थकृतपादक्षेपेन(?) नि-पूर्वादसुक्षेपणे अस्माद्भक्त्र् । उपहता विपद्यस्य तस्य त्रासः कुतो ऽपि न स्यात्, अस्मिन्नर्थे हे जननि ! सुरसा नागमाता सिंहिका मकरी तदादेः अभीतः सन् लङ्कायामपि अविहतगतिः रामदासो हनुमान्प्रमाणम् इति। काव्यलिङ्गमलङ्कारः । मन्दाक्रान्ता० ॥ ८ ॥

जनिमृतिजराभीष्माद्भीष्माऽऽतपोग्रतराद्भवा-
ज्जननि न वयं वित्रस्यामस्त्वदङ्कमुपाश्रिताः ।
सति बलवदालम्बे स्याद्दुर्बलोप्यकुतोभय-
स्त्रसति मृगयोः किं वा पक्ष्मे मृगो विधुमाश्रितः ॥९॥

जनीति । ग्रीष्मस्याऽऽतपादुष्णात् उग्रतरात् पुनः जनिश्च मृतिश्च जरा च ताभिर्भीष्माद्भयङ्कराद्भवात्संसारात्तवाङ्कम् उत्सङ्गम् उपाश्रिता वयं न वित्रस्यामस्त्रासं न प्राप्नुमः । तथा

पद् लङ्कायां स्वैरगामी हनूमानिव भावित्वत्कटाक्षलाभो ऽपि पुरुषः सकलशत्रुनाशेनाऽऽपद्रहितः सन् कुतो ऽपि न भयं प्राप्नोतीत्याह ।

९ हे मातः ! जरामरणभयङ्कराद् ग्रीष्मकालिकाऽऽतपादपि दारुणात् संसारात् तवोत्सङ्गमाश्रिता वयं न बिभीमः, यत् बलिष्ठाश्रये सति बलहीनोपि निर्भयः स्यादिति चन्द्राऽऽश्रितो हरिणो व्याधाद् बिभेति किं?मित्युक्त्या समर्थयन्नाह ।

हि—बलवति समर्थे आलम्बे ऽवलम्बे सति दुर्बलो हीनो ऽपि नास्ति कुतोभयं यस्य सः निर्भयः स्यात् । मयूरव्यंसकादिना साधुः । दृष्टान्तः—हे पद्मे ! विधुप आश्रितः मृगः हरिणः मृगयोः । व्याधो मृगवधाऽऽजीवी मृगयुरित्यमरः । त्रसति किम् ? अपि तु नेत्यर्थः । विकस्वराऽलङ्कारः । हरिणीवृत्तम् ॥ ९ ॥

अनाघ्राताः श्रौताः स्मृतिभिरुपदिष्टाश्च कमले
समीचामाचारैरपि च विदिता धर्मनिचयाः ।
कथङ्कारं घोरं निरयमतियायामिति भयं
जहामि स्मृत्वा ते जगदवनवात्सल्यजलधेः ॥ १० ॥

अनाघ्राता इति । हे कमले ! श्रौताः श्रुत्युक्ताः स्मृतिभिः श्रुत्यर्थप्रतिपादिकाभिः उपदिष्टा आज्ञप्ताः अपि च समीचां श्रेष्ठानाम् आचारैराचरणैर्विदिता ज्ञाताः धर्माणां निचयाः सङ्घा अनाघ्राताः अनास्वादिता, स्तल्लेशो ऽपि न गृहीत इत्यर्थः । तथा ऽपि जगत अवने रक्षणे वात्सल्यस्य कृपाया जलधेः समुद्रभूतां ते त्वां स्मृत्वा । अधीगर्थदयेशाङ्कर्मणीति कर्मणि षष्ठी । कथमिव कथङ्कारं, णमुलन्तमेतत् । घोरं भीमं निरयं नरकम् अतियायामतिक्रमणं कुर्याम् । या प्रापणे इत्यदादेर्लिङि शब्लुकि अदन्तत्वाऽभावादियादेशो न । इति भयं त्यजामि ।

———

१० हे कमले ! मया धर्ममूलश्रुतिस्मृतिसदाचाराऽनुशिष्टा धर्मसमूहा आघ्राता अपि न, सो ऽहं कथमिव नरकमतिगच्छेयमिति भीतिं वात्सल्यसागररूपां त्वां स्मृत्वा उत्सृजामीति अनाचरितधर्मलेशस्य मम नरकभयनाशिका दयोदधिस्त्वमेवेत्याह ।

कृपाजलधिस्त्वं त्वद्भक्तं कदाऽपि नाऽधः पातयसीति निर्भीको ऽस्मीति भावः। शिखरिणी० ॥ १० ॥

विवित्सामात्सर्यस्फुरणदुरहङ्कारकुहना-
पिशाचीभ्यो बिभ्यज्जगदभयदानैकनिरताम्।
नुतां भूतेशाद्यैरपगमितरक्षोगणमदां
प्रपद्ये दासस्त्वां परमपुरुषप्राणदयिते ॥ ११ ॥

विवित्सेति। हे परमपुरुषस्य प्राणदयिते! प्राणप्रिये! विवित्सा च लब्धुमिच्छा च मात्सर्यस्याऽन्यशुभद्वेषस्य स्फुरणं च दुरहङ्कारश्च कुहना दम्भाऽऽचरणं च ता एव पिशाच्यः ताभ्यः, कुहना दम्भचर्यायामिति विश्वः। बिभ्यद्भयं प्राप्नुवद्यज्जगत् तस्य अभयदाने निरतां तत्पराम्, एवं भूतेशाद्यैर्हरादिभिः नुतां स्तुतां, तथा ऽपगमितो निष्कासितः रक्षोगणमदः राक्षससमूह-दर्पो यया तां त्वां लक्ष्मीं दासो ऽहं शरणं प्रपद्ये प्राप्तो ऽस्मी-त्यर्थः। शिखरिणीवृत्तम् ॥ ११ ॥

जन्तोर्हन्त त्रिलोकीजननि तव समाराधनासाधनेषु
व्यापारेष्वाभिमुख्यत्यजनभजनयोर्भीत्यभीती भवेताम्।

---

११ हे पुरुषोत्तमप्राणप्रेयसि! विवित्सा(लिप्सा)द्वेषोद्रेक, दुष्टाऽहङ्कार, कपट, रूपपिशाचीभ्यां बिभ्यद्दासो ऽहं लोकाऽभयदाना-सक्तां शिवप्रभृतिभिः स्तुतामपनीतराक्षससङ्घदर्पां त्वामेव शरणं वृणे इत्याह।

१२ हे त्रिभुवनजननि! तवाऽर्चनसाधनभूतेषु व्यापारेषु प्राति-मुख्याभिमुख्ययोर्भयाऽभये भवेतामित्यत्र वालिवधोत्तरम् आदौ रामणवधाऽनभिमुखं (भोगासक्ततया विस्मृतत्वदन्वेषणकार्यं) प-

सुग्रीवं वालिभङ्गे तदहितदमनाऽनुन्मुखं रामकोपाद्
भीतं पश्चात्तदास्थावहनगतभियं तत्र दृष्टान्तयामः॥१२॥

जन्तोरिति । हे त्रयाणां लोकानां समाहारस्त्रिलोकी । अकारान्तोत्तरपदो द्विगुस्त्रियामिति भाष्यकारेष्ट्या स्त्रीत्वं, द्विगोरिति ङीप् । तस्याः जननि ! मातः ! तव सम्यक् भक्तिपूर्वकं आराधनासु अर्चनासु साधनभूतेषु व्यापारेषु आभिमुख्यस्य सिद्धतायास्त्यजनं च भजनं च तयोः सतोः यथासङ्ख्यं यथाक्रमं भीत्यभीती भयाऽभये भवेतां स्यातां, तत्र विषये वालिभङ्गे वालिनाशे कृते सति तस्य रामस्याऽहितस्य रावणस्य दमे नाशे अनुन्मुखं पराङ्मुखं रामकोपाद्भीतं पश्चात्तस्य रामस्यास्थायाः सीताशुद्धिरूपाया वहनेन करणेन गतभयं निर्भीकं सुग्रीवं दृष्टान्तयाम उदाहरामः, वयमिति शेषः । यथासङ्ख्यकाव्यलिङ्गालङ्कारौ ज्ञेयौ । स्रग्धरावृत्तम् ॥ १२ ॥

रक्षःस्तोमोऽप्यखिलभयकृद् राघवप्राणकान्ते
त्रासोत्पत्त्यै न खलु भवति त्वत्पदाब्जाऽनुकूले ।
कष्टं मातस्तृणमपि भिये कल्पते त्वत्प्रतीपे
प्राच्ये साक्षी पवनतनयः पश्चिमे काक एकः ॥ १३ ॥

रक्ष इति । हे राघवस्य प्राणकान्ते ! तव पदाऽब्जयोः

अत्र रामचन्द्रक्रोधाद् भीतं तत्कार्याऽभिमुखं सुग्रीवमुदाहरणीकुर्म इत्याह ।

१३ हे भगवति ! रामप्रेयसि ! निखिललोकभीतिदो राक्षससमूहोऽपि त्वच्चरणकमलाभिमुखे पुरुषे भयोत्पादनाय न कल्पते, त्वत्पराङ्मुखे तु तृणमपि भयदं भवतीत्यत्राद्ये त्वत्सेवको राक्षसेभ्यो ऽभीतो हनूमान्, अन्त्ये च पक्षे त्वदहितकर इषीकाऽस्त्राद् भीतो जयन्तः काकः साक्षिभूत इत्याह ।

अनुकूले पुरुषे अखिलानां जनानामित्यर्थः । भयकृद्भयकारकः रक्षःस्तोमः यातुसमूहो ऽपि त्रासस्योत्पत्त्यै उत्पादनाय न भवति खलु । हे मातः ! तव प्रतीपे अननुकूले तृणमपि भिये कल्पते समर्थं भवति, कष्टम् । तथा हि—प्राच्ये अभये पवनतनयो हनूमान्, पश्चिमे भये काकः एकः इन्द्रपुत्रत्वात्प्रधानः साक्षीत्यर्थः । काव्यलिङ्गमलङ्कारः । मन्दाक्रान्तावृत्तम् ॥ १३ ॥

कान्तारे महतीव संसृतिपथे हन्त भ्रमन्तश्चिरं
विष्णोः प्रेयसि वानरा इव नरा वेलाऽतिगग्लानयः ।
सम्पातेरिव सन्मतेरथ गुरोर्बुद्ध्वा स्थितिं तावकी-
माज्ञालङ्घनभीतिमम्ब जहति प्राज्ञा हरेः स्वामिनः ॥ १४ ॥

कान्तारे इति । हे विष्णोः प्रेयसि ! कान्तारे दुर्गममार्गे इव संसृतेः संसारस्य जन्ममरणरूपस्य पन्था मार्गस्तस्मिन् संसारपथे । पथो विभाषेति पाक्षिकष्टच् । हन्त चिरं बहुकालं भ्रमन्तः, वानरपक्षे वेला अवधिकालाऽतिक्रमणरूपा, नरपक्षे मर्यादातिक्रमणरूपा च, तामतिक्रम्य गच्छति सा । गमेर्ड इति डप्रत्ययः । ग्लानिर्हर्षाऽभावो येषां ते वानराः कपय इव नरा

---

१४ हे विष्णुदयिततमे ! महति दुर्गमारण्यमार्गे इव संसारे चिरं भ्रमन्तो नरा वानरा इव (सुग्रीवाऽऽज्ञया सीताऽन्वेषणाय भ्रमन्तो ऽङ्गदहनूमदादय इव) निरवधिग्लानिमापन्ना अनन्तरं सद्बुद्धेः सम्पातेरिव (जटायुज्येष्ठभ्रातुस्तन्नामकात् लङ्कायां सीतास्थितिबोधकाद् गृध्रादिव) देशिकात्तावकीं स्थितिं निवासं (लङ्कायां भगवद्वक्षसि च) ज्ञात्वा स्वामिनः (प्रभोः) हरेः (कपीन्द्रस्य सुग्रीवस्य नारायणस्य च) आज्ञायाः (मासाऽभ्यन्तरे प्रत्यावृत्तिबोधिकायाः, तत्तद्धर्मबोधिकायाश्च) उल्लङ्घनभयं त्यजन्तीत्याह ।

मानवाः, हे अम्ब ! अथ ग्लान्यनन्तरं सम्पातेर्गृध्रादिव सन्मतेर्गुरोः सकाशात् प्राज्ञाः मनीषिणः तावकीं स्थितिम् अवस्थानं हरिरूपमित्यर्थः । बुद्ध्वा ज्ञात्वा हरेः सुग्रीवस्य विष्णोश्च, स्वामिन्नैश्वर्ये इति निपातनात्साधुः । आज्ञाया लङ्घनस्याऽनङ्गीकरणस्य भीतिं जहति त्यजन्ति । उपमाश्लेषालङ्कारौ । शार्दूलविक्रीडि० ॥ १४ ॥

पादाऽब्जं भजनादिकर्मणि सुरैर्यस्यैव कर्मीकृतं
यो धत्ते ऽर्कयमेन्द्रवह्निमरुतां भीतावपादानताम् ।
तस्याऽप्यम्ब सकृत्कृतप्रपदनस्ते ऽस्मीति याचन् जनो-
प्यत्तासाऽर्पणसांप्रदान्यमयते देवि प्रसादेन ते ॥ १५ ॥

पादाब्जमिति । हे देवि ! त्वत्प्रसादेन त्वत्कृतसगुणत्वाऽऽपादनेन । 'उपासकानां कार्यार्थं ब्रह्मणो रूपकल्पने'ति तापनीयश्रुतेः । सुरैर्भजनादिकर्मणि यस्य पादाब्जं निर्गुणत्वादकर्माऽपि सगुणत्वेन कर्म सम्पद्यमानं कृतम् । अयं भावः । कर्तुरीप्सिततमं कर्मेत्यत्र गमनकर्तुरीप्सिततममत्यन्तमिष्टं कृतमिति । यः, भीषास्माद्वातः पवते इत्यादिश्रुतेः अर्कयमेन्द्रवन्हिमरुतां भीतौ भयदाने अपादानतां धत्ते इति । भीत्रार्थानां भयहेतुरि-

---

१५ हे देवि ! देवैर्यस्यैव चरणकमलं सेवादिक्रियासु कर्मीकृतं, (देवा यस्यैव चरणं सेवन्ते) यः सूर्ययमेन्द्राऽनलाऽनिलानां भये अपादानत्वं धत्ते, (यस्मादेव सूर्यादयो बिभ्यति, 'भीषास्माद्वातः पवते' इत्यादिश्रुतेः) तस्याऽपि (निःसीममाहात्म्यस्य नारायणस्य) सकृत्कृतप्रणाम 'स्तवास्मी'ति प्रार्थयमानो जनस्तव प्रसादेनाऽभयदानसम्प्रदानतां प्राप्नोति (भगवांस्तस्मै अभयं ददाति, 'सकृदेव प्रपन्नाय तवास्मीति च याचते । अभयं सर्वभूतेभ्यो ददाम्येतद्व्रतं ममे'ति साक्षाद्भगवदुक्तेः) इत्याह ।

ति सूत्रे यो भयहेतुः सोपादान इत्युक्तत्वाद्भयहेतुनियमने-नाऽऽपादानत्वमस्य । हे ऽम्ब ! तस्याऽपि सकृदेकवारं कृतं प्रप-दनमुपसदनं येन स सन्नपि ते तवाऽस्मीति याचन् जनः अत्रा-सः । त्रसी उद्वेगे अस्माद्धञ् । उद्वेगाऽभावस्यार्पणस्य सम्प्रदा-नम् । कर्मणा यमभिप्रैति स सम्प्रदानम् इति सूत्रादत्रासाऽर्पे-णाकर्मसम्बन्धरूपसम्प्रदानत्वम् अयते प्राप्नोतीत्यर्थः । शार्दूल-विक्रीडितं वृत्तम् ॥ १५ ॥

आरोढुं किल यत्सनीडममरा बिभ्यत्यहिद्विण्मुखा-
स्तद्ब्रह्माऽपि तवाश्रयेण सुलभीकर्तुं न भीतो ऽस्म्यहम् ।
लेढुं दाडिमकल्परत्नखचितं राज्ञः किरीटं रमे
किं वा सर्वदुरासदस्य दयिताकेलीशुकस्त्रस्यति ॥ १६ ॥

आरोढुमिति । हे रमे ! यस्य ब्रह्मणः सनीडं समीपम् अ-हिद्विडिन्द्रः स मुखं येषां ते अमरा अपि आरोढुं न्यग्भावयितुं बिभ्यति । इयं गाथा कठवल्ल्यां श्रूयते । तद्ब्रह्म सच्चिदानन्दरूपं तवाऽऽश्रयेणाऽसुलभमपि सुलभीकर्तुम् अहं भीतो नाऽस्मि । दृ-ष्टान्तः–सर्वेषां दुरासदस्य राज्ञः दाडिमेन कल्पैः(?) दाडिमबीज-सदृशैः रत्नैः खचितं किरीटं लेढुमास्वादितुं दयितायाः प्रियायाः केलीशुकः त्रस्यति किम् ? इति स्वस्य लक्ष्मीहस्तकीरत्वेन भया-ऽभावः सूचितः(?) दृष्टान्तालङ्कारः । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ॥१६॥

---

१६ हे रमे ! अहिद्विण्मुखा (इन्द्राद्याः) अमरा अपि यत्सनीडं (यस्य समीपम्) आरोढुं बिभ्यति तद्ब्रह्मापि त्वदालम्बेन सुलभं क-र्तुम् अहं न भीतो ऽस्मीति दाडिमबीजसमानकान्तिमाणिक्यजटितं सर्वजनदुरापस्य राज्ञः किरीटं लेढुं राजपत्नीक्रीडाशुको बिभेति कि ? मित्युक्त्वा समर्थयन् त्वदाश्रयेण ब्रह्मापि मे सुलभमित्याह ।

दातव्या स्वयमेव दाशरथये देवीति यो वीतभी-
रग्रे साऽऽग्रहमग्रजस्य कथयन्नार्तो दशास्याऽनुजः ।
तस्मै त्वद्दयितेन दत्तमभयं प्राज्यं च राज्यं रमे
यत्स्वल्पं व्यसनं भवेत्तव कृते तद्भूयसे श्रेयसे ॥ १७ ॥

दातव्येति । हे रमे ! यः दशास्याऽनुजो विभीषणः वीत-भीर्गतभयः सन् स्वयमेव दाशरथये रामाय त्वया देवी सीता दातव्येति अग्रजस्य रावणस्याऽग्रे आग्रहेण हठेन सहितं यथा तथा कथयन् सन्नार्तः पीडितः, तस्मै त्वद्दयितेन रामेण अभयं चेत्परं प्राज्यं विपुलं राज्यं दत्तम्, अतस्त्वत्कृते त्वदर्थं यत्स्वल्पं व्यसनं तद्भूयसे श्रेयसे कल्याणाय भवेद्भूयात् । अर्थान्तरन्या-साऽलङ्कारः । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ॥ १७ ॥

तव साधु वर्ष्म नवसारसाऽऽलये
भवसागराऽन्तरवसादमेयुषाम् ।
अभयाय भात्यशुभयातुदीप्तिहृत्
प्रभया सुवर्णनिभया मनोरमम् ॥ १८ ॥

तवेति । हे नवसारसाऽऽलये! सुवर्णनिभया तत्सदृशया प्र-

---

१७ हे रमे ! यो रावणाऽनुजो (विभीषणो) निर्भयः सन् रावण-स्य पुरः स्वयमेव रामाय सीता समर्पणीयेति साग्रहं वदन् रावणे-नापमानितो दुःखमवाप, तस्मै भगवान् रामोऽभयं प्रचुरं लङ्का-धिपत्यं च ददावतस्त्वदर्थे स्वल्पमपि दुःखमनुभूतं महीयसे कल्या-णाय स्यादित्याह ।

१८ हे नवसारसालये ! अशुभानां राक्षसानां, राक्षसतुल्यानामशु-भानां वा कान्तिहृत् सुवर्णसवर्णया दीप्त्या मनोहरं साधु तव शरीरं संसारसागराऽन्तः खेदं प्राप्तवतां जनानामभयाय संपद्यते इत्याह ।

भया मनोरमे ! सुन्दरमपि अशुभानां यातूनां रक्षसां दीप्तिं प्रभां हरति तव तव साधु वर्ष्म विग्रहः भवसागरस्याऽन्तर्मध्ये ऽवसादं खेदम् एयुषां प्राप्तवताम्। आङ्पूर्वादिणो लिटि क्वसौ उपेयिविवक्षितत्वादुपेयिवाननाश्वाननूचानश्चेति निपातनात्साधुः। अभयाय भवति। मञ्जुभाषिणीवृत्तम् ॥ १८ ॥

प्रत्यासीदति मृत्युरन्वहमहो गत्यागतिभ्यां रवेः
पापीयानहमस्मि पापिनि जने कोपी च वैवस्वतः।
हा किं वा भवितेति वेङ्कटपतेः क्रीडासखि त्रस्यते
मह्यं गर्ह्यतमाय मातरभयं देयं दयालो स्वयम् ॥ १९ ॥

प्रतीति। हे वेङ्कटपतेः क्रीडासखि ! अहो इत्याक्रोशे। रवेर्गत्यागतिभ्याम् अन्वहं प्रतिदिनं मृत्युः प्रत्यासीदति, अहं पापीयानस्मि, पापिनि पापयुक्तजने वैवस्वतो यमः कोपी च। हा खेदे। किं वा भविता भविष्यतीति त्रस्यते उद्वेगवते गर्ह्यतमायाऽतिगर्ह्याय मह्यं हे दयालो ! हे मातः ! अभयं देयं, दातुं योग्यमिति भावः। शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ॥ १९ ॥

परब्रह्मप्राणप्रणयिनि हरब्रह्ममघव-
न्मुखानां लेखानामपि भयमभीतिश्च भवतः।

---

१९ हे दयाशीले वेङ्कटेशकेलीसखि ! मातः ! सूर्यस्योदयाऽस्ताभ्याम् प्रतिदिनं मृत्युः संनिधत्ते, अहं पापिष्ठः, पापिनि च जने यमः सक्रोधः, हा किं वा भविता ? इति बिभ्यते दूषणीयतमाय मह्यं त्वया स्वयमभयं देयमिति प्रार्थयते।

२० हे जननि ! परब्रह्मप्राणप्रिये ! तव दृष्टेर्निमीलनोन्मीलनाभ्यां शिवब्रह्मेन्द्रादीनां देवानामपि भीत्यभीती भवत इति महानयं

निमेषोन्मेषाभ्यां तव जननि दृष्टयोरिति महा-
नयं घण्टाघोषः क इह विमृशेन्मानमपरम् ॥ १२० ॥

परेति । हे परब्रह्मणः प्राणप्रणयिनि ! हरश्च ब्रह्मा च मघवांश्च ते मुखा आदयो येषां तेषां लेखानां देवानां भयम् अभीतिश्च हे जननि ? तव दृष्ट्योः निमेषो निमीलनं च उन्मेष उद्घाटनं च ताभ्यां यथासङ्ख्यं भवतः, इत्ययं महान्घण्टाघोषः, अपरमितरत् किं मानं प्रमाणं विमृशेत् ? अपि त्वन्यमानापेक्षा नास्तीति भावः । यथासङ्ख्यमालङ्कारः । शिखरिणीवृत्तम् ॥ २० ॥

घनार्तौ कातान्तः कदननिपुणः किङ्करगणो
भ्रमद्भिर्लोकाऽम्ब क्रुधमिव वमद्भिश्च नयनैः ।
प्रगल्भां दुर्भीतिं प्रथयति यथा मे न बहुधा
तथा शीताऽपाङ्गैः प्रसभमनुगृह्णातु भवती ॥ २१ ॥

घनेति । हे लोकाऽम्ब ! घनार्तौ निबिडपीडायां क्रुधं वमद्भिरुद्गिरद्भिरिव भ्रमद्भिर्नयनैः कदने पीडायां निपुणः कातान्तः कृतान्तसम्बन्धी किंकराणां गणः यथा मे प्रगल्भां दुर्भीतिं बहुधा न प्रथयति न ख्यापयति तथा भवती शीतै-

---

घण्टाघोषः (महाप्रसिद्धिः) इह विषये को वा ऽन्यत्प्रमाणं विचारयेत् ? (नात्र प्रमाणाऽन्तराऽपेक्षा) इत्याह ।

२१ हे लोकजननि ! घनाऽऽर्तौ (प्राणप्रयाणपीडाऽवसरे) दुःखदानपटुः कृतान्तसंबन्धी किङ्करसङ्घो घूर्णमानैः क्रोधमुद्गिरद्भिरिव नेत्रैर्यथा महतीं मे दुष्टां भीतिं न विस्तारयति तथा भवती शीतलैः कटाक्षैर्मामनुगृह्णात्विति प्रार्थयते ।

श्पाङ्गैर्मां प्रसभं हठेन अनुगृह्णातु । गृहू ग्रहणे इत्यस्मात्प्रार्थनायां लोट् । शिखरिणीवृत्तम् ॥ २१ ॥

तत्तत्पापौघजफलतया दारुणैस्तन्यमाना
याम्याः श्रुत्वा मुनिवचनतो यातनाश्चेतनानाम् ।
कामं भीतः कमलनिलये कम्पमानाऽखिलाङ्गो
विश्वस्य त्वामहमशरणो विश्वधात्रीं प्रपद्ये ॥ २२ ॥

तदिति । हे कमलनिलये ! तानि च तानि पापानि च तेषामोघात्सङ्घाज्जातं यत् फलं तथा दारुणैर्भीमैर्यमकिङ्करैरिति यावत् । तन्यमाना विस्तार्यमाणाश्चेतनानां प्राणिनां याम्या यमसम्बन्धिनीर्यातनाः पीडाः मुनिवचनेभ्यः स्मृत्यादिभ्यः श्रुत्वा । कामं प्रकामं पर्याप्तमित्यमरः । भीतः, अतः कम्पमानान्यखिलान्यङ्गानि यस्य सः अशरणः, अतः विश्वस्याऽखिलस्य धात्रीं मातरं त्वाम् विश्वस्य उद्धरसीति विश्वासं प्राप्य प्रपद्ये शरणाऽऽगतो ऽस्मि । मन्दाक्रान्तावृत्तम् ॥ २२ ॥

देशे काले सततविकृते देवि देहस्य वृत्ते
दृष्टे शौरेरघजुषि जने तीक्ष्णकोपे च चित्ते ।

---

२२ हे कमलाऽऽलये ! तत्तत्पापनिचयफलत्वेन भीषणैर्यमकिङ्करैः क्रियमाणा यमसंबन्धिनीः प्राणिनां तीव्रवेदना मुनिवचनेभ्यः (स्मृतिपुराणादिभ्यः) श्रुत्वा ऽत्यन्तं भीतो वेपमाननिखिलशरीरो ऽगतिरहं विश्वासेन जगन्मातरं त्वां शरणं वृणे इत्याह ।

२३ हे देवि ! तत्तद्देशकालयोर्विकारभाजि मनसो वृत्तान्ते, पापिनि जने दारुणक्रोधे हरेश्चित्ते च पर्यालोचिते महती भीतिराविर्भ-

भीतिः प्रादुर्भवति महती शक्तिमत्या भवत्याः
कारुण्याऽऽर्द्रे मृदुनि हृदये चिन्तिते हन्त धैर्यम् ॥ २३ ॥

देश इति। हे देवि ! देशे काले सततं विकृते विकारभाजि देहस्य वृत्ते, किं च शौरेर्विष्णोः अघजुषि पापकारिणि जने मानवे तीक्ष्णः खरः कोपो यस्य तस्मिन् चित्ते चेतसि दृष्टे सति महती भीतिः प्रादुर्भवत्युत्पद्यते, ततः कारुण्येनाऽऽर्द्रे क्लिन्ने अतः मृदुनि शक्तिमत्याः सामर्थ्यवत्या भवत्याः हृदये चिन्तिते स्मृते सति, हन्तेति हर्षे, धैर्यं प्रादुर्भवति। मन्दाक्रान्तावृत्तम्॥२३॥

बाधन्ते विषया बहिः सततमप्यन्तस्तु कामाऽऽदय-
स्त्रातुं हन्त विपन्नमर्णवसुते धात्रादयो ऽप्यक्षमाः ।
शक्तो यद्यपि केशवः स तु दुराराध्यः स्वयं मद्विधै-
रित्युद्वेगवतो मम क्लमहराऽऽलोका त्वमेका गतिः ॥ २४ ॥

बाधन्ते इति। हे ऽर्णवसुते ! बहिर्विषयाः अन्तस्तु कामादयः सततं बाधन्ते। हन्त खेदे। विपन्नं विपत्तियुक्तं त्रातुं रक्षितुं धात्रादयः ब्रह्मप्रभृतयो ऽप्यक्षमाः, यद्यपि केशवो विष्णुः शक्तः समर्थः, स तु मद्विधैर्मत्सदृशपापिभिः स्वयं दुराराध्यो दुःखेनाऽऽराधितुं शक्यः, इत्युद्वेगवतः मम क्लमस्य श्रमस्य हरति

वति, शक्तिशालिन्यास्तव दयाऽऽर्द्रे कोमले हृदये च चिन्तिते सति धैर्यमाविर्भवतीत्याह ।

२४ हे अर्णवसुते ! बहिः शब्दादयो विषया अन्तश्च कामादयः सर्वदा पीडयन्ति, विपद्ग्रस्तं त्रातुं ब्रह्मादयो ऽप्यसमर्थाः, यद्यप्येको हरिः समर्थः परं स मादृशां कृच्छ्रेणाराधयितुं शक्यः, इत्युद्विग्नस्य ममाऽऽयासहरदर्शना त्वमेवैका गतिरित्याह ।

स हरः आलोको यस्याः सा त्वं एका केवला गतिस्तारिकेति भावः । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ॥ २४ ॥

वाल्मीकौ तमसाऽन्वयो वलरिपौ भूयस्तरा मन्यवो
योगस्थे यमसंगतिर्दृढगदाऽवाप्तिस्तु नारायणे ।
रुद्रे क्षुद्रहितक्रमो भवकृतं दुःखं रतिप्रेयसि
त्रासः कुत्सितमौक्तिकेषु न पुनस्त्वत्संश्रितेष्विन्दिरे ॥२५॥

वाल्मीकाविति । हे इन्दिरे ! तमसाऽन्वयः तमसाख्यनदीसम्बन्धः अज्ञानसम्बन्धश्च वाल्मीकौ मुनावेव, न त्वत्संश्रितेषु त्वद्भक्तेषु तमसा अज्ञानेनाऽन्वयः सम्बन्धः, एवमुत्तरत्राऽपि लापनरीतिर्ज्ञेया । वलरिपाविन्द्रे भूयस्तरा बहवो मन्यवो यज्ञाः क्रोधाश्च, न त्वत्संश्रितेषु मन्यवः क्रोधाः, योगनिष्ठे यमानाम् अहिंसाब्रह्मचर्यापरिग्रहादीनां सङ्गतिः कृतान्तमेलनं च, न त्वत्संश्रितेषु यमस्य कृतान्तस्य सङ्गतिः, नारायणे दृढा कठोरा या गदा कौमोदकी तस्या अवाप्तिः प्राप्तिः, न त्वत्संश्रितेषु दृढानां गाढानामपि गदानां रोगाणामवाप्तिः प्राप्तिः, गदो भ्रातरि वि-

---

२५ हे इन्दिरे ! वाल्मीकिमुनौ तमसाऽन्वयः (तमसा ऽज्ञानेन संबन्धः, तमसाख्याया नद्याः संबन्धश्च, तस्य तमसातीरस्थाश्रमवासित्वात्) इन्द्रे भूयांसो मन्यवः (क्रोधाः दैन्यानि वा, यज्ञाश्च) योगिनि यमसङ्गतिः (कृतान्तसम्बन्धः, अहिंसादिसम्बन्धश्च) नारायणे दृढगदाऽवाप्तिः (कठोररोगाऽवाप्तिः, गदाऽऽयुधाऽवाप्तिश्च) रुद्रे क्षुद्रहितक्रमः (नीचहितकरणरीतिः, क्षुधा रहितस्य क्रमो नित्यतृप्तत्वं च) रतिप्रियतमे कामे भवकृतं (संसारकृतं, शिवकृतं च) दुःखं, कुत्सितमुक्ताफलेषु त्रासः (भयं, त्रासाख्यदोषश्च) वर्तते, त्वदाश्रितेषु तु अज्ञानदैन्ययमसम्बन्धरोगाऽवाप्ति,क्षुद्रहितकरत्व, संसारदुःख, त्रासा न भवन्तीति श्लेषेणाह ।

ष्णोः स्यादामये चाऽयुधे गद इति विश्वः । रुद्रे सदाशिवे क्षुद्रहितक्रमः क्षुधः रहितं राहित्यं भावे क्तः । तस्य क्रम उद्योगः भैक्ष्यचर्येत्यर्थः । क्षुद्राणां दुर्मेधसां रावणादीनां हिते क्रम उद्योगश्च, न त्वत्संश्रितेतु अयं क्रम इति भावः । रतिप्रेयसि कामे भवकृतं शिवकृतं संसारजश्च दुःखं मरणरूपं, न त्वत्संश्रितेषु भवकृतं संसारकृतं दुःखं, कुत्सितमौक्तिकेषु त्रासः त्रासाख्यो मुक्तादोषः 'मोचो'इति लोके, भीश्च, न त्वत्संश्रितेषु त्रासः उद्वेग इत्यर्थः । त्रासो भीमणिदोषयोरिति विश्वः । परिसङ्ख्यालङ्कारः । शार्दूलविक्री० ॥ २५ ॥

हन्त प्राकृतचक्षुराद्यविषये व्यापिन्यनिर्वाच्यतां
प्राप्ते विश्वजनिस्थितिक्षयपुषि ब्रह्मण्यनन्याश्रये ।
मातस्त्वामभयं विधातुमुषितां मन्ये प्रतिष्ठामहं
तस्मिंस्ते दरमन्तरं भवति चेत्कस्याऽत्र न स्याद्भयम्॥ २६॥

हन्तेति । हे मातः ! हन्तेति हर्षे । प्राकृतानां चक्षुरादीनाम् आदिशब्देन कर्णादयः । तेषामविषये ऽगोचरे व्यापिन्यपि अनिर्वाच्यतां प्राप्ते तथा ऽपि विश्वस्य जगतः जनिरुत्पत्तिः स्थि-

---

२६ हे मातः ! स्वाभाविकचक्षुरादीन्द्रियाऽगोचरे (योगिदृष्टिमात्रवेद्ये) सर्वव्यापके नामरूपाद्यनिर्वचनीये जगदुत्पत्तिस्थितिलयकारणे ऽनितराश्रिते (जगदाधारे) अभयं (निःश्रेयसदानेन बन्धभीतिनाशं) कर्तुं कृतनिवासां त्वां प्रतिष्ठां (नित्यस्थिरां) मन्ये, तस्मिन् विषये ते ईषदन्तरायः स्याच्चेत् कस्य वा ऽत्र भयं न स्यात्? दिति ब्रह्मरूपे नित्यसंनिहितायास्तव दययैव लोकानामभयप्राप्तिरन्यथा निरुक्तरूपस्य ब्रह्मणो ज्ञानस्य कथमप्यसम्भवात् सर्वदा भयस्यैव प्रसङ्ग इत्याह ।

तिः पालनं क्षयो नाशः तान्पुष्यति तस्मिन्नपि नास्त्यन्यः आश्रयो यस्य तस्मिन्ब्रह्मणि अभयं विधातुं त्वां शक्तिरूपाम् उषितां स्थितां प्रतिष्ठामहं मन्ये तस्मिन् ब्रह्मणि ते जीवबुद्धौ दरम् ईषदन्तरं भवति चेत्कस्य पुरुषस्य भयं न स्यादपि तु भवेदिति भावः। 'उदरमन्तरं कुरुते ऽथ तस्य भयं भवती'ति श्रुतेः। शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ॥ २६ ॥

दशमुखसहजं तं देवि नाम्ना ऽर्थतो वा
ऽप्युदितमुखविकारं भीतमप्यूष्मणा ऽऽप्तम् ।
अकुरुत रघुवीरस्त्वत्प्रसादप्रभावा-
दभयवितरणेन क्षिप्रमानन्दसान्द्रम् ॥ २७ ॥

दशेति। हे देवि ! तं प्रसिद्धं नाम्ना ऽऽख्यया वा ऽर्थतः आकृत्या ऽपि दशमुखस्य सहजं बन्धुं, नामपक्षे उदित उत्पन्नः मुखे नामाऽऽदौ विकारः विवर्णो यस्य तं, तथा भी इत्यक्षरेण इतं युक्तं, पुनः शषसहा ऊष्माणः तन्मध्यस्थषकारोष्मणा णवर्णेन च आप्तं युक्तं विभीषणमित्यर्थः। अथाऽर्थतः उदितः मुखे वक्त्रे विकारः मत्याख्यानाद्वैवर्ण्यं य-

---

२७ हे देवि ! शब्दतो ऽर्थतो वा उदितमुखविकारम् (उदित आदौ 'वि'शब्दो यस्य तथाविधं 'वि'शब्दादिभागं, रावणाकृताऽवमानेन सञ्जाताऽऽननवैवर्ण्यं च) भीतमपि 'भी' इति शब्देन युक्तं, चकितं च) ऊष्मणाप्तं ('ष'कारेण 'ण' कारेण च युक्तं, 'विभीषण'नामानमिति यावत्, क्रोधेन युक्तं च) तं रावणाऽवरजं रामभद्रस्त्वदनुग्रसामर्थ्यात् अभयदानेना ऽऽनन्दघनं चकारेति भगवान् त्वदनुग्रहेण विभीषणमभयदानेनाऽनुजग्राहेति भयक्रोधादिविकार निधे रपि त्वदनुग्रहेण ब्रह्मानन्दलाभो भवतीत्यर्थं सूचयन्नाह ।

स्य सः, तथा भीतं भययुक्तं पुनरूष्मणा रावणकृताऽपकारसन्तापेनाऽऽप्तमपि तत्र प्रसादस्य प्राप्तेः प्रभावात्सामर्थ्याद्रघुवीरः अभयस्य वितरणेन दानेन क्षिप्रं शीघ्रम् आनन्दसान्द्रं मोदपूर्णमकुरुत । तथा चाऽध्यात्मरामायणे श्रीरामः—सकृदेव प्रपन्नाय तवाऽस्मीति च वादिने । अभयं सर्वभूतेभ्यो ददाम्येतद्व्रतं मम । इति । इयमपि प्रतिज्ञा तत्सम्बन्धप्रकटितेति भावः । अन्तर्लापिकाचित्रमिदं, श्लेषश्च । मालिनीवृत्तम् ॥ २७ ॥

अल्पश्रुतेभ्य इव राशिमनादिवाचा-
मंहस्ततिभ्य इव बिभ्यतमर्भकं ते ।
पुण्यैः पुराणवचनैरिव वीक्षणैस्त्व-
मुच्चैर्नृसिंहसखि मामुपबृंहयेथाः ॥ २८ ॥

अल्पेति । अल्पश्रुतेभ्यः अल्पज्ञेभ्यः सकाशादनादिवाचां राशिमिव, तथा अंहस्ततिभ्यः पापसङ्घेभ्यः बिभ्यतं भयं प्राप्नुवन्तं ते तवाऽर्भकं शिशुमगुङ्खविं पुण्यैः पुराणवचनैरिव हे नरसिंहसखि ! मां दासम् उपबृंहयेथाः वर्धयेथाः । बृह बृंहि वृद्धौ अस्माण्णिजन्ताल्लिङ् । 'बिभेत्यल्पश्रुताद्वेदो मामयं प्रहरिष्यति । इतिहासपुराणाभ्यां वेदाऽर्थमुपबृंहयेदि'ति वचनात् । उपमालङ्कारः । वसन्ततिलकावृत्तम् ॥ २८ ॥

---

२८ हे नरहरिप्रिये ! स्तोकबोधेभ्यो वेदवाक्समूहमिव पापसमुदायेभ्यो बिभ्यतमिव ते शिशुं मां कल्याणकारणैः पुराणैवैरिवोच्चैरवलोकनैर्वर्द्धयेथा इत्याह ।

दुष्कालाऽनुगुणक्रमैः श्रुतिपथाऽऽविष्कारनिष्कासकै-
र्निष्कारुण्यतमैस्तुरुष्कयवनैर्निष्कारणत्रासिभिः ।
कञ्जावासिनि तत्समैरपि जनैः सञ्जायमानं भयं
त्वं जालेन दृशां हि तारयसि नः खञ्जानिवाम्भोनिधिम्॥ २९।

दुष्कालेति । हे कञ्जावासिनि ! दुष्कालानाम् अनुगुणाः क्रमाः येषां तैः, तथा श्रुतिपथस्याऽविष्कारस्य प्राकट्यस्य निष्कासकैः पुनः निष्कारुण्यतमैरतिनिर्दयैः, अथ च निष्कारणं निष्प्रयोजनं यथा तथा त्रासयन्ति तैः तैः समाः सदृशास्तैर्जनैर्दुर्जनैरित्यर्थः । सञ्जायमानं भयं प्रति नो ऽस्मान् खञ्जान् पदहीनान् अम्भोनिधिमिव दृशां जालेन समूहेन तारयस्युद्धारयसि । उपमालङ्कारः । शार्दूलविक्री० ॥ २९ ॥

का का ऽभयप्रदेति प्रश्नो यद्वाचकः समस्तपदः ।

---

२९ हे पङ्कजवासिनि ! कलिकालाऽनुरूपरीतिभिः, श्रौतमार्गप्रकाशनिरासकैः, रतिनिष्कृपैः, अकारणभयप्रदैस्तुरुष्कदशीयैर्यवनैरन्यैरपि तत्समगुणैर्जनैरुत्पद्यमानां भीतिं त्वं गतिविकलान् सागरमिव दृग्जालेनाऽस्मान् उत्तारयसीत्याह ।

३० 'का का अभयप्रदा ?' इत्यसमस्तपदकः प्रश्नः समस्यमाननिखिलपदो यद्वाचकः ('काकाऽभयप्रदा' स्वस्तनविदारकजयन्तकाकाऽभयप्रदेति भगवतीवाचकः) सन् स्वयमुत्तररूपत्वं प्रा

स्वयमुत्तरतां धत्ते रमा समस्तोत्तरा विराजति सा ॥ ३० ॥

इति श्रीमद्वेङ्कटाऽध्वरिविरचिते श्रीमल्लक्ष्मसिहस्रे
अभीतिस्तबक एकोनविंशः सम्पूर्णः ॥ १९ ॥

काकेति । का का अभयं प्रददाति, का अभयप्रदा ? इति
ऽयस्तपदप्रश्नः । समस्तानि समस्यमानानि सुबन्तादीनि यस्मिन्
ः स यस्याः काकस्य अभयं प्रददाति इत्येवंरूपेण वा-
वकः अभिधेयत्वात् सन् स्वयम् उत्तरतां समाधानतां धत्ते धार-
यति सा समस्तेभ्यः देवेभ्यः उत्तरा श्रेष्ठा रमा विराजति
इति । इदं प्रश्नोत्तरसमजातिचित्रम् । तल्लक्षणं विदग्धमुखमण्डने
द्वितीयपरिच्छेदे—'प्रश्नवर्णश्रुतेस्तुल्यं यत्र स्यादुत्तरं वरम् । प्र-
श्नोत्तरसमं तज्ज्ञास्तदाहुः' इति । इयमेव अपन्हुतिप्रश्नजातिश्चे-
ति । गीतिवृत्तम् ॥ ३० ॥

इति रावजीमहाराजाऽपरनाम्ना श्रीनिवासपण्डितेन
विरचितायां बालबोधिन्याख्यायां श्रीमल्लक्ष्मी-
सहस्रटीकायाम् अभीतिस्तवक एकोनविं-
शः सम्पूर्णतामगमत् ॥ १९ ॥

ीति समस्तोत्तरा (सर्वोत्कृष्टा, कृतसमासपदोत्तररूपा च) सा
मा विराजतीति प्रश्नोत्तरसमनामकचित्रनिबन्धनपुरस्सरं स्त-
कं पूरयति ।

इति श्रीमानवल्लयुपाख्यतैलङ्गरामशास्त्रिविरचितायां लक्ष्मीसह-
स्राऽवतरणनिःश्रेणिकायाम् अभीतिस्तवकः ॥ १९ ॥

अथ परिसङ्ख्यास्तबकः ॥ २० ॥

कपिभ्यो यत्स्तवे ब्रह्मेशादिभ्यो देवतान्तरम् ।
परिसङ्ख्यानमगमत्स रामः श्रेयसे ऽस्तु नः ॥ २० ॥

अथाऽस्मिन्विंशतिस्तबके देवताऽन्तराऽकिंचित्करत्वेन श्रीमहालक्ष्मीमहत्त्वं वर्णयितुं प्रथमपद्ये यत्प्रसादात् वन्दार्वित्यादिभ्यां तल्लिङ्गं दर्शयन् मङ्गलमाचरति—

वन्दारुरक्षणे दक्षां वन्दे गोविन्दसुन्दरीम् ।
यत्प्रसादादृते देवाः सर्वे रक्षितुमक्षमाः ॥ १ ॥

वन्दार्विति । यस्या रमायाः प्रसादादृते प्रसादं विनेत्यर्थः । अन्यारादितरर्तेदिगित्यादिना पञ्चमी । सर्वे ब्रह्मादयो देवाः रक्षितुम्पालयितुम् अक्षमा असमर्थाः ताम् । वन्दारुरभिवादके इत्यमरः । तेषां रक्षणे दक्षां गोविन्दस्य सुन्दरीं रमणीम् अहं वन्दे नमामि । उदात्तालङ्कारः । पथ्यावक्त्रं वृत्तम् ॥ १ ॥

अम्ब त्वया हन्त शरीरभाजा-
मरक्षितानामपि रक्षितानाम् ।

---

१ अथेतरदेवताप्रतिषेधेन भगवतीमाहात्म्यं विशेन परिसंख्यास्तवकेन तुष्टूषुर्यस्या अनुग्रहं विना सर्वे ऽपि देवा रक्षितुमसमर्थास्तामभिवादकजनत्राणनिपुणां गोविन्दपत्नीं वन्दे इति इतरेषु देवेषु रक्षणाऽसामर्थ्यं रमायां च तत्परिसंख्याविधया वर्णयन् मङ्गलमाचरति ।

२ हे अम्ब ! बकरिपुपत्नि ! त्वया ऽरक्षितानां रक्षितानां वा जनानां देवा यथासंख्यं सन्तोषणायाऽऽपद्दानाय वा कल्पन्ते किमिति

देवा मुदे वा पुनरापदे वा
भवन्ति किं ते बकवैरिकान्ते ॥ २ ॥

अम्बेति । हे ऽम्ब ! हे बकवैरिकान्ते ! हन्त त्वया रक्षितानाम् अपि वा अरक्षितानां शरीरभाजां प्राणिनां ते प्रसिद्धा देवा अमराः मुदे हर्षाय वा पुनरापदे विपत्तये भवन्ति किम् ? अपि तु नेत्यर्थः । अथाऽन्येषां देवानां रक्षणे मारणे वा सामर्थ्यं नास्ति तर्ह्येतद्द्वये ऽप्यस्या एव सामर्थ्यमित्यनुपदमेव प्रकटयिष्यति । यथासङ्ख्यमलङ्कारः । उपजातिराख्यानकी वा वृत्तम् ॥ २ ॥

शीतस्वभावां भवतीं श्रितेभ्यो
दिव्यां समृद्धिं ददतीमतीत्य ।
उपाश्रितध्वंसकमुष्णमग्नि-
मुपासते के जगदम्ब लोके ॥ ३ ॥

शीतेति । हे जगदम्ब ! शीतः स्वभावो यस्यास्तां तथा श्रितेभ्यः दिवि स्वर्गे भवां दिव्यां समृद्धिं ददतीं त्वाम् अतीत्य त्यक्त्वा उष्णं दाहकस्वभावं तथा उपाश्रितानां ध्वंसकं नाशकम् अग्निं लोके ऽस्मिन् के सुज्ञा उपासते ? न के ऽपीति भावः । अत्र यथा ऽग्नेरुष्णत्वं रमायाश्च शीतत्वं तथा ऽस्योपासकनाशकत्वं तस्याश्च समृद्धिदातृत्वं यथा नाशकविशेषणद्वयदर्शनेनाऽग्ने-

———

त्वया ऽरक्षितानां सन्तोषणाय रक्षितानां चाऽऽपद्दानायेतरे देवा न समर्था इत्याह ।

३ हे जगन्मातः ! शीतलप्रकृतिं, संश्रितेभ्यो दिव्यां समृद्धिं ददतीं, भवतीमतिक्रम्य उपाश्रितनाशकमुष्णम् (त्वद्विपरीतस्वभावम्, आश्रयाशत्वात्) अग्निं जगति के वा समुपासन्ते ? इत्याह ।

त्स्याऽन्यत्वं तथैव तत्प्रतिद्वन्द्विसुखकरविशेषणद्वयदर्शनेन रमायाः सेव्यत्वं दर्शितम्। अनयैव रीत्या ऽस्मिन् स्तबके यावन्ति वर्णनीयवस्तूनि गुणप्रदर्शकविशेषणानि तावन्त्यपि तत्प्रतिपिद्धवस्तूनि दोषकराणि दर्शयिष्यन्ति। तत्प्रकारो विस्तृतिभिया न प्रदर्श्यते। तथाऽपि प्रतिपद्यं सूक्ष्मदृष्ट्या सुधीभिर्विभावनीयमिति। काव्यलिङ्गमलङ्कारः। उपजातिवृत्तम्॥ ३॥

अज्ञाततृप्तिममिते विभवे ऽपि दीन-
बन्धुं विहाय भवतीं भवतो ऽप्यवन्तीम्।
सख्युः शुचेरपि समाप्तिदमम्ब कार्श्ये
कस्तं प्रभञ्जनमिहाऽर्चतु गन्धवाहम्॥ ४॥

अज्ञातेति। हे अम्ब! अमिते समृद्धे विभवे सत्यपि अज्ञाता तृप्तिर्दानाऽलम्भावो यया ताम्, तथा दीनबन्धुं दीनरक्षिकां पुनर्भवतः संसारादप्यवन्तीं भवतीं लक्ष्मीं विहाय कार्श्ये न्यूनतायां सख्युर्मित्रस्य शुचेरग्नेरपि समाप्तिदं नाशकं प्रकर्षेण भञ्जयति मर्दयति तं गन्धवाहं वायुं साऽभिमानः कः पुमानर्चतु पूजयतु। परिकरपरिकराऽङ्कुरकाव्यलिङ्गालङ्काराः। वसन्ततिलकावृत्तम्॥ ४॥

---

४ हे अम्ब! अपरिच्छिन्ने ऐश्वर्ये सत्यपि अज्ञाततृप्तिं (सतृष्णां, संसारोत्तरणाऽनधिकारिणमपि जनं) भवतो ऽपि (संसारादपि) रक्षन्तीं दीनबन्धुं भवतीमतिक्रम्य कार्श्ये (दारिद्र्ये, क्षीणावस्थायां) निजसुहृदः शुचेः (पवित्रस्य, अग्नेश्च,) समाप्तिदं (नाशप्रदं, पूर्णताप्रदं प्रवर्धकं च) प्रभञ्जनं (वायुं, प्रकर्षेणाऽऽमर्दकं च) गन्धवाहं (गन्धवाहकं वायुं, गर्विणं च त्वद्विपरीतस्वभावं) को वा पूजयेदित्याह।

यमविषयगतिः स्याद्यद्गृहीतस्य जन्तो-
रमतिरमुमुपास्तामप्रभुं पाशहस्तम् ।
जननि परिगृहीतत्राणजाताऽऽदरां त्वा-
महमखिलनियन्त्रीमब्जहस्तां प्रपद्ये ॥ ५ ॥

यमेति । हे जननि ! येन गृहीतस्याऽऽत्मत्वेन स्वीकृतस्य जन्तोः यमः विषयो यस्याः सा गतिः स्याद्भवेत् । अस्य पाशहस्तत्वात्तादृशहस्तगृहीतस्य पाशः स्पष्ट एव, स चाऽऽसन्नमृत्युरेवेति । अमुं पाशहस्तं न तु पाशनिवर्तकम्, अत एव अप्रभुम् अपां प्रभुं, 'मोक्षदायी प्रभुः स्मृत' इत्युक्तेर्मोक्षदानाऽसमर्थम् । उक्तं च भागवते मुचुकुन्दवरप्रदानसमये देवैः ।

'वरं वृणीष्व भद्रं ते ऋते कैवल्यमद्य नः ।
एक एवेश्वरस्तस्य भगवान्विष्णुरव्ययः' ॥ इति ।

तच्छक्तित्वाच्छ्रियो ऽपि मोक्षदातृत्वं सूचितम् । परिगृहीतानां त्राणे जातः आदरो यस्यास्ताम्, एवमब्जं कमलं हस्ते यस्यास्तां, पुनरखिलानां नियन्त्रीं त्वाम् अहं दासः प्रपद्ये शरणो(?) ऽस्मीति भावः । श्लेषपरिकरकाव्यलिङ्गालङ्काराः । मालिनीवृत्तम् ॥ ५ ॥

---

५ हे जननि ! येन गृहीतस्य पुंसो यमविषयगतिः (कृतान्तदेशगतिः, वरुणगृहीतस्य जलोदरादिव्याधिपीडनतया यमसमीपगतिरेव) स्यात्, अमुम् अप्रभुम् (असमर्थम्, अपां स्वामिनं च) पाशहस्तं (जनबन्धकपाशपाणिं, वरुणं च) अबुद्धिरुपास्ताम्, अहं तु स्वीकृतजनरक्षणबद्धाऽऽदराम् अखिलप्रभुं कमलहस्तां (तद्विपरीतप्रकृतिं) त्वामेवाऽऽश्रये इत्याह ।

कुर्वाणं परुषैः करैः कुवलयक्लेशं भृशं सद्गण-
श्रीहार्यभ्युदयं तमम्ब तपनं के चिन्नमस्कुर्वताम् ।
विश्वाऽऽनन्दकरीं वयं तु विदुषां विश्वाऽधिकां सम्पदं
तन्वानां प्रणमेम तत्रभवतीं तापत्रयध्वंसिनीम् ॥ ६ ॥

कुर्वाणमिति । हे ऽम्ब ! परुषैः करैः किरणैर्हस्तैश्च कुवलयस्य कमलस्य पृथ्वीवलयस्य च क्लेशं कुर्वाणम्, एवं भृशं सद्गणानां नक्षत्रसमूहानां साधुसङ्घानां च श्रीहारी अभ्युदयो यस्य तं प्रसिद्धं तपनं सन्तापकं सूर्यं के चिदज्ञाः नमस्कुर्वतां प्रणमन्तु । वयं तु विश्वस्य जगत आनन्दकरीं तथा विदुषां विश्वाधिकां सम्पदं ददतीं पुनस्तापानामाधिभौतिकाऽऽधिदैविकाऽऽध्यात्मिकरूपाणां त्रयस्य ध्वंसिनीं नाशिकां तत्रभवतीं, पूज्ये तत्रभवानत्रभवांश्च भगवानपीति हेमचन्द्रः । प्रणमेम नमस्कुर्मः । श्लेषाऽलङ्कारः । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम ॥ ६ ॥

---

६ हे अम्ब ! तीक्ष्णैः करैः (किरणैः, हस्तैश्च,) कुवलयक्लेशं (कैरवपीडां, भूमण्डलबाधां च) कुर्वाणं, सतां (नक्षत्राणां, साधूनां च) गणस्य श्रियः (शोभायाः, सम्पत्तेश्च) हरणशील उदयः (आविर्भावः, वृद्धिश्च) यस्य तथाविधं तपनं (सूर्यं सन्तापकं च) के चिज्जना नमस्यन्तु, परं वयन्तु जगदानन्दकरीं, विदुषां लोकाऽधिकसंपद्विस्तारकारिणीम् आध्यात्मिकाऽऽधिदैविकाऽऽधिभौतिकतापत्रयविनाशिनीं पूज्यां त्वां प्रणमेमेति श्लेषेण तत्तद्विशेषणैः सूर्ये भगवत्यां च वैधर्म्यं प्रदर्श्य त्वामेव वयं नमस्कुर्यामेत्याह ।

हरिसखि शतमन्युं वायसस्य स्वसूनो-
रपि विपदपनीतावक्षमं नो यजेय ।
अहमविदितमन्युं हन्त तस्य स्वशत्रो-
रपि परिहृतभीतिं त्वां शुभामाश्रयेयम् ॥ ७ ॥

हरीति । हे हरिसखि ! स्वस्य सूनोः पुत्रस्य वायसस्याऽपि विपदः अपनीतौ निरसने अक्षममसमर्थं शतमन्युमिन्द्रं बहुरुषं च अहं नो यजेय । यज देवपूजेत्यादेर्लिङ् । हन्तेति हर्षे । अविदितः मन्युः क्रोधो यया, तथा स्वस्य शत्रोरपि परिहृता भीतिर्यया, पुनः शुभां कल्याणीं त्वामेवाऽऽश्रयेयम् । श्लेषकाव्यलिङ्गालङ्कारौ । मालिनीवृत्तम् ॥ ७ ॥

प्रौढैश्वर्यजुषोऽपि यस्य सुहृदा भिक्षाशिता नोज्झिता
यत्र श्रीदपदं वदन्ति विबुधा रूढ्याऽश्वकर्णादिवत् ।

---

७ हे हरिसखि ! अहं स्वपुत्रस्यापि जयन्तनाम्नः काकस्याऽऽपदूदूरीकरणाऽसमर्थं शतमन्युम् (शतमखम्, बहुकोपञ्च) नो पूजयेय, किंतु अज्ञातकोपां स्वाम्यहितकारिणोऽपि तस्य जयन्तकाकस्याऽपहृतभयां शुभकरीं त्वामेवाऽऽश्रयेयमिति भगवतीमहेन्द्रयोः वैधर्म्यं प्रदर्श्य त्वामेवाऽहमाश्रयेयमित्याह ।

८ हे मातर्लक्ष्मि ! महासम्पत्तेरपि यस्य मित्रेण (शिवेन) याचिताऽन्नभक्षकत्वं नोज्झितं, विद्वांसो यत्र श्रीद इति पदं वृक्षविशेषवाचकाऽश्वकर्णादिपदवन्निरवयवार्थं रूढं वदन्ति, तं यक्षं (कुबेरम्) अज्ञः पूजयतु, वयन्तु अभीप्सितप्रदां त्वां नुमो, यस्यास्ते निर्दोषः परमैश्वर्यशाली हरिः सखेति कुबेरसखा भिक्षाशी, त्वत्सखा

यक्षं तं यजतामधीर्वयममी त्वामिष्टदात्रीं स्तुमो
मातर्लक्ष्मि महाविभूतिरनघो यस्याः सखा ते हरिः ॥ ८ ॥

प्रौढेति । प्रौढमैश्वर्यं जुषते तस्याऽपि सुहृदा मित्रेण हरेण भिक्षा । याञ्चा भिक्षाऽर्थना ऽर्दनेत्यमरः । तामश्नाति भक्षयति सः तस्य भावस्तत्ता नोज्झिता न त्यक्ता, यत्र श्रीद इति पदं, रूढ्या अश्वकर्णो वृक्षविशेषः, तद्वदित्वन्न त्वन्वर्थमिति भावः । तं यक्षं कुवेरम् अधीरज्ञः यजतां, हे महालक्ष्मि ! वयममी यस्यास्ते महाविभूतिरैश्वर्यवान् अनघः शुद्धश्च हरिः सखा ताम् इष्टदात्रीं त्वां स्तुमः । श्लेषकाव्यलिङ्गपरिकराऽलङ्काराः । शार्दूलवि० ॥ ८ ॥

प्रौढिर्यस्य हि पूर्वपक्षविदिता यो लुब्धचूडामणि-
र्यश्चाऽहीनमुखेन दूषितकलस्तं कः कलङ्काऽऽश्रयम् ।
अञ्चेत्सोममपामरः श्रुतिशिरःसिद्धान्तसिद्धोन्नतिं
पद्मे काङ्क्षितदां बुधस्तुतकलां त्वां निष्कलङ्कां विना ॥ ९ ॥

प्रौढिरिति । हे पद्मे ! श्रुतीनां शिरसामुपनिषदां सिद्धा

परमेश्वरः, अकिंचित्प्रदः सः, त्वन्तु वाञ्छितार्थदात्रीति त्वामेव वयं स्तुम इत्याह ।

९ हे पद्मे ! यस्य प्रागल्भ्यं पूर्वपक्षे (शुक्लपक्षे, प्राथमिकाऽपसिद्धान्तपक्षे च) विदिता, यो लुब्धचूडामणिः (किरातरूपधारिणः शिवस्य शिरोभूषणं, लोभिजनाग्रगण्यश्च) यश्च अहीनमुखेन (नागश्रेष्ठरूपराहुवदनेन, वावदूकेन च) दूषितकलः (निन्दितषोडशभागः, निन्दितविद्यश्च) कलङ्काश्रयम् (अङ्कधारिणं, विगीतं च) चन्द्रम् उपनिषत्सिद्धान्तस्थिरीभूतोन्नतिम् वाञ्छितप्रदां विद्वज्जनश्लाघितविद्यामनवद्यामत एव चन्द्रप्रतिलोमस्वभावां भवतीं विना ऽनीचः को वा ऽर्चयेदित्याह ।

उन्नतिर्यस्यास्तां तथा काञ्चिनदाम इच्छितदां(?) पुनर्बुधैः स्तुताः कला गीतादयो यस्यास्ताम् एवं निर्गतः कलङ्को लाञ्छनं यस्यास्तां त्वां विना यस्य प्रौढिः पूर्वपक्षे शुक्लपक्षे शङ्कारूपप्रश्ने च विदिता तथा यः लुब्धस्य शबररूपिशिवस्य लुब्धेषु कृपणेषु च चूडामणिर्मुकुटमणिः श्रेष्ठश्च । लुब्धो मृगयुकाङ्क्षणोरिति विश्वः । यश्चाऽहीनस्य अन्यूनस्य महत इति यावत्, राहोश्च । ध्वान्ते वृत्राऽसुरे ऽप्यहिरित्यमरः । मुखेन दूषिताः लुप्ताश्च कला गान्धर्वादयः षोडशभागाश्च यस्य तं पुनः कलङ्कस्य लाञ्छनस्य दूषणस्य चाऽऽश्रयं सोमं चन्द्रं कः अपामरो ज्ञाता अर्श्चेत्पूजयेत् । श्लेषकाव्यलिङ्गपरिकरालङ्काराः । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ॥ ९ ॥

पद्मे येषामुच्चभावो न नित्यो
ये सर्वे ऽपि स्थानभेदेन तीक्ष्णाः ।
यष्टुं तुष्टिर्न ग्रहांस्तानतस्त्वां
नित्यौन्नत्यां नौमि सर्वत्र मृद्वीम् ॥ १० ॥

पद्मे इति । हे पद्मे ! येषां ग्रहाणाम् उच्चभावः उच्चेषु मेषादिस्थानेषु भावः सत्ता स्थितिरिति यावत् । सूर्यादिक्रमणं, ग्रहोच्चस्थानानि बृहज्जातके–'अजवृषभमृगाङ्गनाकुलीरा झषव-

---

१० हे पद्मे ! येषां (रव्यादिग्रहाणाम्) उच्चभावो (ज्योतिःशास्त्रोक्तोच्चस्थानाऽवस्थितिः) स्थिरा न भवति (कदाचिन्नीचस्थानगत्वात्तेषाम्) ये स्थानभेदेन तीक्ष्णाः (पीडाकारिणो भवन्ति) तान् ग्रहान् पूजयितुं मम सन्तोषो नास्ति, अतः सर्वदा औन्नत्यशालिनीं सर्वत्र कोमलामत एव ग्रहविपरीतस्वभावां त्वां नौमीत्याह ।

णिजौ च दिवाकरादि तुङ्गा' इति । नित्यं न तर्हि राश्यन्तरसञ्चारेण नीचत्वमपि भवतीति भावः । तथा ये सर्वे ऽपि स्थानानां जन्मधनादिद्वादशानां भेदेन तीक्ष्णाः, यथा गुरुः सौम्यो ऽपि जन्माऽष्टमद्वादशस्थानगो दुःखकारित्वेन तीक्ष्णो भवति, तथा खलाः शन्यादयो त्रिषड्दशस्थानगाः शुभा भवन्ति तथाऽप्यन्यत्राऽनिष्टफलदा एव, अतस्तान् ग्रहान् यष्टुं पूजितुं तुष्टिर्न, तर्हि सर्वत्र मृद्वीं मृदुस्वभावां नित्यमौन्नत्यं यस्यास्तां त्वां नौमि । श्लेषकाव्यलिङ्गपरिकरालङ्काराः । शालिनी ॥ १० ॥

शाखावृन्दप्रथितविभवां सत्सुपर्णाऽधिरोहां
त्वामस्तुत्वा जलनिधिभुवं कल्पवल्लीमतल्लीम् ।
आकाङ्क्षन्तः फलमविकलं देव्यपर्णोद्भवं के
संसेवेरन् शरवणभवं स्थाणुजातं विशाखम् ॥ ११ ॥

शाखेति । हे देवि ! अविकलं समग्रं फलम् आकाङ्क्षन्त इच्छन्तो, नरा इति भावः । शाखानां शिफानां वेदानां च वृन्दैः समूहैः प्रथितः प्रख्यातः विभव ऐश्वर्यं यस्यास्तां, तथा सतां सुपर्णानां विद्यमानसुपत्राणां सति सुपर्णे गरुडे च अधिरोहो

---

११ हे देवि ! सम्पूर्णं फलं (प्रयोजनं, मधुरं फलं च) वाञ्छन्तः के पुरुषाः, शाखानां (वैदिकशाखानां, शिफानां च) समूहैः प्रसिद्धसमृद्धिं, सत्सुपर्णाधिरोहां (साधुवैनतेयाऽऽरोहिणीं, समीचीनपत्रभरितां च) समुद्रोद्भवां त्वद्रूपां श्रेष्ठां कल्पलताम् अस्तुत्वा अपर्णोद्भवं (पार्वत्या उत्पन्नं, पर्णोत्पत्तिहीनं च) शरवणभवं (शरवणजन्मानं) स्थाणुजातं (शिवात्मजं, शुष्कवृक्षसमुद्भूतं च) विशाखं (स्कन्दं, शाखारहितं वृक्षं च) सेवेरन्? इति उभयोः श्लेषेण वैधर्म्यं प्रदर्शयन् शुभफलार्थिभिस्त्वमेव सेव्येत्याह ।

यस्यां यस्याश्च, पुनर्जलनिधिभुवं सोदकाऽऽलवालभूमिम् एवं कल्पवल्लीमतल्लीं श्रेष्ठां कल्पवल्लीं त्वाम् अस्तुत्वा अपर्णायाः पर्णरहितायाः पार्वत्याश्च सकाशादुद्भवो यस्य तं, पुनः शराणां वनम् इति शरवणम् । वनं पुरगामिश्रकेत्यादिना णत्वम् । तस्मिन्भवमुत्पन्नं शुष्कस्थलपचलभुवं च । अत्र शरभवममुमिति पाठः साधीयान् । स्थाणोर्वृक्षाच्छिवाच्च जातं विगताः शाखाः शिफा यस्य तं कार्तिकेयं च, यद्वा शाखारहितवृक्षसमूहं के सुज्ञाः सेवेरन् ? अपि तु न के ऽपि सेवेरन्नित्यर्थः । श्लेषकाव्यलिङ्गपरिकरालङ्काराः । मन्दाक्रान्तावृत्तम् ॥ ११ ॥

त्वां कृतश्रुतिपथप्रवर्तनां
सज्जनादरकृताननां विना ।
निर्मितश्रुतिविकम्पनं रमे
साधुवारणमुखं श्रयेत कः ॥ १२ ॥

त्वामिति । हे रमे । कृतं श्रुतिपथस्य वेदमार्गस्य प्रवर्तनं यया, तथा सज्जनानामादरे सत्कारे कृतम् आननं यया, तां त्वां विना निर्मितं श्रुतीनां कर्णानां च विकम्पनं धूननं येन सः साधोर्वारणस्य गजस्य मुखमिव मुखं यस्य पक्षे साधोर्भक्तस्य निवारणं मुखे लपने यस्य तं च कः श्रयेत ? न को ऽपीति भावः । श्लेषकाव्यलिङ्गालङ्कारौ । रथोद्धतावृत्तम् ॥ १२ ॥

---

१२ हे रमे ! कृता श्रुतिपथस्य (वेदमार्गस्य, श्रवणमार्गस्य च) प्रवृत्तिर्यया तां, सज्जनादरकृताननां (सज्जनानामादरेण कृतमननं प्राणनं यया तां, सज्जनानानामादरे कृतं मुखं यया तां च) त्वां विना निर्मितं श्रुतिविकम्पनं (कर्णचालनं, वेदकम्पनं च) येन तं साधुवारणमुखं (साधु यथा तथा वारणमुखं गजाननं, सज्जननिवारकमुखं च) कः सेवेतेति त्वमेव सर्वसेव्येत्याह ।

दुर्गां परे गाढभवाऽनुषङ्गा
शिलोच्चयादभ्युदितां श्रयन्ताम् ।
भक्त्यैकलभ्यां भवसिन्धुनावं
सुधाऽब्धिजे त्वां वयमाश्रयामः ॥ १३ ॥

दुर्गामिति । हे सुधाऽब्धिजे ! परे ऽन्ये जनाः गाढः भवस्य शिवस्य संसारस्य चाऽनुषङ्गो यस्यास्तां तथा शिलोच्चयाद्धिमनगात्प्रस्तरसमूहाच्चाऽभ्युदितामुत्पन्नां पुनर्दुःखेन गन्तुं प्राप्तुं शक्यां दुर्गां पार्वतीं श्रयन्तां, वयं तु भवसिन्धोर्नावं नौकाभूतां तथा भक्त्यैकलभ्यां त्वामाश्रयामः । अत्र शिलोच्चयादभ्युदितामिति पदस्य प्रतिद्वन्द्वि सुधाब्धिजे इति पूर्वसम्बोधनम् । श्लेषकाव्यलिङ्गपरिकरालङ्काराः । उपजातिवृत्तम् ॥ १३ ॥

स्थानं यस्य श्मशानं सततमनुचरो भूतवेतालवर्ग-
श्चेलं चर्म स्रगस्थ्नां ततिरहह तमप्युग्रमेके भजन्ताम् ।
पद्मे पद्मे स्थितां त्वां सततमनुसृतां देवतायौवतेन
ध्यायेम क्षौमभाजं वयमनुदिनमामुक्तमुक्ताकलापाम् ।१४।

स्थानमिति । हे पद्मे ! यस्य स्थानं श्मशानं, श्मशानंस्यात्पितृव ण-

---

१३ हे सुधाब्धिजे ! परे जनाः गाढभवाऽनुषङ्गां (शिवे गाढाऽनुरागां, प्रतिसंसाररक्तां च) शिलोच्चयात् (हिमाचलात्, पाषाणसमुदायाच्च) उदितां दुर्गां (पार्वतीं, दुर्गमां च) आश्रयन्तु, वयं तु भक्तिमात्रसुलभां संसारसागरतरणिं त्वामेवाऽऽश्रयाम इत्याह ।

१४ हे पद्मे ! यस्य स्थानं पितृवनम्, परिचारकश्च पिशाचवेतालसङ्घः, गजचर्म वसनम्, अस्थिपङ्क्तिर्माला, तमप्युग्रं (शिवं, भयङ्करं च) एके सेवन्तां, वयं तु कमलवासिनीं, देवाङ्गनाऽनुसृतां, दुकूलवसनां, धृतमुक्ताहारां त्वामेव प्रतिदिनं ध्यायेमेत्याह ।

मित्यमरः । अनुचरः सेवकः भूतानां वेतालानां च वर्गः, चेलं वस्त्रं चर्म कृत्तिः, स्रक् माला अस्थ्नां ततिः, तमप्युग्रं क्रूरं हरम् एके नराः भजन्तां; वयं तु पक्षे स्थितां देवतानां यौवतेन युवतिसमूहेन, अत्रन्तादनुदात्तादेरञ् । सततमनुसृतां सेवितां क्षौमं दुकूलं भजति ताम् आमुक्ता धृताः मुक्तानां कलापा भूषणानि यया तां त्वाम् अनुदिनं नित्यं ध्यायेम । काव्यलिङ्गमलं० । स्रग्धरावृत्तम् ॥ १४ ॥

> नाभिजातमधरीकृतहंसं
> जन्तवः कतिपये कलयन्ताम् ।
> सेवते जगति हंसगतिं त्वां
> सिन्धुनन्दिनि सुधीरभिजाताम् ॥ १५ ॥

नाभीति । हे सिन्धुनन्दिनि ! नाभौ हरेर्नाभिकमले जातमपि अभिजातः कुलजो न भवति तम्, अधरीकृतः हंसः आसनमरालः परमहंसश्च येन तं ब्रह्माणं कतिपये जन्तवः कलयन्तां, सुधीस्तु अभिजातां कुलीनां प्राप्तरूपां च हंसवद्गतिर्यस्याः तथा परमहंसानां गतिरूपां जगति सेवते भजते । श्लेषकाव्यालङ्कारौ । स्वागतावृत्तम् ॥ १५ ॥

---

१५ हे सिन्धुनन्दिनि ! अधरीकृतहंसं (हंसवाहनं, निरस्कृतपरब्रह्माणं च) नाभिजातं (हरिनाभिजन्मानं ब्रह्माणं, न अभिजातम् अकुलीनं च) कति चन प्राणिनो भजन्ताम्, सुमतिस्तु जगति हंसगतिं (मरालगमनां, परमहंसशरणभूतां च) अभिजातां (कुलीनां सुन्दरीं च) त्वामेव सेवते इत्याह ।

चित्तवृत्तिरिह कञ्जमन्दिरे
धुन्वतीं दुरितपुञ्जमिन्दिरे ।
सिद्धये जननि सेवतान्तरां
त्वामनाकलितदेवताऽन्तरा ॥ १६ ॥

चित्तेति । कञ्जमन्दिरे ! हे इन्दिरे ! हे जननि ! अनाकलिते फलदाने ऽनपेक्षितं देवताऽन्तरं यया सा चित्तवृत्तिः दुरितानां पुञ्जं समूहं धुन्वतीं त्वां रमां सिद्धये सकलसिद्धिप्राप्त्यर्थम् इह सेवतान्तरामतिशयेन सेवतामित्यर्थः । काव्यलिङ्गमलङ्कारः । रथोद्धतावृत्तम् ॥ १६ ॥

यद्यादधासि करुणां यदि वा न पद्मे
किं दैवतैस्त्वदितरैरपवर्गलिप्सोः ।
तुष्टो यदि क्षितिपतिर्यदि वा न तुष्टः
किं नाम शौरिसखि पारिषदैर्विवित्सोः ॥ १७ ॥

यदीति । हे शौरिसखि ! हे पद्मे ! त्वं यदि करुणाम् आदधासि करोषि यदि वा न करोषीत्यर्थः । अपवर्गं मोक्षं लब्धु-

---

१६ हे कमलालये ! इन्दिरे ! मच्चित्तवृत्तिरनासेविताऽन्यदेवता सती इह लोके पापौघनाशिनीं त्वामेव सिद्धये भजतामित्याह ।

१७ हे हरिसखि ! पद्मे ! त्वं यदि दयसे नर्हि मुमुक्षोर्मम (त्वत्कृपयैवाऽभीप्सितमोक्षप्राप्तेः) अन्यदेवताभिः किं प्रयोजनं ? यदित्वं न कृपां करोषि तर्ह्यपि मोक्षमात्रार्थिनो मम लौकिकफलप्रदैरितरैर्देवैः किं प्रयोजनमिति धनार्थिनो नृपतौ तुष्टे ऽभीप्सितसिद्धेर्न तत्पारिषदैः प्रयोजनं, रुष्टे च तेषामकिञ्चित्करत्वात्तदर्थं तैरित्युक्त्या समर्थयन् मुमुक्षोर्ममाऽऽकाङ्क्षितपूरणं त्वन्मात्रायत्तमित्याह ।

पिच्छति तस्य । डुलभष्प्राप्ताविसस्मात्सनि मीमाघुरभलभेसादि-ना इत्वाऽभ्यासलोपे सनाशंसभिक्ष इत्युप्रत्ययः । त्वत्तः इतरैरन्यैर्दैवतैः किं ? दृष्टान्तः—यदि क्षितिपतिः राजा तुष्टः प्रीतः यदि वा न तुष्टः अर्थादुदासीनो रुष्टो वा तर्हि पारिषदैः सेवकैः विवित्सोः प्राप्तुमिच्छोः किं नाम ? किमपि फलं नास्तीति भावः । प्रतिवस्तूपमालङ्कारः । वसन्ततिलकावृत्तम् ॥ १७ ॥

दृष्टाऽदृष्टेप्सितपुषि भवत्पादपद्माऽवलम्बे
दिष्ट्या लब्धे क इह भजतां देवतां भूष्णुरन्याम् ।
दृष्टे स्पष्टं ननु दिनकरे दृश्यसन्दर्शनार्थं
दीपाऽऽरोपव्यसनमजडो देवि कः स्वीकरोति ॥ १८ ॥

दृष्टेति । हे देवि ! दृष्टम् ऐहिकम् अदृष्टमामुष्मिकं ते ईप्सिते इष्टे पुष्णाति तस्मिन्भवत्याः पादपद्मयोरवलम्बे आधारे दिष्ट्या दैवेन लब्धे सति भूष्णुर्हितेच्छुः पुमान् इह लोके अन्यां देवतां कः सेवताम् । दृष्टान्तः—नन्विति वितर्के, दिनकरे सूर्ये स्पष्टं दृष्टे सति दीपाऽऽरोपस्य दीपोद्योजनस्य व्यसनमुद्योगं कः अजडः निपुणः स्वीकरोति ? न कोऽपीति । दृष्टान्तालङ्कारः । मन्दाक्रान्तावृत्तम् ॥ १८ ॥

---

१८ हे देवि ! ऐहिकाऽऽमुष्मिकार्थदायके त्वच्चरणाऽवलम्बे भाग्याल्लब्धे सति निजहितेप्सुः को वा परां देवतां सेवताम्? इति सहस्रकिरणे उदिते सति दृश्यघटादिविषयाऽवलोकनार्थं को वाऽभिज्ञः प्रदीपोद्योजनाऽऽयासमङ्गीकरोतीत्युक्त्या समर्थयन्नाह ।

त्वयि जननि जयन्त्यां शाश्वतैश्वर्यदात्र्यां
परिमितफलदात्रीर्दैवताः सेवतां कः ।
फलभरनतसस्यां प्राप्य चोलक्षितिं किं
प्रकटमटति विन्ध्यप्रान्तभूमीरमूढः ॥ १९ ॥

तवेति । हे जननि ! शाश्वतं ध्रुवम् ऐश्वर्यं ददाति तस्यां त्वयि जयन्त्यां विजयन्त्यां(?) सत्यां परिमितं फलं ददति ताः देवताः कः सेवताम् ? दृष्टान्तः—फलभरैर्नतं सस्यं धान्यतरुं 'पिक' इति लोके, यस्यां तां चोलदेशस्य क्षितिं प्राप्य अमूढः सुधीः प्रकटं यथा तथा विन्ध्यस्य प्रान्ते समीपे भूमीः अटति किम् ? अपि तु नेत्यर्थः । दृष्टान्ताऽलङ्कारः । मालिनीवृत्तम् ॥ १९ ॥

तव जलनिधिकन्ये दैवतैः पामरोऽन्यैः
कलयतु समतामप्यन्ततः किं ततस्ते ।
दरमपि गरिमाणं दर्दुरोऽकर्दमाया
त्रिबुधपुरतटिन्या वेत्ति किं पल्वलेभ्यः ॥ २० ॥

तवेति । हे जलनिधिकन्ये ! पामरः प्राकृतः अन्यैर्दैवतैः

---

१९ हे जननि ! शाश्वतैश्वर्यदायिन्यां त्वयि जयन्त्यां सत्यां परिच्छिन्न(अल्प)फलप्रदा देवताः कः सेवता?मिति फलभारविनम्रसस्यां चोलदेशभूमिं प्राप्य को वा चतुरो विन्ध्यकान्तारभूमीर्गच्छती?त्युक्त्या समर्थयन्नाह ।

२० हे जलनिधिकन्ये ! पामरः इतरैर्दैवतैस्तव सादृश्यं वदतु, तेन वस्तुतो निरुपमायास्ते का हानिः ? इति भेको निष्पङ्कायां मन्दाकिन्या वेशन्तेभ्यः स्तोकमपि महत्त्वं जानाति किं? मिति वचनेन समर्थनपूर्वकमाह ।

तत्र समतां कलयतु करोतु, अन्ततः ततः ते तव किं ? न किमपीत्यर्थः । दृष्टान्तः—दर्दुरो भेकः अकर्दमाया अपङ्काया त्रिवुधतटिन्या भागीरथ्याः पल्वलेभ्यः अल्पसरोभ्यः सकाशाद्गरमीषदपि गरिमाणं गुरुत्वं, गुरुशब्दादिमनिचि प्रियस्थिरेत्यादिना गरादेशः । वेत्ति जानाति किं ? तर्हि नेत्यर्थः । प्रतिवस्तूपमालङ्कारः । मालिनीवृत्तम् ॥ २० ॥

विष्णोः पत्नि भवत्प्रसादविरहव्यावर्त्यमानश्रियां
संपत्तिष्ठति सा न दीर्घमुदिता या क्षुद्रदेवाऽर्चनैः ।
अन्नाऽलाभत एव शुष्कवपुषां कुक्षौ पुनः पीनता
कष्टं श्वासनिरोधनैरुपनता कालं कियन्तं वसेत् ॥ २१ ॥

विष्णोरिति । हे विष्णोः पत्नि ! भवत्याः प्रसादस्य विरहेण राहित्येन व्यावर्त्यमाना निष्कास्यमाना श्रीर्येषां तेषां संपत् सा क्षुद्राणां देवानामर्चनैः उदितोत्पन्ना ऽपि दीर्घं चिरं न तिष्ठति । दृष्टान्तः—अन्नस्याऽलाभतः शुष्कं वपुर्येषां तेषां श्वासानां निरोधनैः कुक्षौ उपनता प्राप्ता पीनता पुष्टता कष्टं कियन्तं कालं वसेदिति काकुः । अत्र द्वितीया प्रतिवस्तूपमा । शार्दूल० ॥ २१ ॥

---

२१ हे विष्णुपत्नि ! त्वदनुग्रहाऽभावनिवर्त्यमानसंपदां जनानां क्षुद्रदेवताऽऽराधनेनात्यन्ता श्रीश्चिरं न तिष्ठतीति अन्नाऽप्राप्त्या क्षीणशरीराणामुदरं श्वासनिरोधोपनता पीवरता कियत्कालपर्यन्तं तिष्ठेदिति वचनेन समर्थयन्नाह ।

कल्याणं भवती करोति भजतामेका ऽपि लोकाऽम्ब यत्
संभूयाऽपि च देवताऽन्तरशतैर्नैतद्विधातुं क्षमम् ।
राकाचन्द्रिकया कया ऽपि सुकरं विश्वप्रजाऽऽह्लादनं
नैकाभिर्ननु तारकाभिरपि वा नो शक्यनिष्पादनम्॥२२॥

कल्याणमिति । हे लोकाम्ब ! भवती एका ऽपि भजतां कल्याणं यत्करोति एतद्देवताऽन्तराणां अन्यदेवानां शतैः सम्भूय मिलित्वापि विधातुं न क्षमम् । दृष्टान्तः–कया ऽपि राकायाः पौर्णमास्याश्चन्द्रिकया सुकरं यद्विश्वप्रजानां सर्वजनानाम् आह्लादनं तन्ननु । नैकाभिर्बहुभिः, नशब्देन सुप्सुपेति समासः । ताराभिर्नक्षत्रैः शक्यं निष्पादनमुत्पादनं यस्य तन्नो भवति । अत्र 'कामं नृपा' इतिवद् दृष्टान्तालङ्कारः । शार्दूलविक्रीडि० ॥ २२ ॥

ननु तव पदाऽम्भोजद्वन्द्वे निविष्टमना मना-
गपि वितनुते देवेष्वन्येषु मेदुरमादरम् ।

---

२२ हे लोकाम्ब ! एकापि त्वं सेवमानानां यत् कल्याणं करोषि एतद्देवतान्तरशतैर्मिलितैरपि कर्तुं न शक्यमिति एकयापि पूर्णिमाज्योत्स्नया सुकरं सकललोकाऽऽह्लादनमनेकाभिस्ताराभिः संभूयापि न सूत्पादमित्यनेन समर्थयन्नाह ।

२३ हे कमलवासिनि ! तव चरणकमलद्वये समासक्तमानसो ऽपरेषु देवेषु घनमादरं कुरुते ननु ? (कुरुते किम् ?) इति सुन्दरं

ललितमृदुले लब्धस्वादो रसालकपल्लवे
स्पृहयति पिकः कञ्जाऽऽवासे करीरदलानि किम्॥२३॥

नन्विति। हे कञ्जाऽऽवासे! तव पदाऽम्भोजद्वन्द्वे निविष्टं मनो येन स नरः मनागीषदपि अन्यदेवेषु मेदुरं सान्द्रम् आदरं वितनुते ननु विस्तारयति किम् ? दृष्टान्तः—ललितः सुन्दरश्चासौ मृदुलः कोमलश्च तस्मिन् रसालकस्याऽऽम्रस्य पल्लवे लब्धः प्राप्तः स्वादो येन सः पिकः कोकिलः, करीरः 'नेपती' इति लोके, तस्य दलानि पर्णानि स्पृहयति किम् ?इति काकुः। दृष्टान्ताऽलङ्कारः। हरिणीवृत्तम् ॥ २३ ॥

मातः पद्मे मृत्युमत्येतुकामो
मुक्त्वा कस्त्वां मानयेत् क्षुद्रदेवान्।
प्रौढां नावं प्राप्य सिन्धुं तरिष्यन्
काशस्तम्बाऽऽलम्बनं कश्चिकीर्षेत् ॥ २४ ॥

मातरिति। हे मातः! पद्मे! त्वां मुक्त्वा त्यक्त्वा मृत्युं मरणमत्येतुमतिक्रमितुं कामो यस्य सः कः पुमान् क्षुद्रदेवान् मानयेत्? मान पूजायामिस्मात्कर्तरि विधिलिङ्। दृष्टान्तः—सिन्धुं तरितुमिच्छंस्तरिष्यन्नरः प्रौढां नावं प्राप्य काशस्तम्बस्य आलम्बनमाश्रयं क इच्छे? न कोऽपीति भावः। दृष्टान्तालङ्कारः। शालिनीवृ० ॥ २४ ॥

कोमले च चूतपल्लवे प्राप्तास्वादः कोकिलो वंशाङ्कुरपत्राणि वाञ्छति कि?मित्युक्त्या दृढीकुर्वन्नाह।

२४ हे मातः! कमले! अमरत्वमिच्छन् कस्त्वां विहाय क्षुद्रानितरदेवान् पूजयेत? इति समुद्रमुत्तितीर्षुः को वा महतीं तरणिं प्राप्य काशदण्डाऽवलम्बनं कर्तुमिच्छे?दित्यनेन साधयन्नाह।

संदत्ते सकृदर्चिता ऽपि भवती साम्राज्यमत्यूर्जितं
त्वद्भिन्नैस्तु किमस्ति देवि बहुधा ऽप्यासेवितैर्दैवतैः ।
सत्सिद्धिं सकृदीक्षितो ऽपि दिशति श्रीरामसेतुर्नृणा-
मर्थः को ऽस्ति तटाकसेतुशतकैरश्रान्तदृष्टैरपि ॥ २५ ॥

संमिति । हे देवि ! भवती सकृदेकवारम् अर्चिता ऽपि अत्यूर्जितं विपुलं साम्राज्यं सन्दत्ते, त्वत्तः भिन्नैर्दैवैर्बहुधा आसेवितैरपि किमस्ति ? नेति भावः । दृष्टान्तः—श्रीरामसेतुः सकृत् ईक्षितो ऽपि नृणां संसिद्धिं चित्तशुद्धिं मुक्तिं वा दिशति, ततः अश्रान्तं सततं दृष्टैरपि तटाकानां सरसां सेतुशतकैः को ऽर्थो ऽस्ति ? न किमपि प्रयोजनमित्यर्थः । प्रतिवस्तूपमालङ्कारः । शार्दूलविक्रीडितम् ॥ २५ ॥

देवि त्वत्पदपद्मवन्दनधना दुर्दैवतोपासना-
लब्धं मुग्धवधूकटाक्षतरलं नैवाऽऽद्रियन्ते धनम् ।
वेधा विष्टपचित्रसृष्टिपटुधीरर्थक्रियादूरगं
व्यामोहाऽऽवहमैन्द्रजालिकजगच्चित्रं किमु श्लाघते ॥ २६ ॥

देवीति । हे देवि ! तव पादपद्मस्य वन्दनमेव धनं येषां

---

२५ हे देवि ! त्वमेकवारं पूजितापि अतिप्राज्यं साम्राज्यं वितरसि, त्वदितरैर्बहुधा सेवितैर्दैवैः किम् (फलम्) अस्ति? इति रामचन्द्रः समुद्रसेतुः सकृद् दृष्टोऽपि ब्रह्महत्यादिदुरितदूरीकरणलक्षणां सिद्धिं ददाति, सरःसेतुशतं निरन्तरदृष्टैरपि पुरुषाणां किं प्रयोजनं सिध्यति?त्यनेन दृढयन्नाह ।

२६ हे देवि ! तावकचरणवन्दनमात्रधना जना देवतान्तराऽऽराधनसमासादितं नवोढाङ्गनाऽवलोकनचञ्चलं धनं न मानयन्तीति जगच्चित्रसर्गक्षमगतिर्ब्रह्मा निरर्थकं मोहाऽऽवहमैन्द्रजालिकप्रदर्शितमसत्यं लोकचित्रमभिनन्दति कि?मित्युक्त्वा पोषयन्नाह ।

ते नराः दुष्टानां क्षुद्राणां देवतानामुपासनया लब्धं तथा मुग्धवधूनां कटाक्षवत्तरलं धनं नैवाऽऽद्रियन्ते । दृष्टान्तः—त्रिष्टपानां भुवनानां चित्रायां सृष्टौ पटुधीः कुशलबुद्धिर्वेधा ब्रह्मा अर्थस्य जलादेः क्रियाया आहरणादिरूपायाः दूरं गच्छति निरुपयोगीत्यर्थः । इन्द्रजालं तन्निर्वृत्तं, मायिकमित्यर्थः । निर्वृत्ते ऽक्षद्यूतादिभ्य इति ठक् । तच्च तज्जगन्मोहाऽऽवहं चित्रमिति श्लाघते किमु ? नेति भावः । दृष्टान्ताऽलङ्कारः । शार्दूलविक्रीडितम् ॥ २६ ॥

सत्यप्यागसि संश्रितान् करुणया संरक्षसि त्वं रमे
क्षोदिष्ठादपराधतो ऽपि भजके कुप्यन्ति देवाः परे ।
छेत्तॄणामपि तापमम्ब हरते शाखी निजच्छायया
गाढस्पर्शत एव पोषकमपि घ्नन्ति क्रुधा पन्नगाः ॥२७॥

सतीति । हे रमे ! आगसि सत्यपि कृते सतीति भावः । संश्रितान् करुणया त्वं रक्षसि, परे देवाः क्षोदिष्ठादतिक्षुद्रात् । स्थूलदूरयुवेत्यादिना साधुः । अपराधतो ऽपि कुप्यन्ति । दृष्टान्तः—हे ऽम्ब ! शाखी वृक्षः निजच्छायया छेतॄणां स्वच्छेदकानामपि तापं हरते, पन्नगास्तु गाढस्पर्शनतः दृष्टाऽऽलम्पनमात्रेण(?) पोषकमपि क्रुधा घ्नन्ति हिंसन्ति । दृष्टान्तालङ्कारः । शार्दूलविक्री० ॥ २७ ॥

---

२७ हे रमे ! त्वम् अपराधे सत्यपि आश्रितान् दयया रक्षसि, परे देवाः क्षुद्रतमादप्यपराधादाराधके क्रुध्यन्तीति वृक्षो निजच्छेदकानामपि तापं स्वच्छायया हरति, सर्पास्तु निजपालकमपि गाढस्पर्शमात्रादेव कोपेन घ्नन्तीति वचनेन साधयन्नाह ।

सुभूयानायासः फलमगुरु दुर्दैवतजुषां
प्रयासः क्षोदीयान् फलमतिमहत् त्वां तु भजताम् ।
लघिष्ठो लाभः स्याल्लवणवणिजां श्रान्तिरधिका
फलत्यल्पो यत्नः फलमलघु कर्पूरवणिजाम् ॥ २८ ॥

सुभूयानिति । दुर्दैवतजुषां यक्षिण्यादिसेविनां पुंसाम् आयासः सुभूयान् फलं अगुर्वीषत्, त्वां भजतां तु प्रयासः क्षोदीयानल्पः फलम् अत्यन्तं महत् । दृष्टान्त उभयत्राऽपि—लवणवणिजां लवणविक्रयिणां लाभः लघिष्ठः अतिलघुः श्रान्तिरधिका, कर्पूरवणिजां यत्नः अल्पः अलघु फलम् फलत्युत्पादयति । दृष्टान्तालङ्कारः । शिखरिणीवृत्तम् ॥ २८ ॥

स्थास्नु श्रेयः स भजति रमे यः पदं त्वत्कृपाया
बाधोदर्कं विभवमुपयात्यन्यदेवोपसेवी ।
दृष्टान्तो ऽन्त्ये गिरिशभजनप्राप्तभूतिर्दशास्य-
स्तद्भ्राताऽऽद्ये तव करुणया लब्धनिष्कम्पसम्पत् ॥२९॥

हे रमे ! यस्तव कृपायाः पदं सः स्थास्नु स्थिरं श्रेयः

---

२८ दुष्टदेवतासेवकानां परिश्रमो महीयान् फलं चाऽल्पं, त्वां भजतां तु अतिस्तोकः श्रमः फलं त्वतिमहत्, इति लवणव्यवहारिणां लाभो ऽतिक्षुद्रः परिश्रमश्च भूयान्, कर्पूरव्यवहारिणां तु यत्नः स्वल्पो लाभश्च महीयानित्युक्त्या दृढीकुर्वन्नाह ।

२९ हे रमे ! यस्त्वत्करुणाभाजनं स स्थिरतरं कल्याणं भजते, अन्यदेवाराधकश्च विनश्वरं विभवं प्राप्नोतीत्यत्राऽन्तिमे शिवभजनसंप्राप्तनश्वरैश्वर्यो रावण, आदिमे च त्वद्दयया ऽऽसादितस्थिरसम्पद्रावणाऽनुजो विभीषणो दृष्टान्त इत्याह ।

भजति, यो ऽन्यान् देवानुपसेवते स तु बाधो नाशः उदर्क उत्तरफलं यस्य तद्विभवम् उपयाति । अत्राऽन्से बाधविषये गिरिशस्य भजनेन प्राप्तभूतिर्लब्धसंपद्दशाऽऽस्यः, आद्ये संपत्स्थैर्ये तव करुणाया लब्धा निष्कम्पा संपद्येन स तद्भ्राता विभीषण इत्यर्थः । काव्यलिङ्गमलङ्कारः । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ॥२९॥

त्वां मातरुपासीना न देवतान्तरमुपासते सन्तः ।
लब्धे निधौ निरवधौ कदर्यसेवाव्यथां सहन्ते के ॥३०॥

इति श्रीमद्वेङ्कटाऽध्वरिविरचिते श्रीमल्लक्ष्मीसहस्रे
देवतान्तरपरिसङ्ख्यास्तबको विंशः ॥ २० ॥

त्वामिति । हे मातः ! त्वाम् उपासीनाः सन्तः साधवः देवतान्तरं नोपासते । दृष्टान्तः--निरवधौ निधौ लब्धे सति कदर्यस्य कृपणस्य सेवाया व्यथां के सहन्ते? न कपीति भावः । दृष्टान्तालङ्कारः । गीतिवृत्तम् ॥ ३० ॥

इति श्रीरावजीमहाराजाऽपरनाम्ना श्रीनिवासपण्डितेन विरचितायां बालबोधिन्याख्यायां श्रीमल्लक्ष्मीसहस्रटीकायां
देवतान्तरपरिसङ्ख्यास्तबको विंशः संपूर्णो ऽभूत् ॥२०॥

---

३० हे मातः ! त्वामाश्रिताः साधवो ऽन्यां देवतां न सेवन्ते, इति अक्षये शेवधौ प्राप्ते सति कृपणसेवाऽऽयासं के वा सहन्ते ? इत्युक्त्वा स्थिरीकुर्वंस्तबकं पूरयति ।

इति श्रीमानवल्लुपाख्यतैलङ्गरामशास्त्रिविरचितायां लक्ष्मीसहस्राऽवतरणनिःश्रेणिकायां परिसंख्यास्तबकः ॥ २० ॥

अथ दशाऽवतारस्तबकः ॥ २१ ॥

दशस्वप्यवतारेषु पूर्णं ब्रह्म सनातनम् ।
यमाहुर्ज्ञानिनः सर्वे स रामः श्रेयसे ऽस्तु नः ॥ २१ ॥

अथाऽस्मिन्नेकविंशस्तबके श्रीविष्णोरवतारदशकं वर्णयंस्तत्राऽपि श्रीमहालक्ष्म्या महत्त्वं वर्णयितुं प्रथमनमनपद्ये दशस्वप्यवतारेष्विति तल्लिङ्गं दर्शयन्मङ्गलमाचरति—

दशस्वप्यवतारेषु देवो यद्रूपसंश्रयात् ।
साधयामास कार्याणि सतां तस्यै श्रिये नमः ॥ १ ॥

दशस्विति । देवो विष्णुः दशस्वप्यवतारेषु मत्स्यादिषु यस्या लक्ष्म्याः रूपस्य संश्रयात्संबन्धात्सतां साधूनां कार्याणि संपादयामास तस्यै श्रिये नमः । अत्र रूपेत्युपलक्षणमन्येषां, तच्च तत्र तत्र दर्शयिष्यते । यथा तृतीयश्लोके त्वद्दृष्टिरूपं मात्स्यं वपुरिति । उदात्तालङ्कारः । पथ्यावक्त्रं वृत्तम्॥१॥

देवि त्वदालब्धदयारसेन
देवेन मात्स्यं वपुराश्रितेन ।

---

१ साम्प्रतं हरेर्दशस्वप्यवतारेषु रमासम्बन्धादेव तत्तत्कर्मसंपादनसामर्थ्यमिति प्रदर्शनमुखेन दशाऽवतारस्तबकेनैकविंशेन तुष्टूषुरादौ भगवान् हरिर्यद्रूपाश्रयणादेव सज्जनानां कार्याणि सम्पादयामास तस्यै श्रिये नम इति मङ्गलमाचरति ।

२ हे देवि ! त्वत्तः प्राप्तकरुणारसेन मत्स्यमूर्तिना भगवता कर्त्रा अष्टश्रुतिः (श्रोत्राऽष्टकयुक्तः) अपि ब्रह्मा अनष्टश्रुतित्वम् (परिस्फुरितवेदवत्त्वं, श्रोत्राष्टकाऽभाववत्त्वं च) अनीयतेति अष्टश्रुतिमतो

आश्चर्यमष्टश्रुतिरप्यनष्ट-
श्रुतित्वमापद्यत पद्मजन्मा ॥ २ ॥

देवीति । हे देवि ! त्वत्तः आलब्धः प्राप्तः दयारसो येन तथा मत्स्यस्येदं मात्स्यम् । तस्येदमित्यण् । वपुः शरीरमाश्रि- तेनाऽऽस्थितेन देवेन विष्णुना करणेन अष्टौ श्रुतयः कर्णाः यस्य सो ऽपि पद्मजन्मा कमलासनः ब्रह्मा, न अष्टश्रुतयो यस्य इत्याश्चर्यं । अनष्टाः प्राप्ताः श्रुतयो यस्य इत्यर्थकरणेनाऽऽश्च- र्याऽऽभावः । तत्त्वम् अनष्टश्रुतित्वम् आपद्यत प्राप्तवानित्यर्थः । अत्र दयारसाऽऽश्रयो ज्ञेयः । अयमेकः, अग्रिमौ द्वौ इति श्लोकत्रयेण मत्स्याऽवतारवर्णनम् । विरोधाऽऽभासालं० । उपजाति० ॥ २ ॥

भूयिष्ठां तव दृष्टिरेव कमले भूतिं चिरात् प्रोषितां
भूयोप्यानयति क्षणादिति नृणां व्यक्तं घृणावारिधिः ।
देवस्तावकदृष्टिरूपमनघं मीनाऽवतारे वहन्
धात्रे ऽदत्त सतां श्रियं श्रुतिमयीं दैत्याऽपनीतां पुनः ॥ ३ ॥

भूयिष्ठामिति । हे कमले ! चिरात् प्रोषितां गतां भूतिं घृणावारिधिः कृपासिन्धुः तव दृष्टिरेव क्षणात् नृणाम् आनय-

---

ऽष्टश्रुतिमत्त्वाऽभावाऽऽपादनमाश्चर्यकरमिति श्लेषेण वदन् ब्रह्मा नि- त्योपस्थितवेदो ऽक्रियतेत्याह ।

३ हे कमले ! दयोदधिर्हरिस्ते दृष्टिर्नृणां चिराऽपगतां गरीयसीं सम्पदं क्षणात्पुनरानयतीति हेतोर्हरिर्मत्स्याऽवतारे निर्दोषं त्वद्- दृशोः रूपं स्पष्टं वहन् (त्वन्नेत्रस्य मत्स्यसदृशत्वात्) दैत्याऽपहृतां वेदमयीं सज्जनसम्पत्तिं ब्रह्मणे ऽदत्तेत्याह ।

तीति व्यक्तं, यतः स देवः मीनाऽवतारे ऽनघं निष्पापं तावकदृष्टेः रूपं मीनरूपं वहन् दैत्यैरपनीतां हृतां तां श्रुतिमयीं श्रियं पुनर्धात्रे अदत्त । अत्र दृष्टिरूपाऽऽश्रयः । काव्यलिङ्गम् । शार्दूलविक्रीडितम् ॥ ३ ॥

सा हि श्रीरमृता सतामिति ननु त्वन्नामधेयाऽऽश्रया
त्वद्दास्यं भजति श्रुतिः स्वयमिति प्राप्ताऽऽदरः श्रीधरः ।
तां मग्नां पुनरुद्धरन् जलनिधौ तापाऽर्णवादुद्धरेत्
त्वद्दास्यैकधनाञ्जनानिति रमे धैर्यं चरीकर्ति नः ॥ ४ ॥

सेति । 'यस्मृषयस्त्रयीविदो विदुः ऋचः सामानि यजूंषि सा हि श्रीरमृता सता'मिति त्रय्या श्रीरिति नाम धृतं, यो हि यस्य नाम वहति स तस्य दास इति प्रसिद्धम्, इति तव नामधेयस्य नाम्न आश्रयो यस्याः सा सती तव दास्यमपि भजति, इति हेतोः प्राप्त आदरो येन स श्रीधरः जलनिधौ मग्नां ताम् उद्धरन् तव दास्यमेव धनं येषां तान् जनान् तापत्रयरूपादर्णवात् उद्धरेदिति हे रमे ! नः धैर्यं चरीकर्ति । यङ्लुगन्ताड्डुकृञ् करणे इत्यस्माल्लटि रीङ् ऋत इति रीगागमः । अत्र त्वन्नामाश्रयहेतुकं वेदोद्धरणम् । अनुमानकाव्यलिङ्गालङ्कारौ । शार्दूलविक्रीडितम् ॥ ४ ॥

---

४ हे रमे ! "सा हि श्रीरमृता सताम्" इत्येवंरूपा श्रुतिः त्वन्नामधारकतया स्वयं त्वद्दास्यं भजते (दासस्य स्वामिनामधारकत्वस्य प्रसिद्धत्वात्) इति धृतबहुमानः श्रीधरो जलधौ मग्नां तां (त्वद्दासीभूतां श्रुतिं) पुनरप्युद्धरन् सन् त्वद्दास्यमात्रद्रविणान् लोकान् उद्धरेदिति दासानामस्माकं धैर्यं भृशं करोतीत्याह ।

अथ कूर्माऽवतारः—

देवो देवि त्वय्यसौ दानवानां
हन्ता हन्ताऽमन्दरागं दधौ यः ।
धर्मं कौर्मं धारयंस्त्वत्सहायो
मातः सो ऽयं मन्दरागं दधाति ॥ ५ ॥

देव इति । देवि ! हन्त हर्षे, दानवानां हन्ता ऽसौ देवः यस्त्वयि अमन्दं विपुलं रागं दधौ सो ऽयं हे मातः ! त्वं सहायो यस्य स सन् कूर्मसम्बन्धिनं धर्मं देहं धारयन् गृह्णन्मन्दं रागं मन्दरसंज्ञकम् अगं पर्वतं च दधाति बिभर्ति । अत्र त्वय्यमन्दरागः कृतस्तेन त्वदाश्रयः, अत एव स्वात्मनि मन्दरागश्च जातः । शालिनीवृत्तम् ॥ ५ ॥

अथ वराहाऽवतारः—

उरसि सरसिजाऽऽलये वहंस्त्वां
शिरसि दिधीर्षुरिलां त्वदंशभूताम् ।

---

५ हे देवि ! मातः ! दानवानां हन्ता यो ऽसौ देवो हरिस्त्वयि अमन्दमनुरागं धारयामास, त्वया सम्पादितसाहाय्यः सो ऽयं कमठस्य देहं वहन् मन्दरागं (मन्दरपर्वतं, मन्दं प्रेम च) बिभर्तीति अमन्दरागधारिणो मन्दरागधारणमाश्चर्यकरमिति वैचित्र्यप्रदर्शनमुखेन मन्दरपर्वतं पृष्ठे धारयामासेत्याह ।

६ हे सरसिजालये ! हरिः उरसि त्वां वहन् तावता ऽतृप्त्या त्वदंशभूतां भूमिं शिरसि विवक्षुर्हन्ताऽसुरः स वाराहं दिव्यं रूपमचि-

स्वयमयमचिराद्धताऽमराऽरिः

स हरिरुवाह वराहदिव्यरूपम् ॥ ६ ॥

उरसीति । हे सरसिजाऽऽलये ! उरसि हाहि त्वां वहन् सन् तवांशभूतामिलां भूमिं शिरसि धर्तुमिच्छुर्दिधीर्षुः, अंशभूतत्वे प्रमाणं विष्णुपुराणे पराशरः—'यदा च भार्गवो रामस्तदा भूद्धरणी त्वियमि'ति । सो ऽयं हरिः हताः अमराणाम् अरयः शत्रुभूतदैत्या येन सः अचिराच्छीघ्रं वराहरूपं दिव्यदेहम् उवाह दधार । अत्र त्वामुरसि वहन्नपि न त्वत्सङ्गपरिपूर्तिरिति अंशभूतां त्वां(?) शिरसि कौतुकाद्धर्तुमेव वराहः अभूत्, वाराहरूपेण तस्य दंष्ट्राऽङ्कुरधारणात्सुकरत्वामति भवदाश्रयमूलभूत एव वराहाऽवतार इति भावः । उत्प्रेक्षालङ्कारः । पुष्पिताग्रावृत्तम् ॥ ६ ॥

दैतेयेन बलात् पयोधिजठरं देवी मही प्रापिता

मातस्ते स्वसृभावमेव यदगादेकोदरस्थानतः ।

तस्मादेव कृताऽऽदरेण तरसा दामोदरेण स्वयं

दध्रे ऽसौ कुहनावराहवपुषा देवेन दंष्ट्राऽञ्चले ॥ ७ ॥

दैतेयेनेति । हे मातः ! दितेरपत्यं पुमान् दैतेयो हिरण्या-

राहुवाहाऽऽदिवराहरूपेणाऽवतीर्ण इति त्वदंशभूतभूमीधारणाय वराहरूपेणाऽवततारेत्याह ।

७ हे मातः ! दैत्येन (हिरण्याक्षेण) पयोधिजठरं हठात् प्रापिता मही त्वदुपितपूर्वपयोधिजठराऽवस्थानाद् यतस्ते भगिनीत्वं प्राप्त तस्मात् कारणात् कृताऽऽदरेण कपटवराहमूर्तिना भगवता दामोदरेण भूमिः स्वयं दंष्ट्राऽग्रे ऽधारीत्याह ।

ऽक्षरूपस्तेन। स्त्रीभ्यो ढगिति ढक्। यद्यस्माद्धलात्पयोधेर्ज-ठरं मध्यं प्रति प्रापिता नीता तद्यस्मात् एकं च तदुदरं च तत्स्थानं च, तस्मादिति ततः, ते लक्ष्म्याः स्वसृभावं भगिनी-त्वमगात्प्राप, तस्मादेव हेतोः तरसा वेगेन कृतः आदरः सत्कारो येन तेन दामोदरेण तत्संज्ञकेन देवेन कुहनया। कु-हना दम्भचर्यायामिति विश्वः। यद्वाराहस्य शूकरस्य वपुः श-रीरं तेन असौ देवी दंष्ट्राऽञ्चले दंष्ट्रायामेव दध्रे धृतेति। अत्र स्वद्भगिनीत्वाऽऽश्रयः। उत्प्रेक्षालङ्कारः। शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम्॥ ७॥

अथ नृसिंहाऽवतारः—

पद्मे चक्रभृतो नृसिंहवपुषः प्रह्लादसंक्लेशन-
क्रूराऽपुण्यहिरण्यदेहदलनावेलाऽतिवेलोदयः।
रोषाऽग्निः शमितस्त्वया बत पयोराश्येकशोष्यो ऽपि त-
त्पुत्र्या, शक्तिरुदेति कारणगता प्रायेण कार्येष्वपि॥ ८॥

पद्मे इति। हे पद्मे! ना सिंह इव नृसिंहः। उपमितं व्याघ्रादिभिरित्युपमितिसमासः। तस्य वपुर्यस्य तस्य चक्र-भृतो विष्णोः प्रह्लादस्य निजभक्तस्य संक्लेशने पीडादाने क्रूरः अपुण्यः पापश्च यः हिरण्यः हिरण्याऽसुरः तस्य दे-

---

८ हे पद्मे! नरहरिशरीरस्य चक्रपाणेः प्रह्लादपीडाप्रददारुण-पापिष्ठहिरण्यकशिपुशरीरविदारणसमये ऽतिमात्रोदितः समुद्रमात्र-शमनीयो ऽपि क्रोधाऽग्निस्त्वया प्रशमित इति कारणगतं सामर्थ्यं कार्ये प्रायशः संक्रामतीत्युक्त्या समर्थयन् पयोधिशोष्यो ऽपि (अति-प्रचण्डो ऽपि) नृहरिक्रोधाग्निः पयोधिपुत्र्या त्वया शमित इत्युचि-तमेवेत्याह।

हस्य दलनायाः वेलायां समये अतिवेलः अत्यन्तः । अति-वेलभृशात्यर्थेस्समरः । उदयो यस्य स रोषाऽग्निः, बत त्रि-समये, पयोराशिना एकमद्वितीयं शोषयितुं योग्यो ऽपि त्वया तस्य पुत्र्या शोषितः । तस्मादत्र कारणगता शक्तिः कार्ये-ष्वप्युदेतीति । अत्राऽवतारे भवत्कृतरोषाऽग्निशमनमूलकमेव ज-गतः सुखमिति । समाऽर्थान्तरन्यासावलङ्कारौ । शार्दूलवि-क्रीडितवृत्तम् ॥ ८ ॥

शरण्यभूतां श्रुतिरिन्दिरे[१] यां
हिरण्यवर्णां हरिणीमभाणीत् ।
सा दिव्यसिंहस्य हिरण्यभेत्तु-
र्निःशङ्कमङ्के रमसे कथं त्वम् ॥ ९ ॥

शरण्येति । हे इन्दिरे ! यां शरण्यभूतां रक्षकभुतां श्रियं हिरण्यवर्णां हरिणीम् इति अभाणीद्बभाषे । 'हिरण्यवर्णां ह-रिणी'मिति श्रीसूक्तभाष्ये हरिणीं हरिद्वर्णां हरिणीरूपधरां वा इति अर्थः कृतः । अपि च तत्रैव 'श्रीर्धृत्वा हरिणीरूपम-रण्ये सञ्चचार ह' इति वामनपुराणीयं वाक्यमुदाहृतम् । सा हरिणीरूपा त्वं हिरण्यभेत्तुर्हिरण्याऽसुरहन्तुर्दिव्यसिंहस्य अङ्के

---

९ हे इन्दिरे ! श्रुतिः ('हिरण्यवर्णां हरिणी'मित्यादिश्रीसूक्त-रूपा) जगद्रक्षिकां यां त्वां हरिणीरूपामवोचत् सा त्वं हिरण्यभेत्तुः (हिरण्यकशिपुविदारयितुः, सुवर्णनाशकस्य च) दिव्यसिंहस्य (नृसिंहस्य, श्रेष्ठकेसरिणश्च) उत्सङ्गे निःशङ्कं कथं रमसे ? इति हिरण्यवर्णाया हरिणीरूपाया जगद्रक्षिकायास्ते हिरण्यभेत्तुर्मृगा-रिरूपस्य भगवतो ऽङ्के निर्भयाऽवस्थितिराश्चर्यजनिकेति वदन् नृ-सिंहाङ्के विराजमाना भवती जगद्रक्षिका भवतीत्याह ।

---

१ श्रियमिन्दिरे इति १ पु० असङ्गतः पाठः । तदनुसारिणी बालबोधिनी ।

निःशङ्कं निर्भयं यथा तथा कथं रमसे ? कथं क्रीडसीत्यर्थः । प्रमाणविरोधाऽऽभासाऽलङ्कारौ । उपजातिवृत्तम् ॥ ९ ॥

अवनमेव सदा कलयन् गज-
व्यसनभङ्गकृदद्भुतकेसरी ।
हरिणलक्षणदृष्टिरयं त्वया
ऽप्यबलया ऽम्ब गुणेन वशीकृतः ॥ १० ॥

अवनेति । हे ऽम्ब ! अयम् अद्भुतकेसरी अबलया बलरहितया स्त्रिया च त्वया गुणेन तन्तुना सौन्दर्यादिना वशीकृतः स्वाधीनीकृतः । अद्भुतत्वमेव प्रकटयति—स तु प्राकृतसिंहः सदा वनमरण्यमेव कलयन् स्वीकुर्वन्, अयं तु वनाऽभावमवनं रक्षणं च कलयन् । स गजभङ्गकृत्, अयं गजव्यसनस्य भङ्गकृत् गजरक्षक इति । पुनर्हरिणवच्चारु लक्षणं यस्याः सा दृष्टिर्यस्य, स तु हरिणभक्षणदृष्टिः, अयं हरिणानां रक्षणे दृष्टिर्यस्य स इत्यद्भुतत्वम् । श्लेषव्यतिरेकविभावनालङ्काराः । द्रुतविलम्बितं वृत्तम् ॥ १० ॥

---

१० हे अम्ब ! सदा अवनं (रक्षणं, विपिनभिन्नं च) स्वीकुर्वन् गजव्यसनभङ्गकृत् (गजेन्द्रमोक्षकारी, करीन्द्रदुःखनाशकश्च) हरिणलक्षणदृष्टिः (हरिणवत्सुलक्षणनेत्रः, रलयोरैक्याद्धरिणरक्षकदर्शनश्च) अयम् अद्भुतकेसरी (नृसिंहः, लोकोत्तरचरित्रः सिंहश्च) अबलयापि (स्त्रियापि, बलरहितयापि) त्वया (गुणेन सौन्दर्यादिना, रज्ज्वा च) वशीकृत इति श्लेषेण लौकिकात्सिंहान्नृसिंहे ऽद्भुतचरित्रशालित्वं प्रतिपादयन् बलरहितया ऽपि त्वया रज्ज्वा वशीकृत इति आश्चर्यान्तरं प्रदर्शयन् तत्पत्न्या त्वया निजसौन्दर्यादिगुणेन वशीकृत इत्याह ।

हर्यक्षो ऽयं हरिरिति वचस्त्वस्य नाऽभूतपूर्वं
न प्रह्लादोपचयकरता नो हिरण्याऽङ्गदत्वम् ।
तस्मादस्मज्जननि परमं विस्मयं ते विधातुं
नाथो ऽपूर्वं किमिह जगृहे नारसिंहं शरीरम् ॥ ११ ॥

हर्यक्ष इति । हे ऽस्मज्जननि ! अयं पूर्वं हरिः इदानीं हर्यक्षो नृसिंह इति वचो वाक्यं पूर्वं भूतं भूतपूर्वं, सह सुपेति सुप्सुपा समासः । तन्न भवतीत्यभूतपूर्वं नवीनं न । हर्यक्षः केसरी हरिरित्यमरादिति भावः । एवमग्र ऽप्यूह्यम् । पूर्वं यथा प्रह्लादस्याऽऽनन्दस्योपचयकरता ऽऽधिक्यकारकत्वं तथेदानीं प्रह्लादभक्तस्योपचयकरता, पूर्वं हिरण्यस्य स्वर्णस्याऽङ्गदे बाहुभूषणे यस्य इदानीं हिरण्याऽसुरस्याऽङ्गं द्यति खण्डयति तस्य भावस्तत्त्वं, तस्मात्ते परमं विस्मयं विधातुं नाथः हरिः अपूर्वं यत्पूर्वं स्वरूपं तदेवाऽवताराऽन्तरे ऽपि, अथ च नारसिंहे नरसिंहात्मकं शरीरम् इह जगृहे । श्लेषपूर्वरूपोत्प्रेक्षालङ्काराः । मन्दाक्रान्तावृत्तम् ॥११॥

तत्ताद्दक्षहिरण्यदाननिरतौ भक्ताऽभिरक्षाकृते
सत्कीर्तिं हरितां मुखे खलजनत्रासाऽऽवहामाश्रितौ ।

---

११ हे अस्मज्जननि ! अयं हर्यक्षः सिंहः (नृसिंहरूपः) हरिः (विष्णुः, सिंहश्च) इति वचनं ('हर्यक्षः केसरी हरि'रित्येवंरूपं) तस्य (नृसिंहस्य अभूतपूर्वं (नवीनं) न भवति, प्रह्लादोपचयकरता (प्रह्लादनामकहिरण्यकशिपुसुतवृद्धिकरत्वं, संतोषवर्द्धकत्वं च) अपूर्वा न, हिरण्याङ्गदत्वं (हिरण्यकशिपुशरीरविदारकत्वम्, सुवर्णाऽङ्गदयुक्तत्वं च) अपूर्वं न, तस्मात् अयं नृसिंहस्ते परममाश्चर्यं विधातुमभूतपूर्वं नारसिंहं शरीरं जगृहे किमित्युत्प्रेक्ष्यते ।

१२ हे देवि ! तत्ताद्दक्षस्य हिरण्यस्य (हिरण्यकशिपोः, सुवर्णस्य

किं चोदश्चदनेकपापहरणक्रीडोचिताऽऽलोकनौ
देवि स्तौमि मिथः समानचरितौ दिव्यौ युवां दम्पती॥१२॥

तद्वित्ति । हे देवि ! देवीपक्षे तच्च तत्तादृक्षं च तद्धिरण्यं सुवर्णं च तस्य दाने वितरणे, देवपक्षे स चाऽसौ तादृक्षश्च हिरण्याऽसुरश्च तस्य दाने खण्डने च निरता, एवं भक्तानामभिरक्षाकृते रक्षणार्थं खलानां जनानां त्रासाऽऽवहां हरितां दिशां मुखे स्थितां सत्कीर्तिमाश्रिता, पक्षे मुखे लपने सतां कीर्तिः प्रसादो यस्याः सकाशात्तां हरितां सिंहतामाश्रितः, किं चोदश्चन्ति यान्यनेकानि पापानि तेषां हरणक्रीडायाम् उचितमालोकनं यस्याः, पक्षे उदश्चताम् अनेकपानां गजानाम् अपहरणक्रीडायामुचितम् आलोकनं यस्य सः, मिथो ऽन्योन्यं समाने चरिते ययोस्तौ तौ प्रसिद्धौ दिवि भवौ दिव्यौ युवां जाया च पतिश्च दम्पती । राजदन्तादित्वात्साधुः । स्तौमि । श्लेषोपमालङ्कारौ । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ॥ १२ ॥

अथ वामनाऽवतारः—

वक्षःस्थामपि वर्णिताऽनुसृतये कृष्णाऽऽजिनेनाऽऽवृणोद्
देवस्त्वामिति वर्णयन्ति कति चिद्ब्रूमो वयं त्विन्दिरे ।

च) दाने (खण्डने, वितरणे च) निरतौ, भक्तजनरक्षणाय खलजनभीतिप्रदां सत्कीर्तिं (साधुकीर्तिमतीं, समीचीनां कीर्तिं च) हरितां (सिंहतां, दिशां च) मुखे (आनने, आरम्भे च) आश्रितौ, किं च उदश्चताम् अनेकपानाम्(गजानाम्)अपहरणस्य, अनेकेषां पापानामपहरणस्य च क्रीडाया उचितदर्शनौ दिव्यौ जायापती युवां मिथः समानचरितौ स्तौमि इति नृसिंहस्य रमायाश्च श्लेषेण साम्यं प्रतिपादयन्नाह ।

१३ हे इन्दिरे ! देवो हरिर्वक्षःस्थलाऽवस्थितां त्वां वर्णिताऽनुसृतये

भव्यं वामनरूपमेत्य भगवान् भाग्यं हरिष्यन् बले-
रेनं कर्तुमगोचरं शुभपुषां त्वद्वीक्षितानामिति ॥ १३ ॥

वक्ष इति । हे इन्दिरे ! कति चित् कवयः वक्षःस्थां हृत्स्थां त्वां वर्णिताया ब्रह्मचर्यस्याऽनुसृतये ऽनुसरणार्थं देवः कृष्णाऽजिनेनाऽऽवृणोदाच्छादयति स्मेति वर्णयन्ति । वयं तु भगवान् वामनरूपमेत्य प्राप्य बलेर्भाग्यं हरिष्यन् हर्तुमिच्छन् सन् शुभपुषां कल्याणकारकाणां तव वीक्षितानाम् एनं बलिम् अगोचरमविषयं कर्तुमावृणोदिति ब्रूमहे । अत्र तवाऽऽलोकाऽपलाप आश्रयः । अपह्नुत्यलङ्कारः । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ॥ १३ ॥

वर्णित्वमर्णवसुते वहता ऽपि गूढं
वक्षःस्थले न निहिता वनमालिना चेत् ।
कस्त्रीण्यदास्यत पदान्यपि याचते ऽस्मै
कस्माज्जगत्त्रयतया च विवृद्धिरेषाम् ॥ १४ ॥

वर्णित्वमिति । हे अर्णवसुते ! वर्णित्वं ब्रह्मचर्यत्वं वहता ऽपि वनमालिना हरिणा गूढं यथा तथा वक्षःस्थले निहिता स्थापिता न चेत् याचते भिक्षते ऽस्मै त्रीण्यपि पदानि कः

(ब्रह्मचर्याऽनुसरणाय) कृष्णाऽजिनेनाऽऽच्छादयामासेति के चिद्वर्णयन्ति, वयं तु वामनरूपं प्राप्य स भगवान् बलेर्दानवेन्द्रस्य शुभं भाग्यं हरिष्यन् एनं बलिं शुभकारिणां त्वदवलोकनानामविषयं कर्तुं त्वामावृणोदिति ब्रूमहे इत्याह ।

१४ हे अर्णवसुते ! ब्रह्मचारिणा ऽप्यनेन वामनरूपेण वनमालिना भगवता गुप्ततया त्वं वक्षसि निहिता नाऽभविष्यश्चेत् तर्हि याचयित्रे ऽस्मै पदत्रयपरिमितामपि भुवं को वा अदास्यत? कुतश्च पदत्रयस्य लोकत्रयात्मना वृद्धिरभविष्य?दिति त्वत्सांनिध्याद्देवाऽस्य तल्लाभ इत्याह ।

दास्यति ? च परेषां पदानां जगत्त्रयतया वृद्धिः कस्मादपि तु नेत्यर्थः। अत्र निर्गुणस्याऽशरीरस्य परमात्मनः शरीरग्रहणमन्तरा याचनाद्यसम्भवेन तद्ग्रहणादौ शक्त्यपेक्षायाः प्रसिद्धत्वात्त्वदाश्रयः स्पष्टः। वसन्ततिलकावृत्तम् ॥ १४ ॥

दैत्यादेत्य हि कुप्रतिग्रहमहो वृद्ध्या च पुष्णंस्तनं
गोत्रघ्नाऽवरजो मृषावटुरधःपातं च दातुर्दिशन्।
वामाऽऽकारमगादघाऽऽवलिहतो हृद्यम्ब ते धारणाद्
धात्रा सञ्जगृहे तदस्य शिवतासम्पादकं पादकम् ॥ १५॥

दैत्यादिति। हे ऽम्ब ! दैत्यात्तमोगुणप्रधानात्कोः पृथ्व्याः कुत्सितं च प्रतिग्रहं दानं च एत्य प्राप्य वृद्ध्या उत्तरोत्तराऽऽधिक्येन, पक्षे द्रव्यवर्धनेन च तनुं शरीरं पुष्णन् पुष्टं कुर्वन् आजीवंश्च। आजीवो जीविका वार्ता इत्यमरः। गोत्रघ्नस्य इन्द्रस्य कुलघ्नस्य च अवरजः अनुजः। यवीयोऽवरजाऽनुजा इत्यमरः। मृषावटुः दाम्भिकवटुः कपटवटुश्च दातुर्यजमानस्य अधःपातं पातालगमनं नीचैः पातनं च दिशन्। दिश अतिसर्जने इत्य-

---

१५ हे अम्ब! दैत्यात्तामसात् कुप्रतिग्रहं (पृथ्वीदानं, निन्दितं प्रतिग्रहं च) प्राप्य वृद्ध्या तनुं पुष्णन् (प्रवृद्धशरीरः, कुसीदाजीवश्च) गोत्रघ्नाऽवरजः (इन्द्राऽवरजः, कुलघ्नाऽनुजश्च) मृषावटुः (कपटवटुः) दातुर्बलेरधः पातं (पाताले पतनं, अधोगतिं च) दिशन् सन् वामाऽऽकारं (सुन्दराऽऽकारं, प्रतिकूलाऽऽकारं च)अगात्, तथापि हृदये पापाऽपहायास्तव धारणाद्ब्रह्मणा शिवतासंपादकं (शैवरूपताऽऽपादकं, कल्याणकारितासंपादकं च) अस्य पादोदकं गङ्गारूपं शिरसा जगृहे इति श्लेषेणाऽतिगर्हितचरितस्याप्यस्य त्वद्धारणात् तथा पावित्र्यं समपद्यत यथा ऽस्य चरणोदकं ब्रह्मदेवेनागृह्यतेति भगवत्याः पातकराशिहनने सामर्थ्याऽतिशयं प्रतिपादयति।

स्माच्छतृप्रत्ययः । वामं सुन्दरं प्रतीपं चाऽऽकारं देहम् । वामौ वल्गुप्रतीपौ द्वावित्यमरः । अगात् प्राप । तथाऽप्यघावलीः हरतीति तस्यास्ते हृदि धारणात् शिवताया हरतायाः कल्याणस्य च संपादकम् अस्य हरेः पादस्य कं तीर्थं भागीरथीरूपं गोदारूपं वा जगृहे । अत्र पावित्र्ये तत्राऽऽश्रयः । श्लेषविभावने अलङ्कारौ । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ॥ १५ ॥

वासस्ते क्व बटो गुहास्वशनमप्याकाङ्क्षितं ते घनं
मां जानीह्यघनाशनाऽऽदरमये किं ते विवाहे स्पृहा ।
मा स्त्री मे दिश गां पदत्रयमितां लोकत्रयी सा ममे-
त्युक्तीर्दिव्यबटोर्निशम्य तदुरस्यम्ब त्वया सिष्मिये॥ १६॥

वास इति । हे बटो ! ते वासो वस्त्रं क्व ? ति बलिना पृष्टे तत्र वसतिरित्यर्थान्तरकल्पनया गुहायामिति वामनेनोत्तरितम् । ए-

———

१६ हे बटो ! तव वासः (वस्त्रं) क्व ? इति बलिना पृष्टे वास इत्यस्य वसतिस्थानमित्यर्थं परिकल्प्य गुहासु इति तपस्विजननिवासयोग्यस्थानकथनरूपमुत्तरम् । योगिजनहृदयगुहास्वित्यभिप्रायः । एवं ते घनं सान्द्रमशनमाकाङ्क्षितं किम् ? इति प्रश्नः । माम् अघनाशनादरं (घनाऽभक्षकं, तपस्विजनानुरूपरूक्षभक्षकं) जानीहीति उत्तरम् । अघासुरहन्तारमिति वस्तूक्तिः । अये ! तव परिणये इच्छाऽस्ति किम् ? इति पुनः प्रश्नः । मम स्त्री माऽस्तु इत्युत्तरम् । मा (लक्ष्मीः) मे स्त्री वर्तते नास्ति मे विवाहरुचिरिति वास्तविकोक्तिः । पदत्रयपरिमितां गां भूमिं प्रयच्छ। ऽल्पापि सा ऽल्पसन्तोषिणो मे जगत्त्रयरूपा स्यादित्युत्तरम् । पदत्रयपरिमितायास्तस्या दाने त्वया ऽङ्गीकृते त्रिलोक्यपि मत्पदत्रयमिता भविष्यतीति तथ्योक्तिः । हे मातः ! इत्थंरूपा दिव्यबटोर्वामनस्योक्तीस्तदुरःस्थितया त्वया निशम्येषद्धसितं, बलिप्रतारणचातुर्येण भगवत इत्याह ।

वमग्रे ऽप्यूह्यम्। ते घनम् अशनम भक्षणमाकाङ्क्षितम् इष्टं किं? मिति पृष्टे, अये दातः! न घनाशनम अघम्य पापस्याऽघासुरस्य च नाशनं च तस्मिन्नादरो यस्य तं मां जानीहि। किं ते विवाहे पाणिपीडने स्पृहे? त्युक्ते मे स्त्री मा, प्रयोजनं नास्ति, मा लक्ष्मीरूपा स्त्री मे वर्तते। पदत्रयमितां गां पृथ्वीं दिश प्रयच्छ, सा मम लोकानां त्रयी, त्रिपदभूदानमेवाऽलं मम भिक्षुवटोरधिकेन किं प्रयोजन?-मिति बाह्यो ऽर्थः। आन्तरस्तु तयैव लोकग्रहणं करिष्यामीति। इति विप्रलम्भरूपाः दिव्यवटोः उक्तीर्निशम्य श्रुत्वा हे ऽम्ब ! तस्य हरेरुरसि त्वया सिष्मिये ईषद्धासः कृतः। ष्मिङ् ईषद्धसने इत्यस्माद्भावे लिट्। वक्रोक्तिश्लेषाऽलङ्कारौ। शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम॥ १६॥

अथ परशुरामाऽवतारः—

श्रीमान्निःस्व इवैष वामनतनुः प्रत्यग्रहीद्गां क्रता-
वित्थं दुग्धपयोधिजे तव परीहासोक्तिभिर्लज्जितः।
अंशेनाऽर्पितसन्निधिर्भृगुपतौ पूर्वाऽवताराऽर्जितां
तामेनां पुनरध्वरे स भगवान्नूनं ददावृत्विजे॥ १७॥

श्रीरिति। हे दुग्धपयोधिजे! श्रीमान् स वामनतनुरेष विष्णुः निःस्वो दरिद्र इव क्रतौ गां प्रत्यग्रहीत् स्वीचकार, इत्थं तव परीहासस्य विनोदस्योक्तिभिर्लज्जितः सन् अंशेन भृगु-

---

१७ हे क्षीरोदसुते! लक्ष्मीपतिरप्ययं वामनशरीरो दरिद्र इव यागे गाम् (भूमिं, धेनुं च) प्रतिजग्राहेति तव परीहासवचनैर्लज्जितः सन् परशुरामे अंशेन कृतसंनिधानो भगवान् वामनावताराऽर्जितां तां गां यागे पुनः ऋत्विजे (कश्यपाय) ददाविन्याह।

पतौ भार्गवे अर्पितो दत्तः सन्निधिर्येन स सन् पूर्वाऽवतारे वामनरूपे ऽर्जितां सम्पादितां तामेनां भुवं स भगवानध्वरे पुनः ऋत्विजे ददौ नूनमित्युत्प्रेक्षालङ्कारः । अत्र तत्र परीहास एवाऽऽश्रयः । शार्दूलविक्रीडितं वृ० ॥ १७ ॥

बाहाऽऽकल्पे भृगुकुलपतेर्वज्रकल्पे कुठारे
संग्रामेषु त्रियुगसखि ते सन्निधानं भजन्त्याः ।
क्रोधोन्मेषक्षपितविमतक्षोणिपश्रेणिलक्ष-
ग्रीवोत्थाऽसृग्घुसृणमसृणं गात्रमत्यर्थशोणम् ॥ १८ ॥

बाहेति ! अथ शाम्भवी "श्यामरूपे"ति गौडपादसूत्रे । तथा

"शाम्भवी शुक्लरूपा स्याच्छ्रीविद्या रक्तरूपिका ।
श्यामला श्यामरूपा स्यादित्येता गुणशक्तयः ॥

इति देवीभागवतोपबृंहणे च । अतः श्रीविद्यारूपां रक्तामुत्प्रेक्षते—हे त्रियुगसखि ! भृगुकुलपतेर्भार्गवस्य बाहायाः आकल्पे । भुजा बाहा च बाहौ स्यादिति त्रिकाण्डशेषः । आकल्पवेषौ नेपथ्यमित्यमरः । तथा संग्रामेषु ईषदूनं वज्रं वज्रकल्पः तस्मिन्, ईषदसमाप्ताविति कल्पप्प्रयः । कुठारे परशौ सन्निधानंभजन्त्यास्ते गात्रं क्रोधस्योन्मेषणोदयेन क्षपितानां हतानां विमतानां शत्रुभूतानां क्षोणिपानां श्रेणीनां पङ्क्तीनां लक्षाणां लक्षसङ्ख्या-

---

१८ हे त्रियुगसखि ! परशुरामस्य भुजभूषणस्वरूपे वज्रतुल्ये कुठारे युद्धेषु सांनिध्यं भजन्त्यास्ते क्रोधादयविनाशितशत्रुराजराजिलक्षकण्ठनिःसरद्रुधिरकाश्मीराऽतिचिक्कणं शरीरमत्यन्तरक्तवर्णमभूदिति निसर्गरक्तवर्णाया भगवतीतनोः रक्तवर्णत्वं शत्रुरुधिरलेपसम्बन्धहेतुकमित्युत्प्रेक्षमाण आह ।

काभ्यो ग्रीवाभ्यः उत्थितेनाऽसृजा रक्तरूपेण घुसृणेन "केशर"-मिति, तेन मसृणं दिग्यम् अत्यर्थम् अत्यन्तं शोणमभूदिति शेषः। अत्र परशौ तत्राऽऽश्रयः। उत्प्रेक्षाऽलङ्कारः। मन्दाक्रान्ता वृत्तम् ॥ १८ ॥

बिभ्राणे स्वधितिं समिद्धरणतो मन्युप्रपोषक्षमं
लोकेशास्त्रविचक्षणे नृपकुलेज्याकर्मसंस्थाकरे।
भेजाते ननु दुर्घटाऽर्थघटिनि त्वद्वीक्षणाद्भार्गवे
सामानाधिकरण्यमर्णवसुते ब्राह्मण्यराजन्यते ॥ १९ ॥

बिभ्राणे इति। अर्णवसुते! हे दुर्घटम् अर्थं प्रयोजनं घटयति तत्सम्बुद्धौ। तव वीक्षणात्, नन्विति वितर्के निश्चयेन वा। भार्गवः ब्राह्मणानां कर्म भावो वा ब्राह्मण्यं, ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ्। राज्ञाम् अपत्यं जाती राजन्यम्। राजश्वशुराद्यति ये चाऽभावकर्मणोरिति प्रकृतिभावः। तयोर्भावस्तत्ते ते च समानं तुल्यम् अधिकरणं धर्मी ययोस्तौ समानाधिकरणौ तयोर्भाव इति ष्यञ्। भेजाते सिषेवाते। तदेवाऽऽह—ब्रह्मपक्षे समिधां पालाशा-

---

१९ हे दुर्घटाऽर्थघटिनि, अर्णवसुते ! समिद्धरणतः (समिधां पलाशानां हरणात्, सम्यक् इद्धाद्दीप्ताद्रणाच्च) मन्युप्रपोषक्षमं (यागसम्पादनसमर्थं, क्रोधवर्धनसमर्थं च) स्वधितिं (यज्ञाऽऽयुधं, कुठारं च) बिभ्राणे, लोकेशास्त्रविचक्षणे (जगति नानाशास्त्रनिपुणे, लोकेशस्य ब्रह्मणो ऽस्त्रे चतुरे च) नृपकुलेज्याकर्मसंस्थाकरे (नृपकुलस्य इज्यानां संस्थाकरे सप्तसंस्थासम्पादके, नृपकुले ज्याकर्मणा संस्थाकरे मरणकारके) भार्गवे त्वद्वीक्षणाद् ब्राह्मण्यक्षत्रियत्वे उभे अपि सामानाधिकरण्यं भेजाते इति ब्राह्मण्यक्षत्रियत्वयोरघटमानसामानाधिकरण्ययोस्त्वद्वीक्षणादेव परशुरामे सामानाधिकरण्यमघटतेत्याह।

दीनां हरणतो ग्रहणाद्धेनोः मन्योर्यज्ञस्य प्रपोषे क्षमं स्वधितिं यज्ञाऽऽयुधं "स्वधिते मैनं हिंसी"रिति श्रुतेः। राजपक्षे समिद्धं प्रदीप्तं यद्रणं समरं तस्मादिति। ततः मन्योः क्रोधस्य प्रपोषे क्षमं स्वधितिं कुठारं बिभ्राणे। मन्युर्दैन्ये क्रतौ क्रुधीत्युभयत्राऽप्यमरः। तथा ब्रह्मपक्षे लोके भुवने जने वा। शास्त्रे व्याकरणादौ। "मुखं व्याकरणं स्मृत"मित्युक्तत्वादस्य मुख्यत्वं, विचक्षणे चतुरे राजपक्षे लोकेशानामिन्द्रादीनामस्त्रप्रयोगेषु विचक्षणे चतुरे। पुनर्ब्रह्मपक्षे नृपकुलस्य राजवंशस्य इज्याकर्मणो यजनकर्मणः संस्थाः समाप्तीः। "सन्तिष्ठन्ते गृहमधीये"त्यादिसूत्रात्। अथ वा इज्याकर्म यजतिचोदनं श्रौतं, संस्थाः जुहोतिचोदनाः, सप्तपाकयज्ञसंस्थारूपस्मार्तं च। अन्यत्र नृपकुल ज्याया मौर्व्याः कर्मणा संस्थां मारणं करोति तस्मिन्। संस्था ऽऽधारे स्थितौ मृताविसमरः। अत्र अघटनघटने पटीयस्यास्तवाऽऽश्रयो ज्ञेयः। श्लेषालङ्कारः। शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ॥ १९ ॥

अथ रामाऽवतारः—

पञ्चास्यत्वजुषा पुरा भगवता यो ऽसौ हिरण्याऽसुरः
पञ्चत्वं गमितः स एव जननि स्पर्धाऽभिवृद्धाऽऽग्रहः।

---

२० हे जननि ! पुरा पञ्चास्यत्वजुषा (पञ्चवदनत्वजुषा, सिंहत्वजुषा च) भगवता यो ऽयं हिरण्यकशिपुः पञ्चत्वं (पञ्चसंख्यावत्त्वं, मरणं च) प्रापितः स एव हिरण्यकशिपुः स्पर्धया प्रवृद्धाग्रहः सन् तद्द्विगुणाननो (दशाननः) भूत्वा पुनरपि त्वद्धरणरूपाऽपराधाऽग्निना दग्धो ऽपि एकमुखस्य प्रभोः (रामस्य) चतुर्मुखास्त्रेण (चतुर्मुखवता अस्त्रेण, ब्रह्मास्त्रेण च) अपि दग्ध इति पुरा पञ्चास्येन पञ्चत्वं प्रापितो हिरण्यकशिपुः स्पर्धया दशाननो ऽपि सन्

भूत्वा तद्द्विगुणाऽऽननो जितजगद्भूयस्त्वदागोऽग्निना
दग्धो हन्त चतुर्मुखाऽस्त्रनिहतो ऽप्येकाऽऽननस्य प्रभोः २०

पञ्चेति । हे जननि ! पञ्चास्यत्वं पञ्चवक्त्रत्वं सिंहत्वं च जुषते तेन भगवता यो ऽसौ हिरण्याऽसुरः पञ्चत्वं पञ्चसङ्ख्याकत्वं मरणं च । पञ्चता पञ्चभावे स्यात्पञ्चता मरणे ऽपीति विश्वः । गमितः प्रापितः स एव स्पर्धया ऽभिवृद्धः आग्रहो यस्य सः, तथा तस्याः पञ्चसङ्ख्यायाः द्विगुणान्याननानि यस्य सः, दशानन इत्यर्थः । भूत्वा ऽपि भूयः पुनः तव आगसा ऽपराधरूपेण वह्निना दग्धः, अत एवैकाननस्याऽपि प्रभोः रामस्य चतुर्मुखस्याऽस्त्रेण, ब्रह्माऽस्त्रेणेति भावः । निहतो मारित इति । अत्र दशाननाशे एकाननचतुराननाऽस्त्रकर्तृकरणके तवाऽपराधकरणमाश्रयः । उत्प्रेक्षाविभावनाश्लेषालङ्काराः । शार्दूलवि० ॥ २० ॥

सप्ताऽश्वाऽन्वयशालिना दशरथप्राप्तोदयेनाऽपि ते
नेत्राऽऽपत्तिविवर्जितेन कमले मुक्तद्विपेन्द्रेण च ।

पुनरेकाननस्य चतुर्मुखेनास्त्रेण दग्ध इति पूर्वतो ऽपीदानीं समधिकः पराभवो जात इति वदन् नृसिंहाऽवतारे भगवता हतो हिरण्यकशिपुः स्पर्धया रावणतां प्राप्तो भगवता रामेण त्वदपराधकरणाद् ब्रह्मास्त्रेणाऽघानीत्याह ।

२१ हे कमले ! सप्ताऽश्वाऽन्वयशालिनापि (सप्तानामश्वानां सम्बन्धशालिनापि, सूर्यवंशजातेनापि च) दशरथप्राप्तोदयेनापि (दशभिः रथैः प्राप्तवृद्धिनापि, दशरथाख्यनृपतिजातेन च) पत्तिविवर्जितेन, आपत्तिविवर्जितेन च मुक्तद्विपेन्द्रेण (त्यक्तगजेन, मोचितगजेन्द्रेण च) ते नेत्रा (नायकेन) तद्विपरीतगुणो ऽनन्तपा-

निःसङ्ख्याश्वकुलो रथाऽयुतयुतो निःसीमपत्तिच्छट-
स्त्वद्द्रोहादगणेयकुञ्जरगणोऽप्यस्तो रणे रावणः ॥ २१ ॥

सप्तेति । हे कमले ! सप्ताश्वानां सप्ताश्वस्य सूर्यस्याऽन्वयेन सम्बन्धेन वंशेन शालिना शोभिना । तथा दशसङ्ख्याकरथप्राप्तोदयेन दशरथराजकुलोदयेनाऽपि । एवम् आपत्तिविवर्जितेन ईषदपि पत्तिना विवर्जितेन । पदातिपत्तिपतगेत्यमरः । मुक्तः द्विपेन्द्रः गजः गजाश्च येन तेन ते नेत्रा पत्या । पूर्वप्रतिद्वन्द्वीनि विशेषणानि । निःसङ्ख्यम् अश्वानां कुलं यस्य सः तथा रथानामयुतैर्दशसाहस्रैर्युतः, पुनर्निःसीमा पत्तिच्छटा यस्य सः, एवम् अगणेयः । गणनीये तु गणेयमित्यमरः । तद्भिन्नः कुञ्जराणां गणो यस्य सो ऽपि रावणः रणे अस्तः । त्वदुद्द्रोहादेव हत इत्यत्र त्वद्द्रोहाऽऽश्रयः । श्लेषविभावनापरिकरालङ्काराः । शार्दूलवि० ॥ २१ ॥

रघुवरकृतशङ्काभङ्गदम्भेन लङ्का-
मिषभुगशुचिसद्माऽऽस्वादनैः कृष्णवर्त्मा ।

दातपरम्परम्परापरिगतो ऽसङ्ख्याऽश्वसमूहसहितो ऽगणनीयवाजिगणो ऽपि रावणस्त्वदपकाराद् रणे विनाशित इति श्लेषेण ब्रुवन् त्वद्धरणेनाऽपकर्ता रावणो रामेण विनाशित इत्याह ।

२२ हे देवि ! लङ्कायामामिषभुजां राक्षसानामपवित्रगृहभक्षणेनाऽशुचिः कृष्णवर्त्मा (कुमार्गगः, अग्निश्च) सत्या (पतिव्रतया) भवत्या रामचन्द्रकृतायाः राक्षसगृहोषितायास्तवाऽपावित्र्यशङ्कायाः दूरीकरणकपटेन स्वयमग्नौ प्रवेशात् पवित्रीकृतः स शुचिरिति संज्ञां वहति, मूढास्तमन्यथा (स्वतः शुचि) वदन्तीति पुरा प्रदीपितपुच्छेन हनूमता लङ्कायां राक्षसगृहेषु अमेध्येषु उत्सृष्टो ऽग्निस्तानि

अशुचिरिह भवत्या पावितो देवि सत्या
स वहति शुचिसंज्ञां तद्वदन्त्यन्यथा ऽज्ञाः ॥ २२ ॥

रघुवरेति। हे देवि ! कृष्णवर्त्मा ऽग्निः पापमार्गरतः, अतः रघुवरेण कृतायाः शङ्कायाः लङ्कायां रावणप्रभावात्को ऽपि बाधितुं न शक्नोति इति कथमस्मत्करगा स्या?दित्येवंरूपायाः भङ्गस्य दम्भेन मिषेण लङ्कायां ये आमिषभुजो राक्षसाः। आमिषं त्वस्त्रियां मांसे तथा स्याद्भोग्यवस्तुनीति विश्वः। तेषां अशुचिमज्ञनाम् आस्वादनैर्भक्षणैरशुचिरपि सता भवत्या इहाऽस्मिन् भूलोके पावितः सो ऽग्निः शुचिः शुद्धः तन्नाम च। शुचिरप्पित्तमौर्वस्तु इत्यमरः। संज्ञामभिधां बिभर्ति स्वीकरोति तत् अज्ञा मूढाः अन्यथा स्वयमेव शुचिरिति वदन्ति। परिकराङ्कुराऽपन्हुतिकाव्यलिङ्गनिरुक्तयो ऽलङ्काराः। मालिनीवृत्तम् ॥ २२ ॥

अखण्डं कोदण्डं प्रभुरदलयत् खण्डपरशो-
रगृह्लाद्रामस्य प्रसभमपि चाऽखण्डपरशोः।

भक्षयित्वा ऽपवित्रीभूतरावणवधोत्तरं परगृहोषितां भार्यां कथं स्वीकरवाणी?ति शङ्कमाने रामभद्रे तस्य शङ्कापनोदाय स्वयं प्रविश्य पवित्रितः स शुचिरिति संज्ञां लेभे, नो चेत्कृष्णवर्त्मनस्तस्य कुत एवं पावित्र्य?मिति बोधयन् अग्नेरपि त्वदीयं पावित्र्यं प्रकृष्यते इत्याह।

२३ हे अम्ब ! प्रभू रामः खण्डपरशोः शिवस्य समग्रं चापमखण्डयत्, अकुण्ठितकुठारस्य परशुरामस्य चापं बलादग्रहीत्, समुद्र-

अबध्नादप्यम्भोनिधिमथ दशग्रीवमवधीन्
महाश्चर्याश्चर्यास्त्वयि कृतधियो रस्याऽम्ब सुकराः॥२३॥

अखण्डमिति । हे अम्ब ! प्रभू रामः खण्डपरशोः शिवस्य अखण्डमभेद्यं कोदण्डं चापम् अखण्डयद्भनक्, अपि च अखण्ड-परशोरव्याहतकुठारस्य रामस्य भार्गवस्य प्रसभं बलात् अगृ-ह्णात् गृहीतवान्, पूर्वसम्बन्धादत्राऽपि धनुरेवेति ज्ञेयम् । अम्भो-निधिम् अबध्नात्, सेतुरूपेणेति भावः। अथ दशग्रीवम् अवधीद्ध-तवान्, एताः महदाश्चर्यं यासु ताश्चर्याः त्वयि त्वत्प्राप्तौ कृता धी-र्बुद्धिर्येन तस्य सुकराः सुखेन कर्तुं शक्या इति भावः । का-व्यलिङ्गमलङ्कारः । शिखरिणीवृत्तम् ॥ २३ ॥

सङ्कल्पनस्तव समीरसुते हि सीते
शीतो बभूव दहनश्चिरमेधमानः ।
मातर्जगद्भ्रमनिवृत्तिकृते विशन्त्यां
शीतः कुतः स न भवेत्त्वयि देवि साक्षात् ॥ २४ ॥

सङ्कल्पेति । हे सीते ! समीरसुते चिरम् एधमानो दहनः तव सङ्कल्पनः सङ्कल्पमात्रात् शीतो बभूव, अतो हे मातः ! ज-गतः भ्रमस्य निवृत्तिकृते निवारणार्थं तस्मिन्नग्नौ त्वयि साक्षाद्वि-

---

मबध्नात्, रावणं जघान, एवं त्वयि निबद्धबुद्धेरस्य रामस्य महाऽऽश्च-र्या अत्यद्भुताश्चर्याः (चरित्राणि) सुकरा आसन्नित्याह ।

२४ हे सीते ! तवेच्छामात्रात् हनूमति चिरात् प्रवर्धमानो ऽग्निः शीतो बभूव, एवं स्थिते लोकभ्रान्तिदूरीकरणाय (निजपावित्र्य-प्रत्यायनाय) अग्निं त्वयि स्वयं प्रविशन्त्यां स कथमिव शीतो न भवे?दित्याह ।

शन्त्यां प्रविशन्त्यां सत्यां हे देवि ! स शीतः कुतो न भवेत् ? काव्यलिङ्गमलङ्कारः। वसन्ततिलकावृत्तम् ॥ २४ ॥

अथ बलाऽवतारः—

नीलाऽम्बरो हलधरो ननु हन्त भास्व-
द्भूभेदनैकरसिकः शुभशालिवृत्तिः।
श्यामाकलाभरत एष विवृद्धमोहो
भोगी बभूव भुवनाऽम्ब तव प्रसादात् ॥ २५ ॥

नीलेति । हे भुवनाऽम्ब ! ननु हलधरः बलरामः कृषी-बलश्च नीलाम्बरः नीलकम्बलश्च भास्वद्भुवो यमुनायाः सु-न्दरभूमेश्च भेदने एकरसिकः शुभेन शालते तच्छाली, पक्षे शुभेषु शालिषु च वृत्तिर्यस्य सः, श्यामायाः षोडशवार्षिकयुवतेः। श्या-मा स्त्री मुग्धयौवनेत्यनेकाऽर्थमञ्जरी। कलानां कामकलानां भ-रादिति भरतः। यद्वा श्यामायाः कस्य सुखस्य लाभे रतः, पक्षे श्यामाकानां 'सावा' इति ख्यातानां लाभे निरतः सन्, विवृद्धः मोहः माध्वीपानजः माया ऊहश्च यस्य सः एषः भोगी शेषो

———

२५ हे भुवनाम्ब ! नीलाम्बरः (नीलवर्णवस्त्रधरः, मलिनव-स्त्रश्च) भास्वद्भूभेदनैकरसिकः (भास्वद्भूः सूर्यसुता यमुना, प्रका-शमाना भूमिश्च, तद्भेदने समासक्तः) शुभशालिवृत्तिः (शुभशो-भमानव्यापारः, शुभैः शालिभिर्व्रीहिभिर्वृत्तिर्जीवनं यस्य स च) श्यामायास्तरुण्या रेवत्याः कलानां भारात् विवृद्धमोहः, श्यामा-कानां क्षुद्रधान्यविशेषाणां लाभे रतः, विवृद्धमोहो मूढतमश्च, हल-धरः (बलरामः, हालिकश्च) तव प्रसादात् भोगी (सर्पेन्द्रशेषा-वतारः, भोगवांश्च) बभूवेति श्लेषेण हलिहालिकयोः साम्यं प्र-दर्श्य तस्य त्वत्प्रसादादेव भोगितावाप्तिरित्याह।

ऽपि भोगवान् तव प्रसादादभवत् । श्लेषालङ्कारः । वसन्तति-लका० ॥ २५ ॥

अथ कृष्णाऽवतारः—

श्यामा त्वमम्ब दयितश्च तवैष कृष्णो
गाङ्गेययोगमुदिता स च रुक्मिणीशः ।
त्वं स्वादुवाक् स च युवा मधुरोदितश्री-
र्दाम्पत्यमेतदनुरूपमतो मिथो वाम् ॥ २६ ॥

श्यामेति । हे ऽम्ब ! त्वं श्यामा श्यामवर्णा नित्यतरुणी वा, प्रमाणं पूर्वोक्तं, तव दयितः कृष्णः कृष्णवर्णश्च, त्वं गाङ्गेयस्य स्वर्णस्य योगेन मुदिता स च रुक्मं स्वर्णम् अस्या अस्ति सा रुक्मिणी च तस्या ईशः, त्वं स्वादुवाक् स च युवा मधुरा सुन्दरा उदितश्रीर्यस्य मधोः रोदिते च श्रीर्यस्याऽतः मिथः वाम् एतद्दाम्पत्यम् अनुरूपं युक्तम् । श्लेषसमालङ्कारौ । वसन्ततिलकावृत्तम् ॥ २६ ॥

---

२६ हे अम्ब ! त्वं श्यामा (तरुणी, श्यामवर्णा च) तव दयितश्च कृष्णः, (तन्नामा, कृष्णवर्णश्च,) एवं त्वं गाङ्गेययोगमुदिता (सुवर्णसंबन्धसंतुष्टा) स च रुक्मिणीशः (रुक्मिण्या रुक्मिभगिन्याः, सुवर्णवत्याश्च ईशः) त्वं मधुरवचना, स च युवा मधुरोदितश्रीः (मधुरा सुन्दरी उदिता श्रीर्यस्य, मधुरानगर्यामुत्पन्ना शोभा यस्य, मधोर्दैत्यस्य रोदिता श्रीर्येन तथाभूतश्च वा) अतो युवयोर्जायापतित्वं परस्पराऽनुरूपमित्याह ।

रामाऽनुषङ्गविहृतौ रचिताऽभिलाषं
मातस्त्रिलोचनजितं भवती मनोज्ञम् ।
पित्रा समानगुणमात्मभुवं प्रसूय
पुष्पाऽऽयुधं कमपि रुक्मिणि लब्धहर्षा ॥ २७ ॥

रामेति । हे रुक्मिणि ! हे मातः ! कृष्णपक्षे रामस्य बलरामस्य, कामपक्षे रामाणां सुन्दरीणाम् अनुषङ्गेण विहृतौ विहारे रचितः अभिलाषो येन तं, त्रिलोचनं शिवं बाणाऽसुरयुद्धे मोहिनीरूपेण वा जयति तम्, अन्यत्र त्रिलोचनेन जितः पार्वतीपरिणयसमये दग्धः तं पित्रा कृष्णेन समाः पूर्वोक्ता गुणा यस्य तं पुष्पाऽऽयुधं कमपि किमपि विलक्षणसौन्दर्यसुकुमारत्वादियुक्तम् आत्मभुवं पुत्रं प्रसूय लब्धः हर्षो यया सा अभूरिति । श्लेषोपमाकाव्यलिङ्गालङ्काराः । वसन्ततिलका वृत्तम् ॥२७॥

गम्भीरगोवाहिकृतार्थक्लृप्त-
सम्पन्नटीका श्रुतिमञ्जुसूक्तिः ।

---

२७ हे रुक्मिणि, मातः ! भवती रामाऽनुषङ्गविहृतौ (रामेण बलभद्रेण सह विहारे, रामाभिः स्त्रीभिः सह विहारे च) कृताऽभिलाषं, त्रिलोचनजितं (बाणाहवे शिवजयिनं, शिवेन जितं च) सुन्दरं, पित्रा कृष्णेन समानगुणं (पूर्वोक्तरीत्या) पुष्पायुधम् (अनिरुद्धम्) कमपि आत्मजं प्रसूय लब्धहर्षा आसीदित्याह ।

२८ हे मातः ! गम्भीरगोवाहिकृतार्थक्लृप्तसंपन्नटीका (गम्भीरा ये गोवाहिनो वाग्मिनः पण्डितास्तेषु कृतो निष्पादितो योऽर्थो धनं तेन क्लृप्ता संपद्रूपा नटी यया तथाभूता, पण्डितसंपद्दात्रीति यावत्, गम्भीरो यो गोवाही वृषभवाहनः शिवस्तद्रूपो यः शङ्कराचार्यस्तेन कृता येऽर्था अभिधेयास्तैः क्लृप्ता सम्पन्ना पुष्टा(विस्तृ-

गीतेव कृष्णाऽऽननसौरभज्ञा
ध्येया ऽसि मातः शुभयोगभाजाम् ॥ २८ ॥

गम्भीरेति । हे मातः ! गीतेव कृष्णस्याऽऽननस्य सौरभं सौन्दर्यं सुगन्धं वा जानाति सा, अतः शुभमष्टाङ्गयोगं पक्षे शुभस्य कल्याणस्य योगं त्वत्कटाक्षेण संयोगं भजन्ति तेषां ध्यातुमध्येतुं च योग्या ऽसि, गम्भीरो यो गोवाही वृषवाहनः शिवो नाट्याचार्यः तत्प्रकाशे कृतार्थाः लब्धनाट्यकलाः क्लृप्ता जागरूका सम्पन्नाट्यसम्पन्नासां तादृश्यो नट्यो नर्तक्यो यस्याः सा अन्यत्र गम्भीरा गम्भीराऽऽशयाः ये गोवाहिनो वाक्चतुराः पण्डिताः तैः कृतं यदर्थक्लृप्तम् अर्थक्लृप्तिस्तया संपन्ना युक्ता टीका यस्यां सा श्रुतेः कर्णस्य मञ्जुः सूक्तिर्यस्याः सा, अन्यत्र श्रुतेर्वेदस्य मञ्जुः अद्वैतप्रतिपाद्यत्वत्सूक्तिर्यस्याप उपनिषदुबृंहकत्वादिति भावः । श्लेषोपमालङ्कारौ । वसन्ततिलकावृत्तम् ॥२८॥

घनमहा नवनीतसुधाश्रित-
व्रजविपत्तिहरा हरिवल्लभे ।

ता) टीका व्याख्या यस्याः सा च) श्रुतिमञ्जुसूक्तिः (कर्णमधुरवचना, वेदवन्मनोरमवाक् च) कृष्णाऽऽननसौरभज्ञा (चुम्बनादिसमये भगवन्मुखसौगन्ध्यज्ञा, भगवन्मुखनिस्सृततया तत्सौरभज्ञाऽतिसुन्दरी च) त्वं गीतेव शुभयोगभाजां (पुण्यवतां योगिनां च) ध्येया ऽध्येया चासीत्याह ।

२९ हे हरिप्रिये ! घनमहा (सान्द्रोत्सवा) अनवेन पुराणपुरुषेण नीतां प्रापितां सुधां श्रिता ये देवास्तद्व्रजस्य विपत्तिहरा, यद्वा एन विष्णुना नवं यथा तथा नीतसुधाः प्रापिताऽमृता मोक्षं प्रापिता इति यावत्, तथा श्रिता ये श्रिता निर्जाश्रिता ये देवास्तद्व्रजविपत्तिहरा

प्रबलभद्रविकासविधायिनी
त्वमयसे निजवल्लभतुल्यताम् ॥ २९ ॥

घनेति । हे हरिवल्लभे ! कृष्णपक्षे घनवन्मेघवन्महः कान्तिर्यस्य सः तथा नवनीतं सुधेव तां, यद्वा नवनीतं साक्षात् सुधाऽमृतं लक्षितलक्षणया दुग्धं च ते आश्रितस्य व्रजस्य गोकुलस्य विपत्तेर्हरः, तथा लक्ष्मीपक्षे घनः महः उत्सवो यस्य सः स चाऽसौ अनघः पुराणपुरुषः तेन नीतां प्रापितां सुधां श्रिता देवाः तेषां व्रजस्य गणस्य विपत्तिहरा, सः प्रकृष्टस्य बलभद्रस्य विकासस्य विधायी त्वं प्रबलस्य विपुलस्य भद्रस्य कल्याणस्य विधायिनी कर्त्री तत्सम्बुद्धौ(?) अतः त्वं निजवल्लभस्य कृष्णस्य तुल्यताम् अयसे प्राप्नोषि । श्लेषोपमालङ्कारौ । द्रुतविलम्बितं वृत्तम् ॥ २९ ॥

अथाऽस्मिन् वर्णने मोक्षदायिका अयोध्यादिसप्तपुरीर्दर्शयति—

प्राऽयोध्यानगरीयसां सुमनसां मायातमश्छेदिनी
त्वं काञ्चिमधुराऽवलम्बसरणिः क्षोभादवन्ती जगत् ।

बलस्य दृढस्य भद्रस्य कल्याणस्य विधायिनी त्वं, तव प्रियश्च घनमहा (मेघकान्तिः) एवं नवनीतं हैयङ्गवीनमेव सुधा तामाश्रितो यो व्रजो गोकुलं तद्विपत्तिहरः, तथा प्रकर्षेण बलभद्रस्य निजभ्रातुर्विकासस्याऽऽनन्दस्य विधायी, अतस्त्वं निजदयितसाधर्म्यं प्राप्नोषीत्याह ।

३० हे देवि ! प्रायः ध्यानेनाऽतिगुरूणां सुमनसां (पण्डितानां) मायारूपाऽन्धकारविनाशिनी, काञ्च्या रशनया सुन्दरी अवलम्बसरणिर्यस्याः सा, क्षोभाज्जगदवन्ती, त्वं द्वारवतीनगरे विहरते ऽतृष्णाय (आप्तकामत्वान्निर्लोभाय) कृष्णाय भगवते अस्य जलधेरुद्गतास्तरङ्गक-

सम्भोगैः स्वदसेऽस्य देवि जलधेरुद्वीचिकाशीकरैः
स्वैरं द्वारवतीपुरे विहरतेऽतृष्णाय कृष्णाय तैः॥३०॥

प्राय इति। हे देवि! त्वं प्रायो बाहुल्येन ध्यानगरीयसां पुंसां मायातमश्छेदिनी २ अत्राऽयोध्या मायेति पुरीद्वयं, तथा काञ्च्या मधुरा ऽवलग्नसरणिर्यस्याः सा ४ अत्र काञ्ची मधुरेति द्वयं, मधुरा मथुरायाञ्चेति मेदिनी। यद्वा मधुरेत्येव पुरी द्राविडदेशे प्रसिद्धा, पुनः क्षोभाज्जगत् अवन्ती रक्षन्ती ५ इयमेका, त्वं द्वारवतीपुरे विहरते तृष्णायाऽपि कृष्णाय सम्भोगैः स्वदसे रोचसे ६ इयमेका, कीदृशैः अस्य जलधेः क्षीरोदस्य उद्वीचिका उच्छलत्तरङ्गास्थच्छीकरैरिव मधुरत्वात् ७ अत्र काशीत्येका। मिलित्वा सप्त। रत्नावल्यलङ्कारः। शार्दूलवि०॥३०॥

अथ कल्क्यवतारः—

म्लेच्छान् भयानकरवानपि मूर्च्छयित्वा
निर्वापयिष्यति कलिं हरिरध्वरं च।

णाः येषु तथाविधैस्तैर्नानाविधैः संभोगैः प्रीतिपात्रं भवसीति "अयोध्या मधुरा माया काशी काञ्ची अवन्तिका। पुरी द्वारावती चैव सप्तैता मोक्षदायिकाः" इत्युक्तपुरीसप्तकनामनिर्देशवैचित्र्यप्रदर्शनपुरस्सरमाह।

३१ हे पद्मे! कल्क्यवतारे हरिर्भवत्या वचनैरुदितदयः सन् भयङ्करशब्दानपि म्लेच्छान् मूर्च्छयित्वा कलिं (युगं) निर्वापयिष्यति (शमयिष्यति,) यागं (धर्मं) च निर्वापयिष्यति (प्रवर्तयिष्यति)

कल्की तमांसि परिपास्यति भूसुरांश्च
पद्मे भवद्वचनपल्लविताऽनुकम्पः ॥ ३१ ॥

म्लेच्छानिति । हे पद्मे ! भवत्या वचनेन पल्लविता सञ्जाता ऽनुकम्पा कृपा यस्य सः कल्की तत्संज्ञको हरिः भयानका भयङ्कराः रवाः शब्दा येषां तान् म्लेच्छान् यवनान् मूर्च्छयित्वा मोहयित्वा । मुर्च्छा मोहसमुच्छ्राययोरित्यस्माण्णिजन्तात्समानकर्तृकयोरिति क्त्वाप्रत्ययः । कलिं निर्वापयिष्यति शमयिष्यति अध्वरं यज्ञं च द्विजैः कारयिष्यति । णिजन्तात् डुकृञ् करणे इत्यस्मात् लृट् । चेत्यपरन्तमांस्यज्ञानानि परिपास्यत्याचामयिष्यति भूसुरान्ब्राह्मणांश्च रक्षिष्यति । पा पाने, पा रक्षणे इति धातुद्वयाल्लृट् । अत्र श्रीवचनाऽऽश्रयः । श्लेषतुल्ययोगितालङ्कारौ । वसन्ततिलकावृत्तम् ॥ ३१ ॥

मलिनकलिकालेशैः शाखापरिक्षयदूषितै-
रपगतसदामोदैरत्राऽसुहृद्यवनैर्वृते ।

तमांसि ब्राह्मणांश्च परिपास्यति (नाशयिष्यति, पालयिष्यति च) इत्याह ।

३२ मलिनकलिकालेशैः (मलिनस्य कलिकालस्य ईशैः कलिकालराजभिः, मलिना म्लानाः कलिकानां कोरकाणां लेशा येषु तैर्म्लानविरलकलिकैश्च) शाखानां (वैदिकशाखानां शिफानां च)-परिक्षयेण दूषितैः, अपगतसदामोदैः (निरस्तसज्जनानन्दैः, नष्टसुगन्धैश्च) असुहृद्यवनैः (दुष्टहृदयैररातिरूपैर्यवनैः, अरमणीयैर्वनैश्च) अत्राऽस्मिन् लोके वृते सति शाखिग्लानिं (वेदविद्ग्लानिं, वृक्षग्लानिं च) शमयितुमिच्छुर्माधवो (हरिः, वसन्तश्च)

शमयितुमनाः शाखिग्लानिं भविष्यति माधवो
जलनिधिभुवा वृद्धिं लब्ध्वा त्वया च महावनी ॥३२॥

मलिनेति । मलिनैर्दूषितैः कलिकालानाम् ईशैर्म्लेच्छरूपैः अन्यत्र मलिनैः कलिकानां कुड्मलानां लेशैः तथा शाखानां वेदानां शिफानां च परिक्षेपेण दूषितैः शोभाहीनैः पुनरपगतः सदा सर्वदा मोदः हर्षः आमोदः सुगन्धश्च येषां तैः अपि च असुहृद्भिः शत्रुभूतैर्यवनैः, पक्षे सुष्ठु हृद्यानि हृदयप्रियाणि यानि वनान्यरण्यानि तादृशानि न भवन्तीति च तैर्वृते युक्ते अत्र लोके काले वा शाखिनां ब्राह्मणानां वृक्षाणां च ग्लानिं म्लानिं शमयितुं शान्तयितुं मनो यस्य सः माधवः हरिर्वसन्तश्च जलं निधीयते ऽस्यां तया भुवा भूम्या हेतुना वृद्धिमभ्युदयं, पक्षे वृद्धिं पल्लवादीनां लब्ध्वा महत् अवनं रक्षणं वनं च तद्विद्यते ऽस्य तादृशः भवति । श्लेषाऽलङ्कारः । हरिणीवृ० ॥ ३२ ॥

प्रातर्वात इवाऽवधूतकलिको मातर्महारण्यवत्
खड्गी तापसवत्कृतार्थजननः कल्की मुदे देवि ते ।

जलनिधिभुवा (समुद्रात्मजया, जलपूर्णया भुवा च) त्वया वृद्धिं लब्ध्वा महावनी (महतामवनं रक्षणं यस्मिन् स साधुजनरक्षकः, महती वनी अरण्यानी च) भविष्यतीति श्लेषेणाह ।

३३ हे देवि ! मातः ! प्रातर्वातः (प्राभातिको मारुतः) इव अवधूतकलिकः (निरस्तकलिः, कम्पितकोरकश्च) महारण्यवत् खड्गी (कृपाणवान्, गण्डकयुक्तश्च) तापसवत् कृतार्थजननः (कृतचतुर्विधपुरुषार्थोत्पादनः, कृतकृत्यजन्मा च) स्वामी कल्की तव मुदे महीम् आन्ध्रीयजिह्वामिव (आन्ध्रदेशोत्पन्नजनरसनामिव) अम्लेच्छां (म्लेच्छयवनादिरहिताम्, अम्ले रसे इच्छा यस्यास्तथातांभू

अम्लेच्छां स्वयमाचरिष्यति महीमान्ध्रीयजिह्वामिव
स्वामी सश्रुतिमार्गगानिह जनान्कर्ताऽथ शब्दानिव ॥ ३३ ॥

मातरिति । हे मातः ! प्रातर्वातः प्रातः कालीनवात इवाऽवधूतः कम्पितः कलिरेव कलिकः कलियुगमित्यर्थः । अन्यत्राऽवधूता कलिका कोरकश्च येन महारण्यवत्खड्गी खड्गः 'गेण्डा' इति लोके प्रसिद्धः । स अस्मिन्नस्ति सः, पक्षे निस्त्रिंशवान् तापसः यथा कृतार्थं कृतकृत्यं जननं यस्य तद्रूपमपि कृतम् अर्थजननं चतुर्विधपुरुषार्थसम्पादनं येन सः कल्की विष्णुः हे देवि ! ते तव मुदे हर्षाय आन्ध्रदेशे भवा आन्ध्रीयाः, वृद्धाच्छ इति छप्रत्ययः । तेषां जिह्वा यथा अम्लस्य रसस्येच्छां तथा ऽयमपि महीम् अम्लेच्छां म्लेच्छरहिताम् आचरिष्यति करिष्यतीत्यर्थः । सः कल्की स्वामी ऐश्वर्यवान् । स्वामिन्नैश्वर्ये इति निपातनात्साधुः । शब्दान्ध्वनीन् श्रुतेः कर्णस्य वेदस्य च मार्गे पथि गच्छन्ति तान्कर्ता करिष्यतीत्यर्थः । श्लेषोपमालङ्कारौ । शार्दूलविक्री० ॥ ३३ ॥

अथ लक्ष्म्या अपाङ्गे अङ्गेषु च दशाऽवतारान् श्लोकद्वयेन वर्णयति—

मात्स्यज्योतिषि मन्दरक्षणपरे ऽनन्तोच्चदर्पाऽऽवहे
हर्यास्यस्पृशि चारुवर्णिनि कृताऽशेषाऽभिकोपक्रिये ।

च) स्वयं करिष्यति, एवं जनान् शब्दानिव श्रुतिमार्गगान् (वेदमार्गावलम्बिनः, श्रोत्रगोचरांश्च) करिष्यतीत्याह ।

३४ हे देवि ! मात्स्यज्योतिषि (मत्स्यतुल्यशोभाधरे, मत्स्यरूपे च) मन्दरक्षणपरे (मन्दानां रक्षणे परे, मन्दरपर्वतविशेषसके

एणश्रीमुषि कामपालविभवे कृष्णे कलिध्वंसने
देवि त्वद्दयिताऽवतारदशकं ध्यायाम्यपाङ्गे तव ॥३४॥

मात्स्येति। हे देवि ! तवाऽपाङ्गे कटाक्षे त्वद्दयितस्य हरेरवतारदशकं ध्यायामि, अथाऽपाङ्गपक्षे ऽवतारपक्षे च विशेषणानि। मत्स्यस्येदं मात्स्यं तज्ज्योतिः शोभा स्वरूपं च यस्मिन् इति मत्स्यावतारः। एवं मन्दानां रक्षणे परः तत्परः, पक्षे मन्दरनिष्ठे क्षणे पारतन्त्र्ये परः येन मन्दरः परतन्त्रो ऽभूदित्यर्थः। तस्मिन्। क्षणः कालविशेषे स्यात्पर्वण्यवसरे महे। व्यापारविकलत्वे च परतन्त्रत्वमध्ययोरिति हैमः। अनेन कूर्माऽवतारः। पुनरनन्तस्य भगवतः अनन्तायाः पृथ्व्याश्चोच्चं हर्षस्य अवलोकनेन धारणेन चाऽऽवहति तस्मिन्निति वराहावतारः। हरेर्विष्णोर्नृसिंहस्य चाऽऽस्यस्पृश्यवलोकयितरि, यद्वा नेत्रचुम्बनस्योक्तत्वात्तत्समये धारके चेति नृसिंहावतारः। चारुवर्णो नीलादि-

---

तद्धारकत्वात् कच्छरूपे च) अनन्तोच्चहर्षाऽऽवहे (अनन्तस्य भगवतो गुरुप्रमोदप्रदे, अनन्तायाः पृथिव्या उच्चहर्षप्रदे तदुद्धारकत्वाद् वराहरूपे च) हर्यास्यस्पृशि (भगवन्मुखलग्ने, नृसिंहरूपे च) चारुवर्णिनि (रम्यकृष्णवर्णे, सुन्दरब्रह्मचारिणि वामनरूपे च) कृताऽशेषाऽधिकोपक्रिये (कृता अशेषाणामधिका उपक्रिया उपकारो येन, कृता सकलाऽऽधिस्वरूपा कोपक्रिया येन अतिक्रोधे परशुरामरूपे च) एणश्रीमुषि (हरिणशोभाऽपहारिणि, मृगवेषमारीचश्रीविघातके रामरूपे च) कामपालविभवे (मदनपालनसमर्थे, बलभद्रवैभववति च) कृष्णे (नीलवर्णे, तन्नामके च) कलिध्वंसने (पापनाशके, कलियुगनाशके च कल्किरूपे) तवाऽपाङ्गे हरेरवतारदशकं ध्यायामीति क्रमेण समष्ट्या अवतारदशकरूपत्वमपाङ्गे श्लेषेण वर्णयन्नाह।

यस्मिन् विद्यते चारुः सुन्दरश्चाऽसौ वर्णी ब्रह्मचारी च तस्मिन्निति वामनः । कुतः अशेषेषु अधिका उपक्रिया बहूपकारः येन तथा अशेषेषु आधिर्मानसी व्यथा यैस्तेषु दुर्नृपेषु कृता कोपक्रिया येनेति भार्गवः । एणश्रियं मृगनेत्रशोभां मारीचश्रियं च मुष्णातीति रामः । कामं पालयति रक्षति तथा कामपालो हलाऽऽयुध इत्यमराद्बलस्तस्य विभवे विष्णुत्वे इति बलाऽवतारः । कृष्णः । कलिं कलहं युगं च ध्वंसति तस्मिन्निति कल्की । श्लेषरत्नावल्यलङ्कारौ । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ॥ ३४ ॥

कृष्णः केशो दृगेषा झषतनुरधरोमन्दरागं हि धत्ते
सौकर्यं दोष्णि रेजे किल मुखहरिता मध्यमात्ता बलिश्रीः ।
रामाऽग्र्यत्वं वपुःश्रीः प्रथयति यमुनादर्पहृद्रोमवल्ली
धत्ते जङ्घाऽभिरामश्रियमिह कलिहृत्पादपद्मं तव श्रीः॥३५॥

कृष्ण इति । हे श्रीः ! तव केशः कृष्णः कृष्णवर्णः कृ-

---

३५ हे श्रीः ! तव केशः कृष्णः (नीलवर्णः, तन्नामकश्च) एषा दृक् झषतनुः (मत्स्यस्येव आकारो यस्यास्तथाभूता, मत्स्यरूपा च) अधरोमन्दरागं (अमन्दं रक्तिमानं, मन्दरनामकमगं पर्वतं धत्ते च कूर्मरूपमिति यावत्) दोष्णि (भुजे) सौकर्यं (शोभनकर (हस्त)-त्वं. सूकरत्वं च वराहरूपत्वमिति यावत्) रेजे, मुखहरिता (मुखे चन्द्ररूपता, नृसिंहरूपता च, रेजे इति यावत्) बलिश्रीः (त्रिवलीशोभा बलिदैत्यश्रीश्च) मध्येन (बलग्नेन, वामनेन च) आत्ता (प्राप्ता) वपुश्रीः रामाग्र्यत्वं (स्त्रीश्रेष्ठत्वं, परशुराम, दाशरथिराम, बलरामेषु त्रिषु रामेषु मध्ये प्राथमिकत्वं परशुरामत्वं च) प्रथयति, रोमवल्ली यमुनादर्पहृत् (यमुनानीला, यमुनादर्पापहारिणी बलरामरूपा च) जङ्घा ऽभिरामश्रियं (सुन्दरशोभाम्, अभितो रामस्य दाशरथेः श्रियश्च) धत्ते इति व्युत्क्रमेण दशावताररूपत्वं भगवत्यास्तत्तदवयवेषु प्रदर्शयन्नाह ।

ष्णाऽवतारश्च । एषा दृक् झषस्य मत्स्यस्येव तनुः स्वरूपं गत्या इत्यवतारश्च । इह निश्चये ऽधर ओष्ठः अमन्दं विपुलं रागं रक्तिमानं मन्दरसंज्ञकमगं पर्वतं चेति कूर्मः । दोषिण सौकर्यं सूकरत्वं सूकरभावो वराहावतारश्च रेजे । मुखेन हरिः सिंहः तद्भावस्तत्ता मुखः प्रमुखो यो हरिः सिंहः तत्ता च(?), मध्यमेन कट्या आत्ता प्राप्तेति नृसिंहावतारः । मध्ये इत्यर्थः । किं च बलिश्रीः एतन्नामकदैत्यश्रीः वलित्रयशोभा च मध्यमात्तेति पूर्ववत् । वामनो ऽपि मध्यम इत्यर्थः । पुनर्वपुश्रीः रामासु स्त्रीषु रामयोर्दाशरथिबलभद्रयोरपेक्षया रामेषु अग्र्यत्वं प्राथम्यं परशुरामावतारत्वं च प्रथयति प्रख्यापयति । रामवल्ली लोमराजी कृष्णत्वेन यमुनाया दर्पं हन्ति सा अन्यत्र यमुनाया लाङ्गलेन कर्षणाद्धलाऽवतारश्च । इदमाख्यानं सविस्तरं श्रीमद्भागवते दशमोत्तरार्धे, तदस्मत्कृतचम्पुभारतव्याख्याने तृतीयस्तबके ऽष्टाशीतिश्लोके सङ्क्षिप्य दर्शितम् । जङ्घा अभिरामां सुन्दरीं श्रियं रामाऽवतारं च धत्ते दधाति पादपद्मं कलेर्युगस्य हृत्कल्क्यवतारश्चेति । श्लेषरत्नावल्यलङ्कारौ । तत्राऽक्रमेणाऽवतारवर्णनाद्रत्नावल्या द्वितीयो भेदः । स्रग्धरावृत्तम् ॥ ३५ ॥

विदितगुणाऽलङ्करणं विशिष्टरचनाऽटवीक्षणप्रेक्षम् ।

---

३६ हे अरविन्द गृहे ! विदितगुणाऽलङ्करणं (विदितं प्रसिद्धं गुणानां रजस्तमआदीनामलङ्करणं समाप्तिकरणं यस्य, यद्वद् विदितानि प्रसिद्धानि गुणाः शौर्यादयो ऽलङ्करणानि यस्य तं, विदितानि ज्ञातानि माधुर्यादयो गुणा उपमादीन्यलङ्करणान्यलङ्कारा येषु तं च) विशिष्ट-

कविमिव कृतदशरूपकमरविन्दगृहे ऽभिनन्दसि मुकुन्दम्

इति श्रीमद्वेङ्कटाऽध्वरिविरचिते श्रीमल्लक्ष्मीसहस्रे दशाऽवतारस्तबक एकविंशः सम्पूर्णः ॥ २१ ॥

विदितेति । हे अरविन्दगृहे ! कमलमन्दिरे ! कविः काव्यकर्ता विदिताः गुणाः काव्यस्य ओजःकान्तिसमाधिप्रभृतयः अलङ्करणं च उपमादि । मुकुन्दपक्षे विदितं गुणानां सत्त्वादीनाम् अलङ्करणम् उपसंहारः यस्य स विशिष्टचित्ररूपकाव्यरचनाऽटव्या ईक्षणं विभावने प्रेक्षा मतिर्यस्य सः । प्रेक्षोपलब्धिश्चित्संविदित्यमरः । पक्षे नानाभेदभिन्नप्रपञ्चरचनाटव्यां क्षणम् ईषत्प्रेक्षा ईक्षा यस्य सः । 'स ऐक्षते'ति श्रुतेः । कृतानि दशसंज्ञकानि रूपकाणि येन तान्युच्यन्ते ।

नाटकमथ प्रकरणं भाणव्यायोगसमवकारडिमाः ।
ईहामृगाङ्कवीथ्यः प्रहसनमिति रूपकाणि दश ॥ इति ।

चनाटवीक्षणप्रेक्षं (सकलसृष्टिरूपारण्योत्सवरूपाऽवलोकनं, सकलकाव्यरचनाकाननं क्षणमात्रात् प्रेक्षमाणं च) कृतदशरूपकं (कृतदशावतारं, कृतनाटकादिरूपकदशकं च) मुकुन्दं कविमिवाऽभिनन्दसि (श्लाघसे) इति वदन् स्तबकं पूरयति ।

इति श्रीमानवल्ल्युपाख्यतैलङ्गरामशास्त्रिविरचितायां
लक्ष्मीसहस्राऽवतरणनिःश्रेणिकायां
दशाऽवतारस्तबकः ॥ २१ ॥

अन्यत्र कृतं त्वत्तुष्ट्यर्थं स्वीकृतं रूपकं मत्स्यादिदशाऽवताराः येन तं कान्तिमिव मुकुन्दं भगवन्तमभिनन्दसि आनन्दयसि मां पालयसि च । श्लेषोपमालङ्कारौ । गीतिर्वृत्तम्॥३६॥

इति श्रीरावजीमहाराजाऽपरनाम्ना श्रीनिवासपण्डितेन विरचितायां बालबोधिन्याख्यायां श्रीमल्लक्ष्मीसहस्रटीकायां दशावतारस्तबक एकविंशः सम्पूर्णतां प्राणतराम् ॥ २१ ॥

अथ चित्रस्तवकः २२।

सवानरः समागम्य सर्वसाकेतवासिनाम्।
चक्रे चित्रं स्वचरितैः स रामः श्रेयसे ऽस्तु नः ॥ २२॥

अथाऽस्मिन्द्वाविंशस्तवके श्रीमहालक्ष्म्याः स्ववर्णनस्य चित्रतां दर्शयितुं प्रथमनमनपद्ये चित्रस्तवकभूषितमिति तल्लिङ्गं निर्दिशन्मङ्गलमाचरति—

कमलाऽऽयतनां चित्ते कलये यत्पदाम्बुजम्।
चिरं विबुधसन्मौलिचित्रस्तबकभूषितम् ॥ १ ॥

अनुप्रासचित्रमिदम्।

कमलेति। यस्याः पदाम्बुजं पदकमलं विबुधानां सत्सु शोभनेषु मौलिषु स्थितैः चित्रस्तवकैर्विचित्रगुच्छैर्भूषितं तां कमलायतनां चित्ते मनसि चिरं कलये ध्यायामीत्यर्थः। अत्र प्रथमार्धे कवर्णाऽवृत्त्या द्वितीयाऽर्धे चिवर्णावृत्त्या अनुप्रासचित्रालङ्कारः। एतल्लक्षणं प्रथमस्तवकप्रथमपद्ये उक्तम् ॥ १ ॥

वेदानि सर्वशास्त्राणि विभाव्य भवतीं रमे।

---

१ अथ द्वाविंशेन नानाविधचित्रभूषितेन चित्रस्तवकेन स्तोतुमिच्छुश्चित्रमिति तल्लिङ्गनिर्देशपुरस्सरं, यच्चरणकमलं देवमुकुटगतविचित्रपुष्पगुच्छालङ्कृतं (देवप्रणतं) तां कमलवासिनीं भगवतीं वन्दे इत्याह।

२ हे देवि! सापि (अति प्रसिद्धापि) सरस्वती यस्यास्तव दास्यं प्राप्नोति तां भवतीं सर्वाणि शास्त्राणि विचार्य वेदानि (जानीयां, तवस्वरूपं जानीयाम इति यावत्,) यद्वा यस्यास्तव सा सर-

दास्यं यस्यास्तवोपैति देवि सा ऽपि सरस्वती ॥ २ ॥

इदमपशब्दाऽऽभासचित्रम् ।

वेदेति । अस्य वासुदेवस्त स्त्री ई तत्सम्बोधनं हे इ ! पुंयोगादाख्यायामिति ङीपि यस्येति चेत्यलोपे अम्बार्थानामिति सम्बुद्धिह्रस्वः । हे रमे ! हे देवि ! वेदांश्च परं सर्वशास्त्राणि भवदात्मकानि विभाव्याऽऽलोच्य सा सरस्वत्यपि यस्यास्तव दास्यं सेवामुपैति(?) इदमपशब्दाऽऽभासचित्रम् ।

यत्राऽपशब्दधीः साधुभावज्ञानान्निवर्तते ।
तत्राऽपशब्दाऽऽभासः स्याद्यथेदंपुरुषो भवान् ॥
इति तल्लक्षणात् ।

अस्याऽर्थः । यत्र पद्ये ऽयमपशब्दः व्याकरणविरुद्धः इति धीर्ज्ञानं साधुभावस्य ज्ञानान्निवर्तते गच्छति तत्राऽपशब्दाऽऽभासाऽलङ्कारचित्रम् । तदुदाहरणम् । यथेदंपुरुष इत्युक्ते पुन्नपुंसकयोर्विशेषणविशेष्यभावाऽभावेनाऽपशब्दाभासत्वे अयं चाऽसौ पुरुषश्चेति समासेन तन्निवृत्तिः । तथा ऽत्र पद्ये ऽपि वेदानि इत्यपशब्दाभासे वेदान् इ इति पदद्वयकरणेनाऽऽभासनिवृत्तिर्ज्ञेयेति ॥ २ ॥

कमले देवदेवस्य महिषि त्वं स्तुता रमे ।

स्वत्यपि दास्यमुपैति तां भवतीं विभाव्य (ध्यात्वा) सर्वशाणि (अनायासेनैव) वेदानि जानीयाम) इति वेदानीति नपुंसकप्रयोगमाभासयन् अपशब्दाऽऽभासाख्येन चित्रेण स्तौति ।

३ देवदेवस्य (नारायणस्य) महिषि ! (कृताभिषेके पत्नि !) हे रमे ! विमले कमले नता (स्थिता) स्तुता त्वं मे (मम) देहस्य

त्विमले देवि देहस्य ह्यहिमत्वं नता स्य मे ॥ ३ ॥

अयं गोमूत्रिका बन्धः ।

कमले इति । हे विमले ! हे देवदेवस्य महिषि ! हे देवि ! हे रमे ! मे मया नता स्तुता च सती त्वं देहस्य अहिमस्य अशीतस्य भावः अहिमत्वं सन्तापमिति यावत् स्य नाशय । षो ऽन्तकर्मणि इत्यस्मात्प्रार्थनायां लोट् । अयं गोमूत्रिकाबन्धः । तल्लक्षणम् ।

वर्णानामेकरूपत्वं यद्येकान्तरमर्धयोः ।
गोमूत्रिकेति तत्प्राहुर्दुष्करं तद्विदो विदः ॥

अत्र के चित् । षोडश कोष्ठपङ्क्तिद्वये ऽर्धद्वयं क्रमेण विलिख्यैकान्तरविनिमयेन वाचने श्लोकनिष्पत्तिरित्युद्धारलक्षणं वदन्ति, तदापाततः । सर्ववर्णलेखनप्रसङ्गेन बन्धत्वाऽभावात् । बन्धत्वं तु न्यूनवर्णलेखने ऽपि समानवर्णाऽऽवृत्त्या श्लोकपर्याप्तवर्णाऽवगमकत्वं, तादृशस्यैव चित्रताप्रयोजकत्वात् । गोमूत्रिका नाम पथि गच्छतो वृषभस्य मेहतो मूत्रं भुवि पतति तद्गोमूत्रं तत्प्रतिकृतिर्गोमूत्रिका । इवे प्रतिकृताविति कन् । तथा च गोमूत्रिकालक्षणं कविकुतूहले ।

प्रथमाऽर्धसमस्थानभाजो वर्णाः परे दले ।
लभन्ते चेत्समं स्थानं तदा गोमूत्रिका भवेत् ॥

इत्येकं युग्माऽक्षराऽश्लिष्टगोमूत्रिकालक्षणम् । अत्रैव प्रथमार्धस्थप्रथमाऽऽद्यसमवर्णाः परदले वाचने लभन्ते चेदयुग्मा-

---

अहिमत्वम् (उष्णत्वं, सन्तापं) स्य (नाशय) इति गोमूत्रिकाबन्धेन स्वदेहसन्तापशमनं प्रार्थयते ।

ऽक्षराऽश्लिष्टगोमूत्रिकेति द्वितीयलक्षणम् । अत्र तु प्रथमार्धस्थद्वितीयादिसमाक्षराणि एकवारं लिखित्वा द्वितीयाऽर्धवाचनेऽपि तान्येव मध्यस्थानि गोमूत्रवद्वाचनीयानीति। अत्र द्वितीयादियुग्मवर्णानाम् अर्धद्वयवाचने श्लिष्टत्वादिदं युग्माऽक्षरश्लिष्टगोमूत्रिकाचित्रम् ॥ ३ ॥

प्रथमपादगूढम्—

पाहि देवि कलशोदधेः सुते
देहि पापविलयं दयानिधे ।
शेषशायिदयिते तमोमुषं
शेमुषीं कलय नः सुशोभनाम् ॥ ४ ॥

पाहीति । हे कलशोदधेर्दुग्धसमुद्रस्य सुते ! कन्ये ! नोऽस्मान् पाहि रक्ष । 'पा रक्षणे' इत्यस्मात्प्रार्थनायां लोट् । पुनर्हे दयानिधे ! पापस्य किल्बिषस्य विलयं नाशं देहि, हे शेषशायिदयिते ! नः तमः मुष्णाति तां सुष्ठु शोभनां शेमुषीं मतिं कलय । इदं प्रथमपादगूढचित्रम् ॥ ४ ॥

चतुर्थपादगूढम्—

संश्रितानवितुमास्थया दया-
सारिणीह दिगधीशसेविता ।

---

४ हे अमृतसागरकन्यके ! पाहि, हे दयानिधे ! पापविलयं (पापनाशं) देहि, हे शेषशायिप्रिये ! तमोमुषीम् (अज्ञाननाशिकां शोभनां शेमुषीं (मतिं) कलय (कुरु) इति प्रथमपादं द्वितीयादिपादत्रयगताऽक्षरोद्धारेण गोपयन् गूढप्रथमपादाख्येन चित्रेण प्रार्थयते ।

५ आश्रितान् साऽवधानं रक्षितुं दयासारिणी (आत्तकृपा) दिक्पालसेविता या स्वप्रियस्य (हरेः) वक्षःस्थलमाश्रयति सा हरिप्रिया

स्वप्रियस्य कलयत्युरःपदं
सम्पदं दिशतु सा हरिप्रिया ॥ ५ ॥

समिति । संश्रितान् भक्तान् आस्थया ऽनुरागेण अवितुं रक्षितुं दयां सरति प्राप्नोति एवंशीला सा दिशाम् अधीशैः स्वामिभिर्लोकपालैरित्यर्थः। सेविता या स्वस्य प्रियस्य पत्युः उरःस्थलं वक्षःस्थलं कलयति श्रयति सा हरेः प्रिया नो ऽस्माकं सम्पदं दिशतु ददातु । इदं चतुर्थपादगूढचित्रम् ॥ ५ ॥

तल्लक्षणं तु ।

यत्रैकपादवर्णानामन्यपादेषु गोपनम् ।
तद् गूढपादकं नाम तद्भेदः प्रथमादिभिः ॥

अस्याऽर्थः । यत्र पद्ये ऽन्यपादेष्वितरपादत्रयेषु एकस्य चतुर्थपादस्थवर्णानामक्षराणां गोपनं रक्षणं तद् गूढपादकं नाम चित्रम् । तस्य चित्रस्य पादादिभिः प्रथमपादादिभिर्भेदः । अयं भावः ।

पादत्रयं लिखित्वा तेभ्यः अन्यचतुर्थपादाऽक्षराणि निष्कासनीयानि, तथा चाऽत्र पाहीति प्रथमश्लोके द्वितीयादिपात्रयं लिखित्वा तेषु प्रथमपादाऽक्षराणि निष्कासनीयानीति प्रथमपादचित्रम् । तथा संश्रितानिति द्वितीयश्लोके प्रथमपादत्रयं लिखित्वा चतुर्थपादाक्षराणि निष्कासनीयानीति चतुर्थपादगूढम् । इदं द्वयमपि चित्रविशेषशब्दाऽऽलङ्काररूपं ज्ञेयम् । रथोद्धतावृत्तम् ॥ ५ ॥

(लक्ष्मीः) संपत्तिं ददात्विति चतुर्थपादमाद्यपादत्रयगताऽक्षरोद्धारेण गोपयन् गूढचतुर्थपादाभिधेन चित्रेणाऽऽशास्ते ।

निरोष्ठ्यम्—

श्रीरशेषजगदाऽऽर्तिहारिणी
शेषशैलतटशेखरायिता ।
राजसे जननि रक्षणाय नः
सागरेन्द्रतनये सनातनी ॥ ६ ॥

श्रीरिति । हे जननि ! श्रीः ! सागरेन्द्रस्य तनये ! अशेषस्य जगतः आर्तिं हरति सा शेषशैलतटस्य वृषाऽद्रिभृगोः शेखरायिता ऽवतंसभूता सनातनी चिरन्तनी नो ऽस्माकं रक्षणाय राजसे शोभसे । उकारः पवर्गः उपध्मानीयः वश्चैते ओष्ठ्यवर्णाः । अस्मिन्पद्ये एतद्वर्णविरहान्निरोष्ठ्यचित्रभेदः शब्दाऽलङ्कारः । रथोद्धतावृत्तम् ॥ ६ ॥

अथ क्रियावञ्चनम्—

हरेः प्रिये भगवतो हतसंश्रितसाध्वसा ।
अन्वहं क्रियमाणानामंहसां संहतीरयात् ॥ ७ ॥

हरेरिति । हे भगवतः प्रिये ! हतं नाशितं संश्रितानां भक्तानां साध्वसं भयं यया सा । भीतिर्भीः साध्वसं भयमित्यम-

---

६ हे सागरेन्द्रसुते ! मातः ! श्रीः ! सकलजगत्पीडानिवारिका नित्या त्वं नः रक्षणाय शेषाऽचलाऽलङ्कारभूता राजसे इति निरोष्ठ्याक्षरघटनया निरोष्ठ्याऽभिधेन चित्रेण स्तौति ।

७ हे भगवतः (नारायणस्य) प्रिये ! विनाशिताऽऽश्रितभीतिस्त्वम् प्रतिदिनम् (अस्माभिः) क्रियमाणानां दुरितानां राशीन् जवात् हरेः (नाशयेः) इति हरेरिति षष्ठ्यन्तप्रयोगभ्रान्त्युत्पादनेन क्रियापदं गोपयन् क्रियावञ्चनाऽऽख्येन चित्रेणार्थयते ।

रः। अन्वहं प्रत्यहं क्रियमाणानामंहसाम्, अंहो दुरितदुष्कृतमित्यमरः। संहतीः समूहान् रयाद्वेगात् । तरसी तु रयः स्यद इत्यमरः। हरेः हरणं कुरु । अत्र हरेः इति क्रियाया अन्यत्र सम्बन्धभ्रान्त्या वञ्चनादिदं क्रियावञ्चनरूपं शब्दाऽलङ्कारचित्रम्। तल्लक्षणमुक्तं विदग्धमुखमण्डने।

क्रियादिकं स्थितं यत्र पदसन्धानकौशलात्।
स्फुटं न लक्ष्यते यस्मात्क्रियागुप्तादिकं यथा ॥ इति।
अत्राऽऽदिशब्देन कर्त्रादयो ग्राह्याः ॥ ७ ॥

सप्तविभक्तिवञ्चनम्—

पायान्मामुरसावितः श्रियमुमाराध्यां[1] प्रपद्येतमां
को वा न स्थिरमश्नुते शमधनोऽप्यालोकितो जातु चित्।

---

८ असौ उः (लक्ष्मीः) मां पायात्, इतः (इह लोके) आराध्याम् उम् (लक्ष्मीं) प्रपद्येतमाम् (सातिशयं प्रपन्नोऽस्मि) अधनः (दरिद्रोऽपि) कः (पुमान्) वा (लक्ष्म्या) जातु चिदपि (कदाचिदपि) आलोकितः (सन्) स्थिरं शं (सुखं) नाऽश्नुते ?, (न प्राप्नोति ?) दान्तैः (यमिभिः) विनुताऽङ्घ्रये वै (लक्ष्म्यै) नतिं तन्वताम् उतः (लक्ष्म्याः सकाशात्) श्रेयो न ? (कल्याणं न भवति किम् ?) ओः (लक्ष्म्याः) सेवां रचयामि, हे (मम) मानस ! भक्त्या औ (लक्ष्म्याम्) आदरं वह, इति उरसेति तृतीयान्तोरस्शब्दभ्रमोत्पादनेन उरिति प्रथमान्तस्य उशब्दस्य, उमाराध्यामिति उमया ऽऽराध्यामिति भ्रमजननेन उमिति द्वितीयान्तस्य उशब्दस्य, वा इति विकल्पार्थकाऽन्वयभ्रान्तिजननेन वा इतितृतीयान्तस्य उशब्दस्य, वै इति अव्ययभ्रमोत्पादनेन चतुर्थ्यन्तस्य उशब्दस्य, उत

---

१ श्रियमुनाराध्यामिति १ पु० पा० (?)

वेदान्तैर्विनुताङ्घ्र्ये न किमुत श्रेयो नतिं तन्वतां
सेवामो रचयामि मानस सदा भक्त्यावहावादरम् ॥८॥

पायादिति। असौ उः लक्ष्मीः मां पायाद्रक्षतु। अत्र उरसा पायादिति वञ्चनेन कर्ता गोपितः। अहम् उना शम्भुना आराध्यां श्रियम् इतः इह प्रपद्येतमाम्। अत्र यमुनाराध्यामिति वञ्चनेन करणं गोपितम्। यया जातुचिदालोकितो ऽपि को वा ऽधनो निर्धनः स्थिरं शं सुखं नाऽश्नुते न प्राप्नोति। अत्र शमधन इति वञ्चनेन कर्मगोपनम्। दान्तैर्मुनिभिः विनुतौ अङ्घ्री यस्यास्तस्यै वै लक्ष्म्यै। उशब्दात् ङे विभक्तौ ङिति ह्रस्वश्चेति पाक्षिकनदीसंज्ञायाम् आण्नद्या इत्यादि आटश्चेति वृद्धौ यणि रूपं धेन्वै इतिवत्। नतिं नमनं तन्वतां कुर्वताम् उतः लक्ष्म्याः सकाशात् उशब्दात्पञ्चम्यास्तसिल्। श्रेयो न किम्? अपि तु भवत्येव। अत्र वेदान्तानधीयते इति वैदान्ताः। तदधीते तद्वेदेत्यणि वैदान्तैरिति किमुत श्रेय इति च वञ्चनेन चतुर्थ्याः पञ्चम्याश्च गोपनम्। ओः लक्ष्म्याः सेवां परिचर्यां रचयामि इत्यत्र सेवामः रचयामीति यथाकथञ्चित्क्रियादर्शनवञ्चनेन षष्ठ्या गोपनम्। हे मानस! त्वं भक्त्या सदा औ लक्ष्म्याम् आदरम् आवह। अत्र भक्त्या आवहेति वञ्चनेन सप्तम्या गोपनम्। अस्मिन्पद्ये सप्तविभक्तीनां वञ्चनात्सप्तविभक्तिवञ्चनाच-

---

इति निपातभ्रान्तिजननेन तसिल्प्रत्ययान्तस्य पञ्चम्यन्तस्य उशब्दस्य, सेवामः रचयामीति प्रयोगेण सेवाम इति क्रियापदभ्रमोत्थापनेन ओः इति षष्ठ्यन्तस्य उशब्दस्य, भक्त्या वहाव इति लोडुत्तमपुरुषद्विवचनान्तभ्रमोत्पादनेन औ इति सप्तम्यन्तस्य उशब्दस्य गोपनात् सप्तविभक्तिवञ्चनाख्येन चित्रेण वर्तते।

त्रम् । एतल्लक्षणमुक्तं पूर्वश्लोकएव । अत्र "पायान्मामुरसाविहो-त्रभवतो नो वा बिभेमि क्व चित्को नैवाऽत्र जनो महामतिरसौ हार्दादुमां सेविता" इत्यर्थे कल्पते सांत उं रमाम् आसेविता इत्यन्नोमासेवितेति वा लक्ष्म्या करणेन भवतः संसारात्त्वत्कृपया न बिभेमीतिवत्प्रयोगः । अत्र नो वा बिभेमीति वञ्चनेन द्वितीयाकरणयोर्गोपनेन विभक्तिवञ्चकवद्गतिसामान्यं सुधीभिर्विभावनीयम् । शार्दूलविक्रीडितम् ॥ ८ ॥

अथ अर्धपादाऽनुलोमप्रतिलोम—

कालीनाऽऽननालीका राधिता हि हिताऽधिरा ।
या मा सा मम सामाया काऽपि दीप्रप्रदीपिका ॥ ९ ॥

कालीनेति । के ब्रह्मणि पुत्रे आलीनम् आननालीकं मुखकमलं यस्याः सा हि यस्माद्राधिता भक्तैः प्रार्थिता सती हितं कल्याणम् अधिकं राति सा, यद्वा आराधितः अहिहितः शेषशायी हरिर्यया अधिकं राति सा च या मा लक्ष्मीर्माता जननी अमायया कपटाऽभावेन सहिता या सा माया मम काऽपि अनिर्वचनीया दीप्ता दीप्तिमती प्रदीपिका मोक्षमार्गदर्शिका

---

९ काऽऽलीनाऽऽननालीका (के निजसुते ब्रह्मणि आलीनं संलग्नम् आननालीकं मुखकमलं यस्याः) या ऽऽराधिता (सती) हि (निश्चयेन) हिताऽधिरा (हितम् अधिकं राति ददाति, तथाभूता भवति) सामाऽया (साम शान्तिम् अयते प्राप्नोति, शान्तेति यावत्) सा मा (लक्ष्मीः) मम कापि (अनिर्वचनीया) दीप्रप्रदीपिका (उज्ज्वला प्रदीपिका, मोक्षमार्गप्रदर्शिका, दीप्रस्य मोक्षस्य प्रदीपिकेति वा) इति प्रत्यर्धपादं प्रातिलोम्येन पाठे तदुत्तरपादार्धनिष्पत्तेः पादाऽनुलोमप्रतिलोमाख्येन चित्रेणाह ।

भवन्तीत्यर्थः । अत्र प्रतिपादं पादाऽर्धस्य प्रातिलोम्याऽऽवृत्त्या ऽर्ध-पादप्रतिलोमयमकरूपश्चित्राऽलङ्कारः । तदुक्तं दण्डिना ।

आवृत्तिः प्रातिलोम्येन पादाऽर्धश्लोकगोचरा ।
यमकं प्रतिलोमत्वात्प्रतिलोममिति स्मृतम् ॥ इति ॥९॥

पादाऽनुलोमप्रतिलोम—

सा रयादरिहाख्या ऽसौ सौख्याहारिदयारसा ।
मेयकायधरा माना तामाराधय काय मे ॥ १० ॥

सेति । हे मे ! कायसौख्यम् आहरति स दयारसो यस्याः तथा ऽरीन्कामादीन् हन्ति सा आख्या नामसङ्कीर्तनं यस्याः पुनर्मेयं संमाननीयं स्तुत्यं वा कायं धरति सा । माङ् माने मि-ञ् स्तुतौ इत्यनयोः अचो यदिति यति ईद्यतीतीत्वम् । या असौ लक्ष्मीरूप कमनीया जननी तां रयाद्राराधयाऽऽराधनङ्कु-र्वित्यर्थः । अत्र प्रातिलोम्येन पादाऽऽवृत्त्या पादप्रतिलोमयम-कचित्रम् ॥ १० ॥

अर्धाऽनुलोमप्रतिलोम—

कारिताभिमता चित्ताऽऽवासे हारितमा रमा ।

---

१० रयात् (वेगात्) अरिहाऽऽख्या (शत्रुविनाशकनिजाभिख्या) सौख्याऽऽहारिदयारसा (सौख्यस्य आहरणशीला दया यस्याः) सा ऽसौ माता मेयकायधरा (दृश्यमूर्तिधारिणी विराजते) हे मे काय ! (शरीर !) ताम् आराधय (पूजय) इति प्रथमपादस्य तृ-तीयपादस्य च प्रातिलोम्येन पाठे द्वितीयतुर्यपादनिष्पत्तेः पादाऽनु-लोमप्रतिलोमाभिधेन चित्रेणाह ।

११ हे मारमातः ! (कामजननि !) कारिताऽभिमता (संपा-दितमनोरथा चित्तावासे (मम चित्तरूपे आवासे गृहे) हारितमा

मारमातरिहाऽऽसेवात्ता चितामभितारिका ॥ ११ ॥

कारितेति। हे मारमातः! हे चित्ताऽऽवासे! भक्तहृत्स्थे! कारितं दासिकादिभिः अभिमतं भक्तजनेष्टं यया पुनः हारिता भक्तैः कृत्वा मारस्य वा वैभवं दुर्गमदत्त्वमिति यावत्, यया सा त्वं नास्ति चित् ज्ञानं येषां तेषां मूढानां सेवया शुश्रूषया आत्ता गृहीता सती अभितारिका तारयित्री भवसि। अत्र प्रातिलोम्येन अर्धश्लोकाऽऽवृत्तेः अर्धप्रतिलोमयमकचित्रम् ॥ ११ ॥

अथ अनुलोमप्रतिलोम—

का ऽपि मा सरसा सा ताऽभिलापाकरनामका।
कायिना ऽरिहना सेव्या ऽग्र्यनावा स्तुतिवाचया ॥ १२ ॥

कापीति। अत्र भूलोके अभिलापस्य स्तुतेः आकराः खनिभूतानि नामकान्यभिधेयानि यस्याः सा। यद्वा। अभिलापाय सङ्कीर्तनाय आकराणि नामकानि यस्याः सा। आकरो निवहोत्पत्तिस्थानश्रेष्ठेष्विति मेदिनी। तथा रसेन शृङ्गा-

---

(अतिशयेन शोभमाना) मा (लक्ष्मीस्त्वम्) इह (संसारे) आसेवात्ता (सेवया प्रसादिता सती) चिताम (आत्मनाम) अभितारिका (समुद्धारिका, मोक्षदा भवसि) इति पूर्वार्द्धस्यैव प्रातिलोम्येन पाठे उत्तरार्धनिष्पत्तेरर्धाऽनुलोमप्रतिलोमाख्येन चित्रेण स्तौति।

१२ क सरसा (शृङ्गारादिसहिता, सप्रीतिर्वा) अभिलापाऽऽकरनामका अभिलापः शब्दप्रयोगः स्तवः, तस्याऽऽकरभूतं नाम यस्याः, स्तुत्याऽनन्ताभिधानेति यावत्) अरिहना (अरीन् हन्ति तादृशी) कापि सा मा कायिना (शरीरिणा) अत्र इह लोके स्तुतिवाग्रूपया) अग्र्यनावा (संसारपारप्रापकतया श्रेष्ठया नौकया) सेव्या।

रादिना सहिता पुनः अरीन् हन्ति सा । हन हिंसागत्योरित्य-स्मात्कप्रकरणे मूलविभुजादिभ्य उपसङ्ख्यानमिति आकृति-गणत्वात्कप्रत्यये टाप् । का ऽपि सा प्रसिद्धा मा लक्ष्मीः का-यिना पुरुषेण अग्रनाव्रा भवसिन्धुतरणनौकाभूतया स्तुति-वाचया । वष्टि भागुरिरिति भागुरेष्ट्या हलन्ताट्टाप् । सेव्या से-वितुं योग्या भवति ॥ १२ ॥

अयमेव प्रातिलोम्येन भिन्नार्थः श्लोको भवति यथा—

या च वाति स्तुवानाग्र्यव्यासेना हरिनायिका ।
कामनारकपालाऽभित्रासाऽऽसारसमापिका ॥ १३ ॥

याचेति । वातस्याऽपत्यं वातिर्मारुतिस्तस्य स्तुवते इति स्तुवानाः । ष्टुञ् स्तुतावित्यस्मात्कर्तरि शानच् । तेषु अग्र्यस्य पूज्यस्य व्यासस्य च इना स्वामिनी कामः मदनः नारकाणां निरयाणां तत्स्थजन्तूनां वा पालको यमस्ताभ्यां सकाशाद्यो-ऽभित्रासः भयं तस्याऽऽसाराणां सम्पत्तीनां समापिका स-मापनकर्त्री या लक्ष्मीः सा चकारात् सेव्येत्यनुकर्षः । अत्र

---

१३ ख कामनारकपालाऽभित्रासाऽऽसारसमापिका (काम एव नारकपालो नरकपालकस्तस्माद् यः अभितः त्रासाऽऽसारो भीतिबाहुल्यं तस्य समापिका नाशिका) इना (ईश्वरी) या हरिनायिका (लक्ष्मीः) स्तुवानाऽग्र्यव्यासा (स्तुवानः स्तुतिकारी अग्र्यः श्रेष्ठो व्यासो यस्यास्तथाभूता, व्यासमुनिस्तुता सतीति यावत् ।) वाति (गच्छति) (सा मा इति पूर्वेणान्वयः) इति संपूर्णस्य पूर्वश्लोकस्य प्रातिलोम्येन पाठान्निष्पन्नेनाऽनेन भिन्नार्थेन श्लोकेन अनुलोमप्रतिलोमाख्यचित्रेणाह ।

प्रातिलोम्येन पूर्वश्लोकाऽऽवृत्त्या श्लोकप्रतिलोमयमकचित्रं शब्दालङ्कारः। लक्षणं तूक्तपूर्वमेव ज्ञेयम् ॥ १३ ॥

अनतिरिक्तपदपदार्थाऽनुलोमप्रतिलोम—

दार्ढ्यदा मम हे देहे सा ऽत्रासा लल मे ऽपि मे।
खेदिखे ऽहह याने या तार्क्ष्यैता ऽद्य द्य तान्तताम् ॥ १४ ॥

दार्ढ्येति। मां प्रमाणम् अतिक्रान्ता ऽतिमा। अत्यादयः क्रान्ताद्यर्थे इत्यव्ययीभावः। यद्वा ऽत्यन्तं मा शोभा यस्यास्तत्सम्बुद्धौ हे अतिमे! हे मे! रमे! खेदीनि खेदकराणि खानीन्द्रियाणि यस्मिन् तस्मिन्। खमिन्द्रियं सगाख्यातमित्येकाक्षरः। मम शरीरे दार्ढ्यमारोग्यं ददाति सा पुनः अत्रासेन सहिता त्वं लल विलसेत्यर्थः। लडयो रलयोरेकत्वाल्ललतीति। अहह अद्भुते वा। पुनः याने वाहने तार्क्ष्येण गरुडेनेता गता युक्ता वा त्वं तान्ततां खिन्नतां द्य द्य खण्डयेत्याबाधायां वीप्सा। दो ऽवखण्डने अस्माल्लोट्। अत्र पदपदार्थानामानुलोम्यप्रातिलोम्येन वाचने ऽनतिरिक्तत्वात्तल्लक्षणं चित्रम् ॥ १४ ॥

---

१४ हे ऽनिमे! (अधिकशोभे!) मे! (रमे!) अहह (खेदे) खेदिखे (खेदीनि दुःखदानि इन्द्रियाणि यस्मिन् तादृशे) मम देहे दार्ढ्यदा (दृढत्वदायिनी सती) अत्रासा (निःशङ्का सती) लल (विलस,) या याने गमने तार्क्ष्येण गरुडेन इता युक्ता, गरुडवाहनेति यावत् सा (त्वं) अद्य तान्तताम् (खिन्नतां) द्य (खण्डय) इति प्रातिलोम्यानुलोम्याभ्यां पाठे ऽपि समानार्थकेनाऽनेन श्लोकेन अनतिरिक्ताऽनुलोमप्रतिलोमाभिधेन चित्रेणाह।

अपुनरुक्तव्यञ्जनम्—

अच्छभावा फणिशये जगन्नाथे झषाङ्कदा ।
आरूढाघखलापीडोच्चाटा ऋद्धिं[1] हि सौति मा ॥१५॥

अच्छेति । फणिशये शेषशायिनि जगन्नाथे हरौ अच्छभावा स्वच्छाऽऽशया सती झषाङ्कदा कामदा किं च ठं शून्यवादं महेशं वा आरूढा ये अघरूपाः खलास्तेषामापीडान् शेखरभूतानुच्चाटयति सा । ठो महेशः समाख्यातष्ठश्च शून्ये प्रकीर्तितः । बृहद्ध्वनौ च ठः प्रोक्तस्तथा चन्द्रस्य मण्डले इत्येकाक्षरः । सा मा बुद्धिं सौतु ददात्वित्यर्थः । अत्र ङञवर्जितानां कादिहाऽन्तव्यञ्जनानां सस्वराणां पुनरुच्चाराऽभावादपुनरुक्तसस्वरव्यञ्जनचित्रविशेषः । अथ च सस्वराणामिति विशेषणात् न्नाथच्चाटइत्यत्र व्यञ्जनमात्रपौनरुक्त्यं न दोषाय । अथ वा । "फणिशायिजगन्नाथे स्वछभावा झषाङ्कदा" इति पाठे कृते यिञइति ञकारः अङ्क इत्यत्र ङकारश्च परसवर्णजन्य इति स्पर्शान्तस्थोष्मस्थितैः सङ्कह इति सर्वव्यञ्जनसङ्ग्रहचित्रविच्छित्तिविशेषः ॥ १५ ॥

विशृङ्गाटकबन्धः—

मयि ते पदभक्ते ऽस्मिन्प्रसीद कमले हिते ।

---

१५ अच्छभावा (शुद्धाभिप्राया) फणिशये (शेषशायिनि) जगन्नाथे (हरौ) झषाङ्कदा (कामदा) मा (लक्ष्मीः) हीति निश्चयेन आरूढाऽघखलोच्चाटा (आरूढाघाः सपापा ये खलाऽऽपीडाः खलमुख्यास्तान् उच्चाटयति सा ऋद्धिम् (ऐश्वर्यं) सौतीति प्रयुक्तव्यञ्जनानां पुनरप्रयोगात् अपुनरुक्तव्यञ्जनाख्यन चित्रेणाह ।

१६ ह हिते ! (हितकारिके) कमले ! ते पदभक्ते ऽस्मिन् मयि

---

१ बुद्धिं हि सौतु इति १ पु० पा० ।

तेजसा दह शक्ते त्वं क्षिप्रमुद्यदघं मम ॥ १६ ॥

मयीति । हे हिते ! हितकारिणि ! हे कमले ! तव भक्ते अस्मिन्मयि प्रसीद प्रसादं कुरु । पुनः हे शक्ते ! पापदहनसमर्थे ! त्वम् उद्यदुदयं प्राप्नुवत् मम कर्तृः पापं किल्बिषं तेजसा स्वसामर्थ्येन दह भस्मीकुरु । दह भस्मीकरणे इत्यस्मात्प्रार्थनायां लोट् । अयं विशृङ्गाटकबन्धः । तल्लक्षणम् ।

प्रत्येकं विलिखेद्वर्णान्क्रमादेकत्र मण्डले ।
अन्यत्रैकान्तरद्वौ चेद्विशृङ्गाटकमुच्यते ॥

अस्यार्थः । प्रत्येकन्द्वादशकोष्ठकयुक्ते रेखात्रयनिष्पन्नवीथिद्वयेन सहिते मण्डले मकारादीन् द्वादशवर्णान् क्रमेण तदूर्ध्ववीथ्यां लिखित्वा आद्यक्षरमेव त्रयोदशाऽक्षरत्वेन वाचयित्वा तदधस्तनद्वितीयवीथीकोष्ठद्वये तदनन्तरवर्णद्वयं विलिख्य पुनः ऊर्ध्ववीथ्यां प्रथमान्तरे एकान्तरितकोष्ठके पूर्वार्धं समाप्य उत्तराद्यक्षरमपि तत्रैव वाचयित्वा अधोवीथ्यां द्वौ वर्णौ ऊर्ध्ववीथ्यां एकान्तरितकोष्ठे एकमित्येवंप्रकारेण वाचयित्वा प्रथमवीथीगतप्रथमकोष्ठके एव श्लोकं समापयेत् इति विशृङ्गाटकबन्धस्योद्धारक्रमः । एतद्विस्तरस्त्वन्यत्र द्रष्टव्यः । अनुष्टुब्वृत्तम् ॥ १६ ॥

द्विचतुष्कचक्रबन्धः, अयुग्माऽक्षराऽश्लिष्टगोमूत्रिका च—

भजेमहि हरेः कान्तां कारुण्यरसपूरिताम् ।

प्रसीद, हे शक्ते (हरेः शक्तिरूपे !) उद्यत् (उदितवत्) मे अघं तेजसा (स्वमहसा) दह (नाशय) इति विशृङ्गाटकबन्धेन प्रार्थयते।

१७ (वयं) दयारसपरिपूरितां संसाररोगनाशिनीं, दारिद्र्यभीतिविनाशिकां लक्ष्मीं सेवमहीति, द्विचतुष्कचक्रबन्धेन अयु-

भवाऽऽमयहरां कामं कार्पण्यत्रासहारिणीम् ॥ १७ ॥

भजे इति । भवाऽऽमयस्य संसाररोगस्य हरा तां काममत्यन्तं कार्पण्यस्य दैन्यस्य त्रासान् हरति तच्छीलाम् । ताच्छील्ये णिनिः । पुनः कारुण्यरसेन पूरितां भरितां हरेः कान्तां भजेमहि सेवयामः । भज सेवायामित्यस्मादाशंसायां लिङ् । द्विचतुष्कचक्रबन्धो ऽयम्, अयुग्माऽक्षराऽश्लिष्टाऽनुलोमगोमूत्रिका च । तल्लक्षणम् ।

द्वयोरप्यर्धयोरैक्यं विषमार्णकृतं यदि ।
द्विचतुष्कश्चक्रबन्धो भवेद्गोमूत्रिका ऽपि सा ॥ इति ।

अस्याऽर्थः । द्वयोः पद्याऽर्धयोः विषमाऽक्षरैः वाचने लेखने च साम्यं भवति चेदयं द्विचतुष्कचक्रबन्धो भवति । पुनश्चाऽयमेव श्लोकः पूर्वोक्तगोमूत्रिकालक्षणे द्वितीयविषमाऽक्षरगोमूत्रिकारीत्या गोमूत्रिका ऽपि भवति । इति उद्धारक्रमो ऽस्य ज्ञेयः ॥ १८ ॥

अथ चतुरस्रचक्रबन्धः—

मा ऽवतादत्र परमा मारपस्वाक्षिकालिमा ।
मालिकाभिः समेता मा माता मे विधुताऽवमा ॥ १ ॥

मावतादिति । मालिकाभिर्मालाभिः समेता युक्ता तथा

ग्माऽक्षराऽश्लिष्टाऽनुलोमगोमूत्रिकाबन्धात्मना च चित्रेणाशास्ते ।

१८ परमा (उत्कृष्टा) मारपस्वाक्षिकालिमा (मारं कामं पाति तथाभूतः स्वाक्षणः कालिमा कृष्णत्वं यस्याः, समदननलिनेत्रेति यावत) मालिकाभिः (स्रग्भिः) समेता विधुताऽवमा (कम्पितनीचा) मे माता रमा ऽत्र (लोके) मा (माम) अवतादिति चतुरस्रचक्रबन्धेनाशास्त ।

त्रिधुताः कम्पिता अवमा नीचा यया सा । रेफयाप्याऽवमाऽधमा इत्यमरः । पुनर्मारं मदनं पाति रक्षति सः सुष्ठु अक्ष्णोर्नेत्रयोः कालिमा नीलिमा यस्याः सा परा उत्कृष्टा मा शोभा यस्याः सा मम कवेर्माता यद्वा मम परमा उत्कृष्टा मा माता अतिसंरक्षणकर्त्री इत्यर्थः । मा च लक्ष्मीः प्रकीर्तिता। मा च मातरि माने च बन्धने चेत्येकाक्षरनिघण्टुः । मा इति माम् अवताद्रक्षतात् । चतुरस्रचक्रबन्धोयम् । तल्लक्षणम् ।

आद्यन्ताः सर्वपादेषु समाः पादान्तिमत्रयम् ।
अन्यत्र प्रातिलोम्याच्चेच्चक्रं स्याच्चतुरस्रकम् ॥

अर्थः। पादादिपादान्त्यवर्णसाम्यं तदेव पादचतुष्टे ऽपि, तथा पादान्त्यवर्णत्रयं व्युत्क्रमेण स्याच्चेदयं चतुरस्रचक्रबन्ध इत्युद्धारः । अनुष्टुब्वृत्तम् ॥ १७ ॥

षोडशदलपद्ममिदम्——

क्षमासमागमाऽभीमा रामाणामादिमा समा ।
क्षमाक्षेमा रमानामा प्रमासीमासु माति मा ॥ १८ ॥

क्षमेति । क्षमायाः पृथ्व्याः सकाशात् समागमः उदयः उत्पत्तिर्यस्याः। यद्वा क्षमायां पृथ्व्यां सम्यगागम आगमनं यस्याः सा ऽपि भीमा शत्रूणाम्, अभीमा वा भक्तानामित्यर्थः । रामाणाम् आदिमा प्रथमभूता ऽतो ऽसमा निरुपमेत्यर्थः। यद्वा समा

---

१८ क्षमासमागमाऽभीमा (क्षमायाः शान्तेः समागमेन सम्बन्धेन अभीमा) रामाणाम् आदिमा (सकलाऽङ्गनाश्रेष्ठा) असमा (निरुपमा) क्षमाक्षेमा (क्षमायाः पृथिव्याः कल्याणकारिणी) रमानामा (रमाऽपरनामधेया) मा (लक्ष्मीः) प्रमासीमासु (तत्त्वज्ञानावधिषु) माति (निविशते तत्त्वज्ञानसीमा भवतीति यावत) इति षोडशदलपद्मबन्धाख्येन चित्रेण स्तौति ।

सशोभा क्षमा भक्तरक्षणसमर्था क्षमा कल्याणकारिणी प्रमाया वास्तवज्ञानस्य सीमा ऽवधिरपि रमेति नाम यस्याः सा मा लक्ष्मीः मा इतिमां सुष्ठु मातेवाऽऽचरति । षोडशदलपद्ममिदम् । तल्लक्षणं कविकुतूहले ।

अनुष्टुभि समो वर्णो यद्येको जायते तदा ।
ज्ञेयः कमलबन्धो ऽयं बन्धः षोडशवर्णकः ॥

स्फुटो ऽर्थः । अत्र यद्यपि गोमूत्रिकाया आभासस्तथापि तस्यां ये पूर्वार्धगता समस्थानगा वर्णास्ते विजातीया एवोत्तरदले समानस्त्वेक एवाऽत्र तु एकवर्ण इति विशेषाद्बाधः ॥१८॥

अथार्धभ्रमयमकश्लोकः—

रसासारा सा ऽमितासाऽऽसाधुभामतिपालिता ।
साऽऽभाकारा भावपामिरा ऽमरा मा विभाति सा ॥१९॥

रमेति । सा प्रसिद्धा रसस्याऽऽनन्दस्य आसारः संपातो यस्याः सा । 'रसो वै स' इति श्रुतेः । तथा अमिता गमिता आशेच्छायैस्तैर्भक्तैः सहिता सशयोरभेदात् साध्वी भा मतिश्च येषां ते पालिता यया । आहिताऽग्न्यादिराकृतिगणत्वान्निष्ठायाः प-

---

१९. रसासारा (रसायां पृथिव्यां सरति एति सा, पृथिव्यामवतीर्णेति यावत्) सा ऽमितासाऽऽसाधुभामतिपालिता (अपरिमिता या आसा सशयोरैक्यात् आशा तत्सहिताः ये आसमन्तात् साधुर्भा- कान्तिर्मतिर्बुद्धिश्च येषां ते साऽमितासाऽऽसाधुभामतयः, ते पालिता यया सा) साऽऽभाऽऽकारा (आभया कान्त्या सहित आकारो यस्याः सा) भावपाम् (भावं भक्तिं पान्ति तेषां, भक्तानामिति यावत्) इरा (भूमिः, आश्रयभूता) अमरा (अविनाशिनी, नित्या) मा (लक्ष्मीः) विभातीति अर्धभ्रमयमकमिदं चित्रेणाह ।

रनिपातः । यद्वा साधुर्भामतिः कविः पालितो यया । पुनः आभया सहितः आकारो देहो यस्याः, एवं भावं पान्ति ते भावपा भक्तास्तानमति संभजति । अम गत्यादिष्वित्यत्राऽऽदिशब्देन शब्दसंभक्त्योर्ग्रहणात् । भावपा ऽऽमिनी चासौ रामस्य जगद्रमणस्य रामा सीतारूपा रमणी विभातीत्यर्थः । अर्धभ्रमयमकमिदं चित्रम् । अत्र सर्वतोभद्रवत्सर्वतः सर्वपादभ्रमणाऽभावात्प्रथमान्त्ययोरेव भ्रमणादर्धभ्रमयमकचित्रमिदम् । अस्योद्धारः सर्वतोभद्रचक्रोद्धारवत्स चाऽत्र पञ्चविंशतिपद्ये प्रदर्श्यते ॥१९॥

अथ हारबन्धः--

समुद्रजोन्नतान्कुर्यात्सा नः संसारतारिका ।
समुद्रजोन्वितान्कीर्यात्[1]पुनस्त्रासाऽन्विताऽरिका ॥ २० ॥

समुद्रेति । संसारात्तारयत्युद्धारयति सा संसारतारिका समुद्रजा लक्ष्मीः नोऽस्मानुन्नतान् श्रेष्ठान्कुर्यात्, पुनः च परं त्रासेन भयेनाऽन्विता युक्ता अरयो यस्याः सा समुद्रजं रजोगुणो यस्मात्तेन सत्त्वेनाऽन्वितान् कुर्यात्करोतु उन्नतत्वे राजसोद्धतत्वे मा भूदित्यभ्यर्थयते इत्यर्थः । हारबन्धाख्यं चित्रमिदम् । तल्लक्षणम् ।

---

२० संसारतारिका सा (प्रसिद्धा) समुद्रजा (लक्ष्मीः) नः (अस्मान्) उन्नतान् (निजपदप्रापणेन समुन्नतिशालिनः) कुर्यात् । पुनः त्रासाऽन्विताऽरिका (त्रासेन भयेनाऽन्विता अरयो यस्यास्तादृशी) समुत् (साऽऽनन्दा सा) रजोऽन्वितान् (रजोगुणयुक्तान् राजसानुद्धतानिति यावत्) कीर्यात् (क्षिपतु, नाशयतु) इति हारबन्धचित्रेणाह ।

---

[1] कुर्यादिति १ पु० पा० ।

हारान्तरे तु दलयोराद्यवर्णचतुष्टयम् ।
रसाष्टदिग्रविमनुतिथिभूपाः समास्तथा ॥

अस्याऽर्थः । पूर्वोत्तरयोर्दलयोराद्यवर्णचतुष्टयं समम्, ततः षष्ठाद्येकान्तरितं समं पञ्चदशषोडशवर्णौ च समौ इत्युद्धारक्रमो ज्ञेयः । अनुष्टुप् वृत्तम् ॥ २० ॥

मुरजबन्धोयम्—

इन्दिरा भासुरा पद्ममन्दिरा ऽघधरापहा ।
हा ऽपराधहरा दृष्ट्या सा पराभा सुरा ऽऽदृता ॥२१॥

इन्दिरेति । भासुरा देदीप्यमाना एवम् अघधरान्पापपर्वतानपहन्ति सा तथा पद्ममेव मन्दिरं यस्याः सा पुनर्दृष्ट्या ऽपराधस्य हरा तथा परा आभा कान्तिर्यस्याः सा किं च सुरैः आदृता इन्दिरा हा हर्षे अस्तीत्यर्थः । मुरजबन्धो ऽयम् । तल्लक्षणं कविकुतूहले ।

सर्वेषु पादेषु तृतीय एकः
षष्ठः स एव प्रथमाङ्घ्रिगौ च ।
यौ मध्यमौ तौ चरमान्तरस्थौ
वर्णौ विधेयौ मुरजाख्यबन्धे ॥
पूर्वार्धान्त्याश्च चत्वारो व्युत्क्रमात्स्युः परे दले ।
प्रथमाङ्घ्र्योर्द्वितीयैक्यमुपान्त्यैक्यं तथा तयोः ॥

———

२१ भासुरा (दीप्तिमती) पद्ममन्दिरा, अघधराऽपहा (अघधरान् पापिनो पापरूपान् धरान् पर्वतान् वा ऽपहन्ति सा) पराऽऽभा (परा उत्कृष्टा आभा कान्तिर्यस्याः सा) सुराऽऽदृता (देवमानिता) सा इन्दिरा (लक्ष्मीः) हा (आश्चर्ये) दृष्ट्या (कटाक्षपातमात्रेण) अपराधहरा (अस्मत्पापनाशिका अस्ति) इति मुरजबन्धेनाह ।

१ अस्यां चौखम्बा-संस्कृतग्रन्थमालायां प्रतिमासं पृष्ठशतके सुन्दरै
सीसकाक्षरैरुत्तमेषु पत्त्रेषु एकः स्तवको मुद्रयित्वा प्रकाश्यते।
२ एकस्मिन् स्तवके एक एव ग्रन्थो मुद्र्यते।
३ प्राचीना दुर्लभाश्चाऽमुद्रिता मीमांसावेदान्तादिदर्शन, व्याकरण,
धर्मशास्त्र, साहित्य, पुराणादिग्रन्था एवात्र सुपरिष्कृत्य मुद्र्यन्ते।
४ काशिकराजकीयप्रधानसंस्कृतपाठालयाऽध्यापकाः पण्डिता
अन्येच शास्त्रदृष्टयो विद्वांसः एतत्परिशोधनादिकार्यकारिणो
भवन्ति।
५ भारतवर्षीयैर्, ब्रह्मदेशीयैः, सिंहलद्वीपवासिभिश्च एतद्ग्राहकै-
र्देयं वार्षिकमग्रिमं मूल्यम् मुद्राः ७ आणकाः ८
६ कालान्तरे प्रतिस्तवकं " " १ " ०
७ प्रापणव्ययः पृथग् नास्ति।
८ साम्प्रतं मुद्र्यमाणा ग्रन्थाः- मुद्रिताः स्तवकाः

(१) संस्काररत्नमाला। गोपीनाथभट्टकृता (संस्कारः) २
(२) शब्दकौस्तुभः। भट्टोजिदीक्षितकृतः (व्याकरणम्) १०
(३) श्लोकवार्तिकम्। भट्टकुमारिलविरचितम् पार्थसारथिमिश्रकृत-न्यायरत्नाकराख्यया व्याख्यया सहितम् सम्पूर्णम्। (मीमांसा) १०
(४) भाष्योपबृंहितं तत्त्वत्रयम् विशिष्टाद्वैतदर्शन प्रकरणम् श्रीमल्लोकाचार्यप्रणीतम्। श्रीनारायणतीर्थ विरचित भाष्यभाषा प्रकाश सहितम्। स० (वेदान्तः) २
(५) करणप्रकाशः। श्रीब्रह्मदेवविरचितः सम्पूर्णः (ज्योतिषः) १
(६) भाट्टचिन्तामणिः महामहोपाध्याय-श्रीगागाभट्ट विरचितः। तर्कपादः (मीमांसा) २
(७) न्यायरत्नमाला-श्रीपार्थसारथिमिश्र वि० स० (मीमांसा) २
(८) ब्रह्मसूत्र भाष्यम्-बादरायण प्रणीत वेदान्त सूत्रस्य यतीन्द्र श्रीमद्विज्ञानभिक्षु कृत व्याख्यानम्। सम्पूर्णः। (वेदान्तः) ६
(९) स्याद्वादमञ्जरी-मल्लिषेणनिर्मिता सम्पूर्णा। (जैनदर्शनम्) २
(१०) सिद्धित्रयम्-विशिष्टाद्वैत-ब्रह्मनिरूपणपरम्-श्रीभाष्यकृतां परमगुरुभिः श्री ६ यामुनमुनिभिर्विरचितम्। सम्पूर्णम् (वेदान्तः) १
(११) न्यायमकरन्दः। श्रीमदानन्दबोधभट्टारकाचार्यसंगृहीतः आ[illegible]विरचितसुखमुनिविरचितव्याख्योपेत[illegible] (वेदान्तः) ३

(१२) विभक्त्यर्थनिर्णयः न्यायानुसारिशास्त्रान्तरसम्मितविभक्तिविस्तृतविचाररूपः म० म० श्रीगिरिधरोपाध्यायविरचितः । सम्पूर्णः } (न्यायः)

(१३) विधिरसायनम् श्रीअप्पयदीक्षितकृतम् स० (मीमांसा)

(१४) न्यायसुधा (तन्त्रवार्तिकटीका) भट्टसोमेश्वरविरचिता । } (मीमांसा)

(१५) शिवस्तोत्रावली । उत्पलदेवविरचिता । श्रीक्षेमराजविरचितवृत्तिसमेता । } (वेदान्तः)

(१६) मीमांसाबालप्रकाशः (जैमिनीयद्वादशाध्यायार्थसंग्रहः) श्रीभट्टनारायणात्मजभट्टशङ्करविरचितः । } (मीमांसा)

(१७) प्रकरणपञ्चिका (प्रभाकरमतानुसारि मीमांसादर्शनम्) महामहोपाध्यायश्रीशालिकनाथमिश्रविरचितम् । श्रीशङ्करभट्टकृता मीमांसासारसंग्रहश्च । सम्पूर्णः (मीमांसा)

(१८) अद्वैतसिद्धिसिद्धान्तसारः । पण्डितप्रवरश्रीसदानन्दव्यासप्रणीतस्तत्कृतव्याख्यासमलङ्कृतश्च । (वेदान्त)

(१९) कात्यायनश्रौतसूत्रम् महामहोपाध्यायश्रीकर्काचार्यविरचितभाष्यसहितम् ।

(२०) ब्रह्मसूत्रभाष्यम् श्रीभास्कराचार्यविरचितम् (वेदान्तः)

(२१) श्रीहर्षप्रणीतम् खण्डनखण्डखाद्यम् आनन्दपूर्णविरचितया खण्डनफक्किकाविभजनाख्यया व्याख्यया (विद्यासागरी) ति प्रसिद्धया समेतम् । } (वेदान्तः)

(२२) आख्यातचन्द्रिका श्रीभट्टमल्लविरचिता ।

(२३) श्रीलक्ष्मीसहस्रम्—बालबोधिनीव्याख्यया ऽवतरणिकया च सहितम् । }

(२४) ब्रह्मसूत्रवृत्तिः मरीचिका श्रीव्रजनाथभट्टकृता । (वेदान्त)

(२५) क्रोडपत्रसंग्रहः अत्र श्रीकालीशङ्करसिद्धान्तवागीशविरचितानि अनुमानजागदीश्याः प्रत्यक्षानुमानगादाधर्याः प्रत्यक्षानुमानमाथुर्या व्युत्पत्तिवादस्य शक्तिवादस्य मुक्तिवादस्य शब्दशक्तिप्रकाशिकायाः कुसुमाञ्जलेश्च क्रोडपत्राणि । (न्यायः)

(२६) ब्रह्मसूत्रम्, द्वैताद्वैतदर्शनम् श्रीसुन्दरभट्टरचितसिद्धान्तसेतुकाभिधटीकासहितश्रीदेवाचार्यप्रणीतसिद्धान्तजाह्नवीव्याख्यव्याख्यायु०

(२७) षड्दर्शनसमुच्चयः । बौद्ध नैयायिक कापिल्य जैन वैशेषिक जैमिनीयदर्शन संक्षेपः । मणिभद्रकृतटीकया सहितः । हरिभद्रसूरिकृतः । }

(२८) शुद्धाद्वैतमार्तण्डः प्रकाशव्याख्यासहितः । प्रमेयरत्नार्णवश्च ।

पत्रादिप्रेषणस्थानम् } हरिदासगुप्तः,
बनारस सिटी

BL 1225 L3V4 1904 v.7

Venkatadhvarin
Shrīlakshmīsahsram

[redacted]

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY